

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME BİLİM DALI

ABD 'NİN ERMENİ POLİTİKASI 1890–1920

Yüksek Lisans Tezi

GÖKHAN ÖZEREN

İstanbul, 2009

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME BİLİM DALI

ABD ‘NİN ERMENİ POLİTİKASI 1890–1920

Yüksek Lisans Tezi

GÖKHAN ÖZEREN

DANIŞMAN: DOÇ. DR. LEVENT ÜRER

İstanbul, 2009

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Gökhan Ozeren
Programı	: Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Levent Ürer
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans - Kasım 2009
Anahtar Kelimeler	: Osmanlı-Amerikan İlişkileri, Amerikan Misyonerleri, Ermeni Sorunu

ÖZET

ABD 'NİN ERMENİ POLİTİKASI 1890–1920

19. Yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu; İngiltere, Rusya, Fransa gibi kendisinin paylaşmak isteyen devletler tarafından “Hasta Adam” olarak ilan edilmişti. İmparatorluğu oluşturan bütün milletler, 1789 Fransız İhtilal’ından sonra Osmanlı İmparatorluğu’ndan kopup kendi ulusal benliklerini inşa etme ve devletlerini oluşturma yarışına girdiler. Bu milletlerden biri de Ermenilerdi. Ermeniler 19. yy. sonundan itibaren Osmanlı Hükümet’ine karşı bu uğurda bazı eylemlere giriştiler. 1878 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupalı devletle arasında Berlin Antlaşması imzalandı ve antlaşmaya konan bazı maddeler neticesinde “Ermeni Sorunu” denilen ifade literatüre girdi. 19. yy. sonunda başlayan Ermeni olayları 1. Dünya Savaşı başlangıcında Ermenilerin Osmanlı Hükümeti tarafından tehcir edilmelerine sebep oldu. Ermeni sorunu dediğimiz kavramın ortaya çıkmasında Rusya ve İngiltere’nin başrolü oynadığı genel kabul gören görüştür. Fakat Ermeni sorununun ortaya çıkışında ABD’nin rolü, Rusya ve İngiltere’nin rolünden hem daha kuvvetli hem de daha sistemlidir. Tezde ABD’nin 1890 yılı ile 1920 yılı arasındaki 30 yıllık süreçteki genel politikası incelenmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Gökhan Özeren
Programme	: International Relations and Globalization
Supervisor	: Associated Prof. Levent Ürer
Degree Awarded and Date	: Master of Arts - November 2009
Key Words	: Ottoman - American Relations, American Missionaries, Armenian Problem

ABSTRACT

U.S. POLICY TOWARD ARMENIA 1890–1920

At the end of the 19th century, the Ottoman Empire had been named as “the Sick Man” by the European powers aiming at sharing the Empire. After the French Revolution of 1789, almost all the nations consisting of the Ottoman Empire set out to build their own national identities and nation states. There was the Armenians among these nations. Armenians ran some organized activities against the authority. The Berlin Treaty of 1878 was signed between the European states and the Ottoman Empire. According to the articles imposed on the treaty by the European states, we see that the term presently used “Armenian Problem” emerged. The problems started at the end of the 19th century between the Armenians and the Ottoman Empire resulted in the full-scale deportation of the Armenians during the time of World War I. It has been generally accepted that Russia and Britain played the most significant role in the emergence of Armenian problem, but U.S. policy toward the Armenian issue is much more systematic and powerful. In the thesis, the U.S. policy of Armenia between 1890 and 1920 has been studied.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
KISALTMALAR	iii
GİRİŞ	1
1. OSMANLI-ABD İLİŞKİLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ VE ERMENİ SORUNUNUN ABD POLİTİKASINA GİRİŞİ ...	4
1.1. Amerika'nın 19.ve 20. Yüzyıl Dış Siyasetine Genel Bakış	4
1.2. Amerika ile Osmanlı İmparatorluğu: İlk İlişkiler.....	9
1.3. Amerikan Protestan Misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu 'nda İlk Faaliyetleri.....	15
1.3.1. Amerikalı Protestan Misyonerler ve Ermeniler.....	20
2. 19. YY SONLARINDAN I. DÜNYA SAVAŞ'INA KADAR ABD'NİN ERMENİ POLİTİKASI	28
2.1. Amerika'ya Ermeni Göçü ve Amerika'da Ermeni Propagandası	29
2.2. Amerikalı Protestan Misyonerlerin Politizasyonu Sorunu	32
2.2.1. Amerikan Kamuoyunda Ermeniler ve ABD Senatosunda Ermeniler Hakkında Karar Alınması.....	38
2.2.1.1. İlişkilerin Gerginleşmesi.....	43
3. I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDEN VE 1920 YILINA KADAR ABD'NİN ERMENİ POLİTİKASI	49
3.1. Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau İstanbul'da	51
3.1.1. Büyükelçi Morgenthau'nun Ermeni Sorunu Çerçevesinde Üst Düzey İttihat ve Terakki Partisi Yöneticileri ile Görüşmeleri	58
3.2. ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın Ermeni Politikası: Ermenistan Mandası Fikri.....	62
3.2.1. Paris Barış Konferansı'nda ABD'nin Ermeni Mandası Tasarısı	64
3.2.2. Başkan Woodrow Wilson'ın Araştırma Komisyonları.....	68
3.2.2.1. King-Crane Komisyonu.....	68
3.2.2.2. Harbord Komisyonu.....	70
3.3. ABD Senatosu'nda Ermeni Mandası Tasarısının Değerlendirilmesi	71
SONUÇ	74
KAYNAKÇA	76

KISALTMALAR

<i>ABD</i>	Amerika Birleşik Devletleri
<i>ABC FM</i>	American Board of Commissioners for Foreign Missions
<i>a. g. e.</i>	Adı geçen eser
<i>bk.</i>	bakınız
<i>C.</i>	Cilt
<i>Doç.</i>	Doçent
<i>Dr.</i>	Doktor
<i>Ed.</i>	Edited
<i>çev.</i>	Çeviren
<i>hızl.</i>	Hazırlayan
<i>Prof.</i>	Profesör
<i>s.</i>	Sayfa
<i>TTK</i>	Türk Tarih Kurumu
<i>yy.</i>	Yüzyıl

GİRİŞ

Avrupa ve Amerika'daki Ermeni diasporasının Osmanlı İmparatorluğu'nun 1915 yılında Ermeni vatandaşlarını imha ettiği iddiası ve bu iddiayı dünya kamuoyuna yayma ve kabul ettirme aktiviteleri sonucu Türkiye'de de konu üzerinde gerek hükümet destekli gerekse bağımsız birçok çalışma 1980'li yıllardan itibaren yapılmaya başlandı. Konu üzerinde çalışan çoğu yerli araştırmacının ortak noktası, Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki Ermeni vatandaşların Rus İmparatorluğu tarafından kışkırtıldığı ve olayların bu raddeye gelmesinde Rus İmparatorluğu'nun başat rolü oynadığıdır¹. ABD ise Osmanlı İmparatorluğu ile hiçbir cephede fiili olarak savaşmadan Ermeniler üzerinde etkide bulunmuştur.

Üç bölümden oluşan çalışmamda ABD'nin kabaca 1890'lar ve 1920 yılları arasındaki Ermeni politikasını incelemeye çalıştım. Amerikalılar, Ermeni sorunuyla 1890'lardan önce ilgilenmeye başladılar; Amerikalı Protestan misyonerlerin Ermenilere ilgi duymaya başlamasını 19.yüzyılın başlarına kadar götürebiliriz, fakat 1890'larda ABD, Osmanlı İmparatorluğu'na bu konuda ciddi anlamda siyasi baskı yapmaya başlamıştır. İlk bölümde konumuzu iyi anlamak açısından Osmanlı-Amerika ilişkilerinin nasıl başladığını, Amerika'nın neden Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilere başlamak istediğini ve buna Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl tepki verdiğini anlatmaya çalıştım. İlişkilerin başlangıcından yaklaşık yirmi otuz sene içinde Osmanlı İmparatorluğu açısından büyük sorun olmaya başlayan Amerikalı Protestan misyonerler, 19. yüzyılın sonuna doğru politize olmaya başlayacaklar ve Amerika'nın Ermeni politikasının şekillenmesinde büyük rol oynayacaklardır; bu yüzden dolayı çalışmamın ilk bölümünün çoğu Amerikalı Protestan misyonerlerin 1890'lı yıllara gelene kadar ki faaliyetleri üzerine oldu.

Çalışmamın ikinci bölümünde 1890'lardan başlayarak I. Dünya Savaşı başına kadar Amerika'nın Ermeni politikasını incelemeye çalıştım. 1890'lı yıllar Amerikalı Protestan misyonerlerin politize olmaya başlayarak Osmanlı İmparatorluğu için büyük

¹ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, 8. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2006; Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, 13. Basım, İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2008; Nurşen Mazıcı, **Ermeni Sorununun Kökeni**, 2. Basım, İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2005; Bilal Şimşir, **Ermeni Meselesi 1774 – 2005**, 2. Basım, İstanbul: Bilgi Yayınları, 2005.

problem olma yolunda zirve yaptıkları yıllardı; hem Amerikan kamuoyunu hem de Amerikan politikacılarını Ermeniler konusunda etkileyeceklerdir; bu bölümde bunun üzerinde duracağız. Bu dönemde Padişah II. Abdülhamit çoğu zaman misyonerlerin isteklerini kabul edecektir, çünkü Amerika her defasında Osmanlı İmparatorluğu’nu savaş gemisi gönderme yoluyla tehdit edecektir. Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı sınırları içinde dini-kültürel faaliyetleri neticesinde Amerika’ya had safhada Ermeni göçü olmuştur. Oraya yerleşen Ermeniler, örgütler kurarak milliyetçilik davalarına hız vereceklerdir; tabii bu durumda Osmanlı İmparatorluğu elçisi Mavroyeni Bey ile Amerikan dışişleri yetkilileri arasında “notalar savaşına” dönecektir. Misyonerlerin çabalarıyla Amerikan kamuoyunda Ermeniler lehine oluşturulan hava Amerikan Senatosu’nda da devam edecek; Ermeniler lehlerine karar alınacaktır. İkinci bölümde bunları vermeye çalışacağım.

Üçüncü ve son bölümde Amerika’nın I. Dünya Savaşı ve savaş sonrası Ermeni politikasını incelemeye çalıştım. Bu süreçte Amerika’nın Ermeni siyasasını şekillendiren kişi olarak Amerika’nın Osmanlı İmparatorluğu büyükelçisi Henry Morgenthau’yu görüyoruz. Kendisi 1913–1916 yılları arasında İstanbul’da görev aldığı süre zarfında Türkiye’nin her köşesine yayılmış Amerikan misyonerleri ile bilgi alışverişinde bulunmuş; onların kendisine yolladığı belgeleri Amerikan basınına ve siyasilerine iletmiş, Amerikan kamuoyunda Osmanlılar aleyhine bir hava oluşmasında başrolü oynamıştır. Büyükelçi, üst düzey İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri ile yakın ilişkiler kurarak onları etkileme yoluna gitmiştir. Amerikan Başkanı Woodrow Wilson ile yakın ilişkileri sayesinde başkanın Ermeniler lehine harekete geçmesinde etkili olmuştur. Büyükelçi Henry Morgenthau, ABD’nin Ermeni politikasında kilit isim olarak değerlendirilebilir ve tarz-ı siyaseti konumuz açısından çok önemlidir.

Savaş sonunda ünlü “on dört ilkesini” dünya kamuoyuna sunan Başkan Wilson, Ermeniler için de manda tasarısı teklif edecektir. Manda tasarısı hakkında kapsamlı ve güncel bilgi almak isteyen Başkan Wilson bölgeye biri askeri diğeri sivil olmak üzere iki tane araştırma komisyonu yollayacaktır. Amerikan Senatosu’na takılan manda tasarısı kabul olmayacaktır. 1920’de hükümet koltuğunu Cumhuriyetçilere kaptırarak Başkan Wilson’ın manda tasarısı, tasarı olarak kalacaktır.

Çalışmamı Amerikan Senatosu'nda Ermenistan mandasının reddedildiği yıl olan 1920 ile bitirmeyi uygun gördüm; hemen iki yıl sonraki Lozan Antlaşması sırasında Amerika'nın Ermeni ve Ermenistan politikasını incelemek kuşkusuz ayrı bir çalışmanın konusu olacak niteliktedir.

Araştırmamı yaparken özellikle son yıllarda yapılan çalışmalardan yararlanmaya özen gösterdim; gerek yerli araştırmacıların gerekse yabancı (özellikle Amerikalı) araştırmacıların eserlerini okudum. Doç. Dr. Çağrı Erhan'ın *Türk-Amerikan İlişkileri*, Nurdan Şafak'ın *Osmanlı-Amerikan İlişkileri* adlı eserleri, iki ülke arası ilişkileri tam olarak anlamak açısından önemliydi. Kamuran Gürün'ün *Ermeni Dosyası*, Bilal Şimşir'in *Ermeni Sorunu* ve Nurşen Mazıcı'nın *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu* adlı eserleri ise Ermeni sorununu genel olarak anlamak açısından önemliydi. Amerikalı Ermeni asıllı araştırmacı Prof. Peter Balakian'ın *Burning Tigris: Armenian Genocide and America's Response* isimli çalışması, tezimde çalıştığım konunun geçtiği zamanı tam olarak kapsamı bakımından çok yararlı oldu. Komple ve yeni bir çalışma olması açısından yine bir Amerikalı olan Michael Oren'in *Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East 1776 to the Present* adlı eserini bütün araştırmacılara tavsiye ederim. Taner Akçamanın yerli ve yabancı arşivlerden yararlanarak yaptığı *Ermeni Meselesi Hallolundu* adlı eserindeki bazı bilgilerin, zamanın büyükelçisi Henry Morgenthau'nun hatıratı *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü* ile uyuşması bakımından ilginçti. Bu arada Amerikalı ünlü Osmanlı tarihçisi Heath Lowry'nin *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün Perde Arkası* adlı eseri, Henry Morgenthau'nun hatıratına eleştirel şekilde bakmamda bana çok yardımcı oldu. Nurşen Mazıcı'nın *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası olarak Ermenistan Sorunu 1919–1921* adlı eseri Amerikan devlet arşivlerinden yararlanılarak yazıldığından son bölümde ana kaynak eser olarak kullanıldı.

Tezim, konu üzerinde araştırma yapan ve yapacak olan kişilere en azından bir fikir verirse mutlu olurum.

1.OSMANLI-ABD İLİŞKİLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ VE ERMENİ SORUNUNUN ABD POLİTİKASINA GİRİŞİ

19. yüzyılın ikinci çeyreğinde ticari bir anlaşma ile resmi olarak başlayan Osmanlı – Amerikan ilişkileri, yüzyılın sonlarına doğru çok hızlı şekilde gelişmişti. İmparatorluk dâhilinde dini-kültürel faaliyetlere hızlı ve sistemli bir şekilde giren Amerikalı Protestan Misyonerler, misyonları için hedef kitle seçtikleri Müslüman ve Yahudi halklar üzerinde verimli sonuçlar alamadılar ve gözlerini Ermeni halka çevirdiler. Millet sistemi ile yönetilen Osmanlı İmparatorluğu’nda bağımlı kopartan Grekler, Bulgarlar ve Boşnaklar, Ermeni milletine model oldular. Bunun sonucu olarak Ermeniler de harekete geçerek çağa ayak uydurmaya çalıştılar. Amerikalı Protestan misyonerlerin Ermeni halkta milliyetçilik bilincinin oluşmasında katkıları vardır ve buna ilaveten misyonerler dini-kültürel misyonlarının dışına çıkarak 1878 Berlin Antlaşması ile uluslar arası sorun haline gelmiş Ermeni sorununa müdahale ettiler.

1.1. Amerika’nın 19. ve 20. Yüzyıl Dış Siyasetlerine Genel Bakış

20. yüzyıldan sonra uluslar arası ilişkilere büyük damga vuran Amerika Birleşik Devletleri’nin I. Dünya Savaşı sonrası dünya siyaset arenasına girdiği genel kabul gören görüştür. Amerika Birleşik Devletleri’nin dış politikası genel olarak iki dönemde incelenebilir. İlk dönem, Amerikan Bağımsızlık Savaşı’ndan 20. yüzyıl başına kadar takip edilen “izolasyon politikası”, ikinci dönem ise Başkan Theodore Roosevelt ile başlayan “dünya sisteminde başat güç olma” sürecidir.²

Amerika, bağımsızlığının ilk yıllarında “ulusal çıkarlarını” muhafaza eden tarafsız bir politika izledi. Versailles Antlaşması ile batı sınırlarını Mississippi’ye kadar genişletti. Toprağa doymayan yayılmacı siyaset yanlısı Başkan Thomas Jefferson, sınırlarını Pasifik’e ve Rio Grande’ye kadar uzattı. Fransızlar Louisiana’yı 1803’te Amerikalılara sattı, satışı yapan Fransa İmparatoru Napolyon Bonaparte, bu satış konusunda şunları söyledi: “Bu toprak alımı, Birleşik Devletlerin gücünü ebediyen perçinlemektedir ve bu suretle Büyük Britanya’ya da sonunda denizde onu alt edecek bir rakip sağlamış oluyorum.”³ Şurası bir gerçektir ki; İngilizler, denizlerde

² Nurdan Şafak, **Osmanlı- Amerikan İlişkileri**, 1. Basım, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003, s. 12.

³ Henry Kissinger, **Diplomasi**, İbrahim H. Kurt (çev.), 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 23.

Amerikalıların hem koruyucuları hem de en büyük rakipleriydiler. İspanyollar Florida'yı 1819'da ABD'ye bıraktı.⁴ Başkan James Monroe, batı yönünde genişlemenin şart olduğunu şu sözleri ile belirtirken, tarihe "Monroe Doktrini" olarak geçen Amerikan dış politika felsefesiyle çelişki oluşturmasında hiçbir sakınca görmedi:

"Herkes şunu açıkça görmelidir ki, adil sınırlar içinde kalmak şartıyla, toprak genişlemesi her iki (eyalet ve federal) hükümete de daha büyük serbest-i hareket sağlar; güvenliklerini sağlamlaştırır ve diğer her yönden bütün Amerikan halkı üzerinde iyi etkiler gösterir. Büyük veya küçük, toprağın büyüklüğü bir ulusun birçok özelliğini belirler. Kaynaklarının, nüfusunun ve fiziksel gücünün sınırlarını gösterir. Kısacası büyük güç ile küçük güç arasındaki farkı ortaya koyar."⁵

ABD, Avrupa güç politikasının metotlarını kullanmakla beraber, yeni ulusun liderleri kendi ülkelerini farklı kılan ilkelere sadakatle bağlı kaldı. Avrupalı devletler, potansiyel tehlikeli güçlerin ortaya çıkmasına engel olmak için türlü stratejiler kullandılar. Amerika ise jeostratejik avantajlarının bilincinde olaraktan herhangi bir sorun ortaya çıktığında üstesinden gelebileceğini düşünmüştür. Avrupalı devletler dış politika kararlarını alırken süratli karar almak zorunda idiler, oysa Amerika herhangi bir dış politika kararı alırken politikasını ayarlamaya yetecek kadar Avrupa kıtasından uzaktı.

1845'te Amerikan başkanı James Knox Polk, (1845–1849 yılları arasında başkanlık yapmıştır) Teksas'ın Amerika'ya bağlanmasının "kendisinden daha güçlü yabancı bir devletin müttefiki ya da bağımlısı" olmasını engellemek açısından zorunlu olduğunu açıkladı. Amerikan dış politikası, sadece var olan tehditlere karşı değil potansiyel tehlikelere karşı da proaktif şekilde davranıyordu. ABD, Alaska'yı topraklarına katmak için de iç savaşın bitmesini bekleyecektir.⁶

⁴ Gerard Dorel, **Amerikan İmparatorluğu Atlası**, Alper Altuğ (çev.), 1. Basım, İstanbul: NTV Yayınları, 2007, s. 20; Şafak, s. 13.

⁵ Kissinger, *a. g. e.*, s. 23.

⁶ Dorel, *a. g. e.*, s. 10.

Amerikan İç Savaşı (1861–1865) toprak genişlemesini bir süre askıya aldı, fakat daha büyük bir güç temerküzünü sağlayan ABD, savaş sonrası büyük bir ekonomik güç haline gelecek ve kabuğuna sığmamaya başladı. Savaşın sona erdiği 1865'ten İspanya-Amerika Savaşı'nın olduğu 1898 yılına kadar büyük bir ekonomik sıçrama gerçekleştirdi. Bu yıllarda buğday üretimi yüzde 256, işlenmiş şeker yüzde 460, kömür yüzde 800, demiryolu uzunluğu yüzde 567 arttı. Ham petrol üretimi 3.000.000 varilden 1898'de 55.000.000 varile, çelik üretimi ise 20.000 long tondan 9.000.000 long tona çıktı.⁷ 1885'te Birleşik Devletler üretimde dünyanın en büyük gücü olarak Büyük Britanya'yı geçti. Yüzyılın başına kadar Amerika; Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rusya, Japonya ve İtalya'nın hepsinden daha fazla enerji tüketiyordu.⁸

Ekonomik olarak kendine güveni fazlasıyla yerine gelen ABD, bölümün başında söylediğimiz gibi ikinci dünya politikasında yönlendirme yolunda yayılmacı politikaya geçiş yapacaktır. Bu dönemde en önemli iki figür, başkanlar Theodore Roosevelt ve Woodrow Wilson'dır. Theodore Roosevelt, ABD'nin nüfuzunu dünya çapında hissettirmesinin elzem olduğunu ve ulusal çıkarlar derecesinde dış ilişkiler kurulmasını savunan ve bunu açık şekilde ifşa eden ilk Amerikan başkanıdır; güce dayanan diplomasi ona göre Amerika'nın önceliği olmalıdır. Roosevelt'e göre Amerika, bulunduğu yarımkürenin coğrafi şartları nedeniyle "küresel bir polis gücü" olma hakkına sahipti.⁹ Başkan, Amerika'nın küresel bir polis gücü olma özelliğini dünya çapında hissettirmesi gerektiğini düşünüyordu.¹⁰ 1902 yılında Amerika, Avrupa'daki bankalara borçlarını ödemesi için Haiti'ye siyasi baskı yaptı. Bir yıl sonra Amerika'nın kışkırtması sonucu Panamalı yerli halk, Kolombiya'dan bağımsızlığını alabilmek için uğraştı. 1905 yılında Dominik Cumhuriyeti üzerinde mali koruma hakkı elde etti, bir yıl sonra da Amerikan askerleri Küba'yı işgal etti.¹¹

Başkan Roosevelt, uluslar arası hukukun, dünya düzenini korumada bir işe yaramayacağını düşünüyordu. Bir ulusun kendi gücüyle koruyamadığı şey, uluslar arası

⁷ Şafak, *a. g. e.*, s. 14.

⁸ Kissinger, *a. g. e.*, s. 29.

⁹ Paul Johnson, **A History of the American People**, London: Phoenix Press, 2000, s. 634–635; Kissinger, *a. g. e.*, s. 31.

¹⁰ Kissinger, *a. g. e.*, s. 31.

¹¹ Dorel, *a. g. e.*, s. 14–15.

toplum tarafından korunamazdı. 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkmış bir konu olan silahsızlanmayı Başkan Roosevelt reddetmiştir:

“Henüz yanlış davrananları etkin bir şekilde kontrol edecek herhangi bir uluslararası güç oluşturma olasılığı bulunmamaktadır ve bu şartlar altında büyük ve güçlü bir devletin, kendi haklarını koruma olanağından kendi isteği ile vazgeçmesi hem aptalca hem de kötü bir şeydir. Özgür ve kültürlü insanların, bütün despot ve barbarların silahlı olduğu bir devirde kendi isteği ile kendilerini güçsüz kılmaları kadar hiçbir kötülüğü davet edemez.”¹²

Amerika'nın “dünya jandarması” olması fikri yukarılarda özetlemeğe çalıştığımız gibi Theodore Roosevelt'e aittir. Halefi ve en büyük rakibi olan Demokrat kanattan Woodrow Wilson; Amerikan politikasına şekil veren, uluslar arası düzenin evrensel hukuka dayanması gerektiğini söylemiştir.¹³

Wilson, 1913'deki ulusa sesleniş konuşmasında sonradan Wilsonizm olarak bilinen prensiplerin ana hatlarını ortaya koydu. Wilson'ın görüşüne göre uluslar arası düzenin temeli, denge değil evrensel hukuk ve ulusal güvenliktir. Wilson, görünürde selefi Wilson gibi devletlerarası sorunların çözümünde güç kullanma yanlısı değildi:

“Birleşik Amerika ile diğer devletlerarasındaki anlaşmazlıkların çözümünde olası bir tek ölçüt olup, bu ölçütün iki unsuru mevcuttur: Kendi şerefimiz ve dünya barışına karşı olan yükümlülüğümüz. Yeni anlaşma yükümlülükleri kurulması ve kabul edilmiş olanların yorumlanması için böyle bir test kolaylıkla yapılmalıdır.”¹⁴

ABD'nin 20. yüzyıl başına kadar bir yalıtım politikası izlediği genel kabul gören bir görüştür. Ancak 19. yüzyılın başından beri bir dünya devleti olma yolunda emin ve akıllı adımlarla giden bir ülkenin, dünya siyasetinden kendini tamamen tecrit ettiğini düşünemeyiz. Amerika'nın 19. yüzyılın ilk çeyreği içinde izolasyon politikasını dünyaya ilan ettiği zamanlar aynı zamanda Osmanlı topraklarına misyonerlerini yolladığı zamana denk gelmektedir ve bu bir tesadüf gibi görünmemektedir. İzolasyon politikası ile yabancı topraklara misyon yollama eylemi çelişki gibi görünmektedir, fakat bu Amerikan politikacılarına göre Amerika'nın aydınlatıcı bir ışıldak olması veya

¹² Kissinger, *a. g. e.* s. 32.

¹³ Şafak, *a. g. e.*, s. 14.

¹⁴ Kissinger, *a. g. e.*, s. 37.

kendi değerlerini bütün dünyaya yayma görevi yapmasından başka bir şey değildir. Ünlü Amerikan eski dış işleri bakanlarından Henry Kissinger'in söylemi önemli:

“Yalnızlık ve misyonerlik gibi birbirine karşıt görünen iki görüş, birbirinin zıttı gibi görünüyorsa da temelde yatan ortak bir inancı yansıtmaktadır: Birleşik Devletler, dünyadaki en iyi yönetim sistemine sahiptir ve insanlığın geri kalan bölümü ancak geleneksel diplomasiyi terk edip, onun uluslar arası hukuk ve demokrasiye olan saygısını kabul ederse, barış ve refaha kavuşabilir.”¹⁵

1.2. Amerika ile Osmanlı İmparatorluğu: İlk İlişkiler

Amerika'nın Osmanlı toprakları ile ilk tanışması, her ne kadar 19. yüzyıldan sonra resmi olarak Osmanlı toprakları sayılsa da fiili olarak bağımsız olan Kuzey Afrika topraklarında başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika toprakları, Cezayir Dayıları ya da Cezayir Beyleri denilen merkeze yarı-bağlı yöneticiler tarafından yönetiliyordu.¹⁶ ABD donanması, İngiltere donanması kadar tecrübeli ve güçlü bir donanma değildi, tecrübesizdi. Amerikan gemilerinin Akdeniz'de dolaşması için ABD'nin Kuzey Afrika devletlerinden izin alıp antlaşma yapması gerekiyordu, çünkü korsan gemiler devamlı ABD gemilerine saldırıp haraç alıyordu. İngiltere'de ABD'yi kendine rakip görmeye başlayıp Kuzey Afrika Korsan gemilerini ABD üzerine kışkırtıyordu. Korsan Gemiler güçlü donanması olan İngiltere ve İspanya gibi devletlerin gemilerine saldıramıyorlardı¹⁷. Nitekim izinsiz dolaşan iki geminin zapt edilerek mürettebatının esir alınması Kuzey Afrika beyliklerinden Cezayir ile antlaşmayı elzem kılmıştı¹⁸.

ABD, Cezayir ile yapılan antlaşmayı 1795 yılında imzaladı, bu antlaşmayı birer yıl ara ile Trablus ve Tunus antlaşmaları izledi. Antlaşma gereği Amerika, Cezayir dayısına yılda 21.000 Amerikan Doları vergi veya eşdeğer özellikle gemi malzemesi vb. askeri mühimmat vermek zorundadır.¹⁹ Amerika 1795 ve 1815 yılları arasında

¹⁵ Kissinger, *a. g. e.*, s. 10.

¹⁶ Çağrı Erhan, **Türk- Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni**, 1. Basım, İstanbul: İmge Kitabevi, 2001, s.33.

¹⁷ Erhan, *a. g. e.*, s.36.

¹⁸ Erhan, *a. g. e.*, s.40.

¹⁹ Şafak, *a. g. e.*, s. 34-35; Michael B. Oren, **Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East 1776 to the Present**, 1. Basım, New York: Norton, 2008, s. 28.

Cezayir'e vergi verdi.²⁰ Herhalde bu örnek Amerika'nın başka bir devlete vergi ödediğine dair ilginç örneklerden biridir.

Kuzey Afrika beylikleriyle yaşanan sorunların arttığı 1780'li yıllarda ABD, hem bağımsızlığını yeni kazanmış olması nedeniyle dâhil-i siyasetini sağlamlaştırmakla uğraştığından dışarıda sert politikalar izleyecek durumda değildi, hem de henüz güçlü bir donanmaya sahip olmadığından Kuzey Afrika beylikleri karşısında askeri bakımdan zayıf durumdaydı. Bu noktadan hareket eden meşhur Amerikan başkanları Benjamin Franklin, Thomas Jefferson ve John Adams gibi Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ünlü devlet adamları uzlaşmacı bir diplomasi izlemek zorundaydılar. Aynı devlet adamları akıllı bir şekilde durumu lehlerine çevirmeyi bilmişlerdir. Kendilerinden çok fazla gümrük resmi talep eden ve Amerikan donanmasına Akdeniz'de büyük zorluklar çıkaran Mağrip ülkeleriyle bir dizi savaşa tutuldular; 1801 yılından 1824 yılına kadar tam 23 yıl süren bu savaşa Amerika tarihinde "Berberi Savaşları" denir.²¹ Amerika, Berberi Savaşları'ndan galip olarak ayrılan taraftır. Bizim için Berberi Savaşları'nın gelişiminden ziyade sonuçları önemlidir. Öncelikle Amerika'nın bu bir dizi savaştan galip çıkması Amerikan halkı tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Daha yeni oluşturulmuş bir donanmanın Amerikan karasularının çok uzağında zaferler elde etmesi Amerikan halkının milliyetçilik duygularını zirveye çıkartmış ve kendilerine güvenin güçlenmesine neden oldu.²² Öyle ki Amerikan donanmasının kara birlikleri olan deniz piyadelerinin marşına bu zaferleri hatırlatan cümleler eklendi.²³

İkinci olarak şu söylenebilir ki Amerikalılar kuzey Afrika ülkeleri ile yaptıkları diplomatik görüşmelerde, İslam ülkelerinde geçerli olan diplomatik kurallar hakkında geniş malumat elde ettiler. Bu bölgelerde görev yapmaya başlayan konsoloslar, Doğu dillerini öğrenerek yakın gelecekte çok daha derinleşecek siyasi-ticari faaliyetlerin başarılı olmasında katkı sağlamaya başladılar.

Üçüncü ve son olarak ta Amerika'nın Akdeniz'de kurduğu bağlantılar sayesinde çok daha fazla ticaret hacmine sahip olabilecekleri İzmir, Beyrut, İskenderiye gibi

²⁰ Şafak, *a. g. e.*, s. 35.

²¹ Erhan, *a. g. e.*, s. 55.

²² Oren, *a. g. e.*, s. 75-76.

²³ Erhan, *a. g. e.*, s. 67.

limanlar hakkında bilgi sahibi oldular ve Osmanlı İmparatorluğu ile müstakil bir ticaret anlaşması yapmaları gerektiğini anladılar. Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu ile direkt bağlantıya geçmek isteyeceklerdir; yalnız deniz ticaretindeki en büyük rakipleri ve Osmanlı İmparatorluğu ile 16. yüzyıldan beri derin ilişkileri olan İngiltere, halletmeleri gereken son problemdir.

Amerikan gemileri Akdeniz’de İngiltere’nin koruyuculuğu altında idiler, gittikleri her limanda İngiliz bayrağı çekiyorlardı. Buna karşılıklı, İngiliz korumasına karşılık İngiltere’ye çok büyük paralar ödüyordu; ABD, İngiltere’ye konsolosluk masrafları olarak 1799’dan 1811’e kadar tam 65.000 \$ ödemişti²⁴. Ayrıca İngiliz Konsoloslarının direktiflerine her zaman uymak zorundaydılar. İngiltere o devirde deniz gücü ve deniz ticareti olarak 16. yüzyılın sonundan itibaren Akdeniz ve Hint körfezinde *Levant Company* ile başat gücü. *Levant Company* 1592 yılında kuruldu, görevi ise ticaretin gelişmesi yanında İngiltere’nin Osmanlı nezdinde ki diplomatik ve konsüler temsilciliğinin üstlenirken, öte yandan da her uygun vesile ile Osmanlılarca kendisine sağlanana hak ve imtiyazların genişletilmesinin yollarını aradı ve buldu. Böylece İngiliz’lerin gemilerine, tacirlerine, mallarına, uyruklarına bir takım hak ve imtiyazlar tanınmıyor, bu tür hak ve imtiyazların takibiyle de tamamen konsoloslar yetkili kılınıyordu. İngilizlere; İskenderiye, Trablus- Şam, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Mısır ve muhtelif yerlerde konsolos tayin etme hakkı veriliyor ve bu konsolosların tayin ve değiştirilmesine “hiçbir şekilde” karışılmayacağı belirtiliyordu²⁵. Amerikan kolonileri 18. yüzyılın sonuna kadar bu şirketin güdümünde kalmıştı²⁶. Ancak Amerikan Hükümeti, İngiltere’ye ticari himaye hizmeti karşılığında ödediği ücretten büyük rahatsızlık duyuyordu, çünkü bu Amerikan ekonomisine büyük yük oluyordu. Bu siyasi-ekonomik sebeplerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu ile direkt ilişkilere geçmek isteyen ABD, 1799 yılında Portekiz elçisi William Smith’i elçi Amerika’nın Osmanlı elçisi olarak tayin etti.²⁷ Fakat elçi William Smith’in İstanbul’a yolculuğu sırasında

²⁴ Şafak, *a. g. e.*, s. 37.

²⁵ Uygur Kocabaşoğlu, **Majesteleri’nin Konsolosları**, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 20.

²⁶ Erhan, *a. g. e.*, s.70.

²⁷ Oren, *a. g. e.*, s. 53.

haydutlar tarafından rehin alınması, Amerikan Hükümeti'nin bu girişimini sonuçsuz bıraktı.

ABD, 1802'de ise William Stewart adlı başka bir şahsı Osmanlı İmparatorluğu'nun İzmir limanına konsolos olarak tayin eder, fakat Osmanlı makamları kendisini tanımaz, bunun üzerine Stewart ülkesine geri dönmek zorunda kaldı.²⁸ Diğer taraftan *Levant Company* yetkilileri, İngiltere ile savaşarak bağımsızlığını kazanmasına rağmen ABD'nin ticaret gemilerine himaye sağlamaya bir süre daha devam ettiler. İngilizler bunu yaparken Amerikan gemilerinin, Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret yapan diğer Avrupalı devletlerin himayesine girmesini engellemeye çalışıyorlardı. Aynı zamanda ABD, Osmanlı İmparatorluğu ile müstakil bir ticaret anlaşması yapmaya gerek duymayacaktı. Fakat *Levant Company*'nin karşı çıkmasına rağmen İngiltere, 1811'den sonra Amerikan gemilerine sağladığı ticari himayeyi kaldırdı; İngiliz gemilerinin sağladığı % 3'lük gümrük vergisinden yararlanan Amerikan gemilerinin gümrük resmi % 6'ya çıkartıldı; farkı ödemeyi reddeden Amerikan gemilerinin mallarına İzmir limanında el kondu. Bunun üzerine ekonomik çıkarları hayli zedelenen Amerika, İzmir limanına ülkesinin ticari çıkarlarını düzeltmesi için Philadelphialı David Offley'i yolladı.²⁹ Kendisi 1811 yılında aynı zamanda İzmir'de ticaret bürosu açacak ve daha sonra ülkesinin ticari çıkarlarını düzeltmek üzere üç aylığına İstanbul'a geçti. Burada Osmanlı makamları ile temaslarda bulunan Offley, ülkesinin ticari olarak haksızlığa uğradığını öne sürerek gümrük oranının tekrar % 3'e düşürülmesini talep etti, fakat İngiltere Büyükelçiliğinin baskısı altında kalan Osmanlı bürokrasisi kendisini pek sıcak karşılamadı.³⁰ Osmanlı bürokrasisi, bölgeden bu kadar uzak, zayıf ve yeni bir devlet olarak gördüğü Amerika için uzun bir geçmişe sahip olduğu İngiltere'yi gücendirmek istemedi. ABD'nin İngiltere ile savaşarak bağımsızlığını kazanmış bir devlet olması ve ardından 1812–1814 yıllarında ABD-İngiltere arasında bir kez daha savaş durumu yaşanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun ABD'ye yönelik tavr-ı siyasetini önemli derecede etkiledi. David Offley bütün bu olumsuzluklara rağmen yılmadı ve zamanla Osmanlı bürokratları ile yakın ilişkiler içine girdi; uzun uğraşlar sonucu Kaptan-ı Derya

²⁸ Şafak, *a. g. e.*, s. 37.

²⁹ Oren, *a. g. e.*, s. 106.

³⁰ Erhan, *a. g. e.*, s. 81.

Hüsrev Mehmet Paşa ile yakın dostluk kurdu. Artık Amerikan gemileri, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ödediği % 2'lik vergi üzerinden ticari sevkiyatlarına devam edebileceklerdi; böyle bir anlaşma sağlamak için Offley, Osmanlı makamlarına 1815 yılında 2000 dolar ödemek zorunda kaldı. David Offley'in 1811'de İzmir limanında kurduğu şirket kısa zaman içinde İzmir limanına gelen Amerikalı tüccarların ilk ve en sık gittiği yer haline geldi; burası artık bir nevi "gayr-i resmi konsolosluk" şeklinde hizmet veriyordu.³¹

ABD, İngiltere ve Fransa ile olan sorunları yüzünden 1820'li yıllara kadar Osmanlı İmparatorluğu'na olan ilgisini minimum düzeyde tuttu, ama ticari çıkarlarını gözden çıkarmadan İzmir limanına Amerikan tüccarları girip çıkıyordu. 1820'de ise İngiltere ve Fransa ile olan sorunlarını çözen ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ilgisi tekrar eski düzeyine yükseltti. Ticaret çevrelerinden gelen talepleri değerlendiren ABD Başkanı Monroe, 1820 yılında Luther Bradish adlı bir tüccarla beraber, 1800 yılında Akdeniz'i ziyaret etmiş Akdeniz filo komutanı Bainbridge'i³², İstanbul'la görüşmeler yapması için görevlendirdi. Çanakkale'ye girişine izin verilmeyen Bainbridge, İzmir'e demirledi ve İstanbul'a karadan devam etti. Bradish ve Bainbridge, İstanbul'da Reisülküttap yani zamanın dış işleri bakanı olan Halet Efendi tarafından sıcak karşılandı. Yaptıkları görüşmede Halet Efendi, Bradish'e eğer kendilerine gemi malzemesi ve savaş gemisi hediye olarak verilirse Babiâli'nin iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda istekli olduğunu belirtti.³³ Luther Bradish'in hesaplamalarına göre 7000 Amerikan doları Halet Efendi'ye ayrılmak üzere toplam 50.000 (350.000 kuruş) Amerikan dolarına Babiâli ile anlaşma yapılabilirdi.³⁴ Bradish 1821 yılında ilişkilerin kısa süre içinde kurulacağı inancıyla İstanbul'dan ayrıldı, fakat aynı yıl hem Halet Efendi'nin bir suikasta kurban gitmesi hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunan isyanının başlaması ilişkileri tekrar alt düzeylere indirdi.

1821 Yunan isyanı sırasında ABD'nin tutumu ilişkileri önemli şekilde etkilemiştir. Amerika, Osmanlılar tarafından "Grek isyanı", Avrupalılar ve Yunanlılar

³¹ Erhan, *a. g. e.*, s. 75

³² Şafak, *a. g. e.*, 40.

³³ Oren, *a. g. e.*, s. 107.

³⁴ Erhan, *a. g. e.*, s. 80.

tarafından “Yunan bağımsızlık savaşı” olarak değerlendirilen bu olay sırasında ya tarafsız kalıp Orta Doğu’daki ekonomik çıkarlarını sekteye uğratacak ya da “demokratik prensipleri” uyarınca Yunanlılar lehine davranacaktı. Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Amerikalılar da, Yunanlıların Osmanlı İmparatorluğu’na karşı ayaklanmasını “mazlum Hıristiyanların zorba Müslümanlara karşı kurtuluş mücadelesi” olarak değerlendirdi.³⁵ Amerika’daki bazı sivil toplum kuruluşları Yunanlı isyancılara para ve ilaç yardımında bulundu.³⁶ Thomas Jefferson ve John Quincy Adams gibi Amerika’nın kurucu başkanları, Yunanistan’ı “Avrupa kültürünün doğduğu yer” olarak görüyorlar, Yunan halkına büyük sempati besliyorlar ve Yunan isyanını, kendi bağımsızlık savaşlarıyla özdeşleştiriyorlardı.³⁷ Amerikan dışişleri bakanı John Quincy Adams, Yunanistan dışişleri bakanı unvanını kullanan Alexander Mavrocordatos’un 1823 yılında kendisine yolladığı mektuba yazdığı cevapta Amerika’nın bağımsızlık yolunda savaşan Yunanistan’ı desteklediğini ve bağımsızlığını kazanması durumunda bunu tanıyacak ilk devletlerden biri olacaklarını belirtti.³⁸

Yunanlılara yapılan yardımlar Amerikan Hükümeti dışındaki sivil toplum kuruluşları tarafından yapılmış olsa da İstanbul tarafından iyi karşılanmadı. Bütün bunlara rağmen Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu siyasi-ekonomik olumsuzluklar onu ABD ile ilişkilerini sağlamlaştırmak zorunda bıraktı; 1827 yılında Osmanlı donanmasının İngiliz, Fransız ve Rus ortak donanması tarafından Navarin’de yakılması Osmanlı devlet adamlarının iki kez düşünmesine yol açtı.³⁹ Osmanlı donanmasının revize edilmesi gerekiyordu ve aynı zamanda Fransa ve İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’na karşı politikalarının değişmesi, Osmanlı devlet adamlarını yeni alternatifler aramak zorunda bırakıyordu. Artık Fransa ve İngiltere gibi devletlerden denizcilik ve donanma konusunda yardım alınamazdı, çünkü donanmayı bu devletler yok etmişti. Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa ve Mehmet Hüsrev Paşaların zamanın Padişahı Sultan II. Mahmut’a arz ettikleri raporlarında ABD’nin

³⁵ Erhan, *a. g. e.*, s. 109; Oren, *a. g. e.* s. 108 – 109.

³⁶ Peter Balakian, **The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America’s Response**, 1. Basım, New York: 2003, s. 63 – 64.

³⁷ Oren, *a. g. e.*, s. 108.

³⁸ Erhan, *a. g. e.*, s. 110.

³⁹ Şafak, *a. g. e.*, s. 11.

zamanın en iyi tekniklerini kullanarak savaş gemileri yapması ve gemilerin Kuzey Afrika'da Berberi Savaş'larından başarıyla çıkması bu alanda Amerika'dan istifade edilebileceğini düşündürdü. Osmanlı makamlarının pozitif sinyali alan ABD başkanı Andrew Jackson, Babiâli'yi en iyi tanıyan Amerikalı tüccar David Offley, Komodor James Biddle ve New Yorklu bir tüccar olan Charles Rind'i anlaşma yapmaları için İstanbul'a yolladı.⁴⁰ 8 Şubat 1830 yılında başlayan görüşmelerde daha önceki görüşmelerde sıkıntı olan ABD'nin "en ziyade müsaadeye mazhar millet" olarak tanınması ve "Amerikan gemilerinin Karadeniz'e serbest çıkışı" hususları müzakereci Charles Rind'in baskıları sonucu ABD lehine çözülmüştür. Karşılığında Charles Rind, reisülküttap Muhammed Hamid Efendi'ye maliyet fiyatına savaş gemileri ve gemilerin yapımında kullanılması için malzemeler satmasını öngören bir gizli maddenin yapılacak anlaşma metnine koyulması yönünde söz verdi. Anlaşma 7 Mayıs 1830 yılında taraflarca imzalandı.⁴¹ Ancak bu gizli madde Amerikan Senatosu tarafından ABD siyasetinde ihtilaflara sebep olacağı endişesiyle reddedildi. Maddenin reddedilmesi ise İstanbul'u hayli rahatsız etti. Daha sonra ise David Offley gemi yapımı ile ilgili verdiği sözleri şifâhen taahhüt etti. ABD ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan 1830 tarihli ticaret anlaşması Amerika için tam bir dönüm noktası oldu. Böylece Amerikan gemileri de diğer Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine yararlandığı haklardan eşit şekilde yararlandılar. Toplam dokuz madde olan anlaşmanın ticari boyutu daha fazladır, fakat bizim için önemli olan anlaşmanın siyasi boyutudur. Orijinali Türkçe olan dördüncü maddenin İngilizceye çevirisiyle beraber iki ülke arasında sorunlar ortaya çıktı. Türkçe metne göre Osmanlı tebaa ve reayasıyla Amerikan tebaası arasında ortaya çıkabilecek davalar ancak bir tercümanın bulunması yoluyla görülebilecek, suçlamaya maruz kalmayan Amerikan vatandaşları keyfi şekilde tutuklanmayacak; suç işlemeleri halinde ise Osmanlı yargı makamları ve jandarması tarafından tutuklanamayacaklar ve cezaları kendi konsolosları tarafından verilecektir. Dördüncü madde 19. Yüzyılın sonlarına doğru Amerikan vatandaşlığına geçecek Ermenilerin iki ülke arasında büyük sorun olmasına yol açacaktır. İkinci maddeye göre ise İki tarafta birbirlerinin ülkelerinde ihtiyaç duydukları her yerde konsolosluk

⁴⁰ Oren, *a. g. e.*, s. 115.

⁴¹ Şafak, *a. g. e.*, s. 41.

açabilmelerini sağlıyordu.⁴² Amerikan konsoloslukları yer yer görevlerinin dışına çıkarak, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan azınlık grupları – özellikle Ermenileri – kışkırtmaya yönelik tavırlar sergileyeceklerdir. Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde açılan Amerikan konsolosluklarının Ermenilerin yaşadığı bölgelerde açılması tesadüf değildir. Amerikan konsoloslarının yanına Amerikan misyonerlerinin de katılması Osmanlı makamları için büyük problem olacak, fakat 1830 Osmanlı-ABD anlaşmasının verdiği haklar dolayısı ile Babiâli zor durumda kalacaktır.

1.3. Amerikan Protestan Misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Faaliyetleri

17. yüzyıldan itibaren Fransız ve İtalyan Katolik misyonerler başta olmak üzere Osmanlı toprakları birçok misyoner grup faaliyetlerine maruz kaldı.⁴³ ABD, bağımsızlığını ilan ettikten sonra dünyanın hemen her yerine misyonerler yolladı. Katolik misyon grupları ile karşılaştırıldığında Osmanlı devlet ricali için Amerikalı Protestan misyonerler “ehven-i şer” olarak değerlendirilebilirdi.⁴⁴

“Misyon” sözcüğü Latince kökenli olup göndermek anlamındaki “mittere” fiilinden gelmektedir.⁴⁵ Bütün dünyaya Hıristiyanlığı yaymak amacı ile dağılan misyonerler Hz. İsa’nın şu sözlerini kendilerine referans almışlardır:

“Gidin ve yeryüzünde her yaratığa İncil’in vaaz edin. Siz bana Kudüs’te bütün Yahudiye’de ve Samaria’da yeryüzünün en son parçasına kadar şahitler olacaksınız.”⁴⁶

Geleneksel Amerikan değerlerini misyonerlikle birleştiren Amerikalılar, misyonerliği bir devlet stratejisi olarak kabul etmişlerdir.⁴⁷ ABD’nin elinde misyonerlik öz itibarıyla dini kaynaklı olsa da evrimleşerek askeri, ekonomik ve siyasi şekillere bürünmüştür.⁴⁸ Emperyalist emellerini misyonerliğin kaynağı olan hümanizma ile

⁴² Erhan, *a. g. e.*, s. 124.

⁴³ Boğos Piranyan, *Aşçının Kitabı*, 2. Baskı, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2008, s. 132; Şafak, *a. g. e.*, s. 59.

⁴⁴ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve ideoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876–1909)*, 2. Basım, İstanbul: YKY, 2002, s. 129; Şafak, s. 75.

⁴⁵ George E. White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, 1. Basım, Cem Tarık Yüksel (çev.), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995, s. 7.

⁴⁶ Şafak, *a. g. e.*, s. 60.

⁴⁷ Kissinger, *a. g. e.*, s. 2.

⁴⁸ Erhan, *a. g. e.*, s. 83.

örterek Amerikan yaşayış tarzını hedef ülkelere sokmuşlardı. Aynı zamanda misyonerlik mekanizması oldukça masrafsız idi. Bir misyoner ailesinin Amerikan devletine bir senelik masrafı 1000 Amerikan doları iken, bir savaş gemisinin senelik masrafı 80.000 Amerikan doları civarında idi.⁴⁹

Dünyanın birçok bölgesinde faaliyette olan Amerikan misyonunun iki odağı Osmanlı İmparatorluğu ve Çin olmuştur.⁵⁰ Osmanlı topraklarının jeostratejik ve jeopolitik açıdan dünya coğrafyasının önemli bir noktasında bulunması misyonların tercihinde önemli rol oynamıştır. Birinci Cihan Harbi öncesinde ABD'nin misyoner yetiştiren en köklü ve en geniş kurumu olan *American Board of Commissioners for Foreign Missions*'in⁵¹ dış işleri sorumlusu James Barton, Osmanlı İmparatorluğu'nun misyonerlik işleri ve yatırımları açısından ilk sıralarda yer aldığını belirtmiştir. Neden Osmanlı İmparatorluğu'na misyon gönderilmesi gerektiğini bizzat misyonerler cevaplamışlardır; “misyonerlik, ABD'nin Orta Doğu'da ‘ekonomik’ ve kültürel bir hayat oluşturma çabasıdır. Osmanlı İmparatorluğu ise Asya'nın anahtarıdır”.⁵² Osmanlı İmparatorluğu, ABD için büyük bir ticari pazar ve hammadde kaynağı idi. Orta Doğu'ya yollanan Amerikalı Protestan misyonerlerin sadece sosyal-dini amaçlı geldiğini düşünülemez; kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ABD yöneticiler ile beraber Amerika'nın emperyalist amaçlarını gerçekleştirmek için ortak hareket ediyorlardı.

American Board of Commissioners for Foreign Missions (bundan sonra ABCFM) 1818 tarihindeki yıllık toplantısında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde misyonlar kurulması konusunda karar aldı.⁵³ Misyonerler öncelikle gittikleri toplumlarda bir ön araştırma yaparak buldukları ülkedeki ekonomik durum, toplumsal yapı, siyasi durum, ekilebilir alanlar ve madeni zenginlikler gibi konularda malumat toplamak zorundaydılar. Bu suretle 1820 Ocak ayında Plinky Fisk ve Levi

⁴⁹ Şafak, *a. g. e.*, s. 62.

⁵⁰ Deringil, *a. g. e.*, s. 120; White, *a. g. e.*, s. 15.

⁵¹ ABCFM, ABD'nin Boston eyaletinde 1810 yılında Reformed, Presbyterian ve Congregationalist adlı üç Protestan kilisesinin birleşmesinden kurulmuştur. İlk misyonlarını Hindistan ve Seylan gibi Doğu Asya bölgelerinde kurdular. Daha sonra Kızılderilileri Protestanlaştırmayı denediler. Nihai amaçları ise bütün dünyanın Protestanlaştırılmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'na ise 1820 yılında ilk misyonlarını yolladılar. bkz. Erhan, s. 85.

⁵² Şafak, *a. g. e.*, s. 62.

⁵³ Erhan, *a. g. e.*, s. 86.

Parsons adlı iki Amerikalı Protestan misyonere altı haftalık bir yolculuktan sonra ön çalışmalar yapmak amacıyla İzmir'e geldi.⁵⁴ Levi Parsons'ın İzmir'e geldikten sonra, "Tanrı'nın yardımıyla bu kudretli günah imparatorluğunu tamamen yıkacak bir sistem kurmaya" ant içtiğini yazdı.⁵⁵ ABCFM merkezi, iki sınıf arkadaşı misyonere Yahudiler başta olmak üzere Araplar, Türkler ve Doğu Hıristiyanlığı'nın bütün halklarını Protestanlaştırmaları için yolladı.⁵⁶ ABCFM merkezi genel sekreteri rahip Samuel Worcester'ın iki misyonere verdiği direktifler doğrultusunda kendilerine şu soruları sormaları ve bu sorulara verecekleri cevaplar doğrultusunda hareket etmeleri bekleniyordu:

"Gideceğiniz ülkede ve ona komşu olan yerlerde yaşayan çeşitli kabileleri ve sınıfları büyük bir dikkatle inceleyeceksiniz. Aklınızdan asla çıkarmamak zorunda olduğunuz iki soru 'ne yapılabilir?' ve 'nasıl yapılabilir?' olmalıdır. Yahudiler için ne yapılabilir? Putperestler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar için ne yapılabilir? Filistin, Mısır, Suriye ve Ermenistan'daki insanlar için neler yapılabilir?"⁵⁷

İzmir'e ayak basan Plinky Fisk ve Levi Parsons'ın ilk işleri Rumca ve Arapça öğrenmek oldu.⁵⁸ Misyoner Levi Parsons, Fisk'i İzmir'de bırakarak gözlemlerde bulunmak üzere Kudüs'e gitti ve 1821 yılında İzmir'e Fisk'in yanına geldi. O tarihte ise İzmir'de durum karışık, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunan isyanı baş göstermişti. Burada dizanteriye yakalanan Levi Parsons iki yıl sonra öldü. Diğer misyoner Beyrut, Trablusşam, Kudüs, Antakya, Şam gibi yerlerde Orta Doğu halkları üzerine bilgi toplayan Plinky Fisk'in sonraki durağı ise Malta oldu; 1822'de adaya gelen Fisk, burada yine kendisi gibi bir misyoner olan Amherst Kolej'de Doğu dilleri Profesörü olan Jonas King ile buluştu. Daha sonra ikilinin arasına İngiliz Anglikan rahibi Joseph Wolff katıldı. 1822 yılında Amerikan Protestan misyonerliğinin ilk matbaası kuruldu.⁵⁹ Matbaa, kuruluşundan 1826 yılına kadar faaliyette kaldı ve bu

⁵⁴ Bilal Şimşir, **Ermeni Meselesi 1774 – 2005**, 2. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005, s. 123; White, *a. g. e.*, s. 30.

⁵⁵ Şimşir, *a. g. e.*, s. 272.

⁵⁶ Şafak, *a. g. e.*, s. 63 – 64.

⁵⁷ Balakian, *a. g. e.*, s. 25.

⁵⁸ Oren, *a. g. e.*, s. 90.

⁵⁹ Erhan, *a. g. e.*, s. 87.

tarihe kadar toplamı yaklaşık 8 milyon sayfa tutan 211.850 adet kitap ve broşür basıldı.⁶⁰

Fisk ve Jonas King'in sonraki durakları ise Mısır oldu. Mısır'da buldukları süre içinde yerel halka ve dini liderlere Malta matbaasında bastıkları yayınlar arasından tam 900 İncil ve 3700 dini içerikli bölüm dağıttılar.⁶¹ Mısır'da buldukları süre içinde Hıristiyan ve Müslüman din adamlarının olumsuz yönde tepkisi ile karşılaşan misyonerler, buradan Lübnan ve Filistin'e geçtiler. İlk önce Kudüs'te kurmayı düşündükleri misyon merkezlerini Beyrut'ta açmaya karar verdiler; çünkü o tarihte Kudüs'te yerleşik dinler harici yeni bir cemaatin ikametine izin verilmiyordu. Kudüs'ün ikliminin misyonerleri için uygun olmadığını düşündüler. Aynı zamanda Beyrut'un bir liman şehri olması Amerikan gemilerinin bölgeye gelip gitmesini kolaylaştıracaktı. 1823 yılında Beyrut'a Plinky Fisk'in yanına William Goodell ve Isaac Bird adlı yeni misyonerler aileleri ile beraber geldiler.⁶² Misyoner Levi Parsons'a İzmir'e ilk ayak bastıklarında ABCFM sekreteri Samuel Worcester'ın kendilerine sordukları, "neler yapılabilir?" ve "nasıl yapılabilir?" şeklindeki sorular artık misyonerin kafasında şekilleniyordu. Eğer bir misyoner Orta Doğu halklarını Protestanlaştırmayı başaramıyorsa, en azından onların çocuklarını eğitebilirdi.⁶³ Çocuklara, Amerikan metotlarına göre okuma yazma öğretilerek, beyinleri Hz. İsa'nın öğretisine açılabilirdi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki Amerikan Protestan kilisesine ait ilkokul 1823 yılında Beyrut'ta açıldı.

Amerikalı Protestan misyonerler Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman ve Yahudileri Protestanlaştırmayı öncelikli amaçları olarak belirlemişti. Fakat yaptıkları ön çalışmalardan ve gezip gördükleri yerlerden edindikleri bilgiler dâhilinde Müslümanların ve Yahudilerin din değiştirmeye istekli olmadıklarını gördüler. Bunu temel nedeni İslamiyet'ten çıkıp başka dine geçen insanların devlet tarafından ağır cezai şartlara maruz kalmaları hatta ölümle cezalandırılmaları idi.⁶⁴ Mesela 1825 yılında

⁶⁰ White, *a. g. e.*, s. 34.

⁶¹ Oren, *a. g. e.*, s. 93.

⁶² Erhan, *a. g. e.*, s. 88; White, *a. g. e.*, s. 31.

⁶³ Oren, *a. g. e.*, s. 94.

⁶⁴ Deringil, *a. g. e.*, s. 123; Balakian, *a. g. e.*, s. 25.

İzmir'e gelen Elnathan Gridley isimli misyonerin anlattıkları bunu doğrular niteliktedir. Gridley, Mısır'da ikameti sırasında Hıristiyanlığa geçen bir Müslüman erkek ve eşinin maruz kaldığı olayı şöyle tasvir ediyordu:

“Kadın, Nil'de boğulma cezasına çarptırıldı. ‘Hıristiyan olarak öleceğim!’ diye bağırmaya devam etti; fakat bu sadece infazcılarını daha da hiddetlendirdi ve ölümünü hızlandırdı. Bu arada kadının kocasını yakmak için sahilde ateş yıkıldı, fakat tekrar Müslümanlığa dönerek hayatını kurtardı.”⁶⁵

Yahudilerden ve Müslümanlardan umudunu kesen Amerikalı Protestan misyonerler bunun üzerine bütün konsantrasyonlarını Doğu Hıristiyan kiliselerinin halklarına çevirdiler. Amerikalı misyonerlerin Orta Doğu'nun Hıristiyan kilisesi ile karşılaştıkları durum din değiştirmeye karar veren Müslümanların durumundan pek farklı değildi. Misyonerlerin karşılaştığı durumu Amerikalı bir Protestan misyoner olan Edwin Bliss'den dinleyelim:

“Kiliselerin (Doğu kiliseleri) temelde Hıristiyan karakterini kabul ediyorlar ve insanların önüne, yeni bir mezhep veya bir kilise yönetimi getirmek yerine, Hıristiyan hayatını oluşturan yüksek değerleri sermeyi hedef ediniyorlardı. Buldukları İncil hakkında mutlak bir bilgisizlik, cahil ve batıl inançlara saplanmış bir hiyerarşinin münakaşasız hâkimiyeti ile kilise hayatı ve milli hayatın yekdiğerine karıştığı, kiliseden ayrılmamanın milleti terk etmek, dinsizliğin vatan hainliği anlamına geldiği genel bir ruh hali oldu.”⁶⁶

“Bir piskoposun düşmanlığını celbeden bir Grek ya da Ermeni bütün haklarını kaybediyor, hiçbir kimse ona saygı göstermek gereğini duymuyordu. Ne vaftiz edilebiliyor, ne gömülüyor, ne evlenebiliyor, ne alışveriş yapabiliyordu. Hiçbir fırıncı ona ekmek, ne kasap et veriyor, ne de bir iş bulabiliyor, hiçbir mahkeme onun şikâyetini kaale alıp en basit himayeyi dahi göstermiyordu.”⁶⁷

“Ermeni ruhban sınıfı ve varlıklı Ermeni cemaati, misyonerleri otoriteleri için büyük bir tehlike olarak telakki ediyorlardı. Şimdi Ermeniler ya Ermeni Gregoryen Kilisesi'ne bağlı olarak kalacaklardı ya da Protestanlık denen ‘yeni dine’ mensup

⁶⁵ Oren, *a. g. e.*, s. 95 – 96.

⁶⁶ Gürün, *a. g. e.*, s. 62.

⁶⁷ Gürün, *a. g. e.*, s. 62.

olacaklardı. Çemişgezek (şu anda Elazığ'ın bir ilçesidir) şehrinde Ermeni cemaati, Protestanlığı 'cüzzam' a yakalanmakla eş tutuyordu. Bölgedeki Amerikalı misyonerlerden Henry Otis Dwight'ın raporuna göre Ermeni Apostolik Kilisesi ve Ermeni üst sınıfı, Protestanlığın bu topraklardan sürülmesi için çağrı yapıyordu. Hatta Ermeni Protestan dönmelerin sürüldüğü ve hapsedildiği vakalar vardı.”⁶⁸

Ermeni Kilisesi'nin halkı arasında Protestanlığın nüfuz etmesini önlemek için verdiği bütün çabalara rağmen Amerikalı Protestan misyonerlerin çalışmalarına - bazı Hıristiyan Arap halklarını istisna sayarsak – en pozitif tepkiyi Ermeniler verdi.

1.3.1. Amerikalı Protestan Misyonerler ve Ermeniler

Misyoner Plinky Fisk, Orta Doğu'da şehirlerini dolaştığı sırada Beyrut'ta Karabed, Yakop Ağa ve Vartabed isimli üç Ermeni din adamı ile tanıştı ve onların Protestan olmasını sağladı.⁶⁹ Bunun üzerine ABCFM merkezine yolladığı raporda Fisk, Osmanlı İmparatorluğundaki Hıristiyanlar arasında Protestanlığı en sıcak karşılayanların Ermeniler olduğunu ve bölgede acilen bir Ermeni misyonunun kurulması gerektiğini belirtti.⁷⁰

Ermenilerin Protestanlığı kendilerine sıcak karşılamasının nedenleri arasında dağınık yaşamalarından kaynaklanan güçsüz örgütlenme sistemi gösterilebilir.⁷¹ Aynı zamanda Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin sert uygulamalarına maruz kalmaları, dini bakımdan daha rahat olan Protestanlığa geçmelerinde ön ayak oldu.

Önceleri Ermeniler, kendilerine yönelik Protestan propagandasına yönelen Amerikalı misyonerlere temkinli yaklaştılar. Mesela Cebel-i Lübnan'da bir Beyrutlu Ermeni, torununu 1823 yılında açılan Amerikan okuluna vermiş ancak torunlarını Protestan yapmak istediklerini anlayınca onları okuldan almak istemişti.⁷²

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki misyonerlerden gelen raporlar doğrultusunda Beyrut'taki misyonun Ermeniler için tak başına yeterli olmayacağını düşünen ABCFM,

⁶⁸ Balakian, *a. g. e.* , s. 26.

⁶⁹ Erhan, *a. g. e.* , s. 87.

⁷⁰ Balakian, *a. g. e.* , s. 25.

⁷¹ Şafak, *a. g. e.* , s. 63; White, *a. g. e.* , s. 26.

⁷² Şafak, *a. g. e.* , s. 65.

1829 yılında Ermeniler için İstanbul'da bir misyon kurulmasına karar verdi.⁷³ İstanbul'u Ermeni misyonu için merkez seçmekle Amerikalı misyonerler kendileri için çok doğru seçim yaptılar, çünkü aynı zamanda diğer bütün dinlerin de merkezleri İstanbul'da idi. Asya-Avrupa arasında dünyanın en önemli geçiş noktaları arasında yer alması da misyonerlerin mobilizasyonu açısından çok önemliydi.

İstanbul misyonu 1831 yılında daha önce Beyrut ve Suriye misyonlarında çalışmalar yapmış olan misyoner William Goodell tarafından kuruldu.⁷⁴ Bir yıl sonra Goodell'e Harison Gray Otis Dwight ve Gottlieb Schaufller adlı misyonerler de iştirak etti. İlk iş olarak İstanbul'daki Ermeni Patriği Zakaryan'ı ziyaret ettiler. Patriğin kendisine Ermeni kilisesinin otoritesine karşı bir harekette bulunmak için gelmediklerini; sadece Ermeni cemaatinin eğitim ve öğretimi için Amerikan tipi okullar açacaklarını belirttiler. Kuşkusuz nihai amaçları Ermeni cemaati Protestanlaştırmaktı, ama ortalığı bulandırmamak için bunu Patriğe söylemediler. Yine de Ermeni ruhban sınıfı Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsızlık duydu; çünkü mesele, Ermeni ruhban sınıfının Ermeni cemaati üzerindeki dini otoritesini kaybetmek istememesi meselesi idi. Protestanlığın ahlak anlayışı genelde Doğu Hıristiyan kiliseleri, özelde ise Ermeni Gregoryen kilisesinin ahlak anlayışından farklı idi; çünkü insanın selametinde ruhban sınıfının ve kilisenin aracılığını reddeden, sorumluluğu bireysel temele oturtan bir inanç sistemi idi.⁷⁵

İstanbul misyonunun kurulmasından sonra Amerikalı misyonerlerin ilk işleri daha öncede belirttiğim gibi eğitim ve öğretim faaliyetlerine hız vermek oldu. Ermeni halkı direkt Protestanlaştırmayı deneyerek dini ve siyasi otoritelerin tepkisini çekmek yerine, eğitim ve öğretim yoluyla Amerikan tipi yaşayış tarzını öğreterek Protestanlaştırmak daha akıllıca idi. Misyonerler Goodell ve Dwight'ın 1832 tarihli mektupları bize bu konuda bir fikir vermesi açısından önemli diye düşünüyorum:

“Sorun, Ermenilerin iyiliği için mümkün olan en yararlı işi hangi yoldan yapacağımızdır... Onlarla ilgili olarak ise doğru uçtan başlamak için ilkokullar açmalıyız. Bir çocuğun kafasında bir yetişkininkinden çok daha kolay iz bırakılabilir.

⁷³ Erhan, *a. g. e.*, s. 90; White, *a. g. e.*, s. 31.

⁷⁴ Balakian, *a. g. e.*, s. 25.

⁷⁵ Erhan, *a. g. e.*, s. 82.

Üstelik bunların pek çoğu okuyamıyor, hemen hemen hepsi yazamıyor. Şimdi iki harfi birbirinden ayıramayan bu adamlara biz, Tanrı'nın kitabını verirsek ne olur? Genişlememize gerek yok, demek ki işe okuldan başlamalıyız.”⁷⁶

Goodell, Schaffler ve Dwight, 1837 tarihli başka bir ortak mektuplarında ise şöyle diyordu:

“Tüm Ermeni ulusu eğitimin önemine yönelik fevkalade bir uyanış içindedir. Şimdi Üsküdar'da bir büyük kolej ya da üniversite kuruyorlar. Ancak; binaları, paraları olmasına rağmen adamları yok. Bütün bu girişime biçim ve hayat verebilmek için Ohannes'e bağımlı olacaklar, o da bize. Öğretmenlerin öğretilmesi, eğitimlerinin eğitilmesi gerekecek...”⁷⁷

1822 yılında Malta'da açılan misyoner matbaası, 1833 yılında İzmir'e oradan da İstanbul'a nakledildi. 1834 yılında Amerikalı Protestan misyonerler İstanbul matbaasını açtı.⁷⁸ İlk önce misyonerlerin iyi ve akıcı Türkçe ve Ermenice öğrenmeleri sağlanacak, Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe kitaplar basılacak, bu arada açılacak okullarda İngilizce de öğretilerek, Ermenilerin İngilizce yayınlanmış kitapları takip etmeleri sağlanacaktı. Halkın yerel dillerini öğrenmiş misyonerler, halka daha iyi nüfuz edebileceklerdi. 1832 yılında da Beyoğlu'nda Amerikalı misyonerler tarafından açılan okul, Babiâli tarafından Ermeni Patrikhanesinin baskıları sonucu Ermenilerin “zihinlerini bulandırdığı” gerekçesi ile kapatıldı.⁷⁹

Misyonerler William Goodell ve H. Otis Dwight, zamanında Malta matbaasında bastıkları İncil'leri Ermeni halkı arasında dağıttılar. İncil'in ilk çevrildiği dil, hedef teşkil eden milletin dili olan Ermenice idi. Ermeniler, evlerinde de kiliselerinde de Türkçe konuşuyorlar, fakat Osmanlı alfabesini okumakta zorlanıyorlardı. Bu tercümeyle Merzifon Anadolu Koleji'nin kurucularından Dr. Elias Riggs yaptı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin kendi dilleri yerine Türkçeyi konuştuklarını dikkate alan William Goodell Ermeni harfleri ile basılan ilk Türkçe İncil tercümesini yaptı.⁸⁰

⁷⁶ White, *a. g. e.*, s. 37.

⁷⁷ Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, 3. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s. 177.

⁷⁸ Şafak, *a. g. e.*, s. 66.

⁷⁹ Şafak, *a. g. e.*, s. 65; White, *a. g. e.*, s. 66.

⁸⁰ Şimşir, *a. g. e.*, s. 17.

Gottlieb Schauffler ise Osmanlıca basılan Türkçe İncil tercümesini hazırladı. Aynı zamanda Amerikalı Protestan misyonerler Ermenice dilbilgisi kitabı kaleme aldılar; misyoner Elias Riggs tarafından böyle bir kitap yazıldı.

Bu dönemde yayım eksikliğini kapatmak için hızlı bir kitap basma faaliyetine girdiler. İzmir matbaasında 1833 – 1853 yılları arasındaki 20 yıllık dönemde 20 milyon sayfa baskı yapıldı.⁸¹ Yayıncılık faaliyetlerinin yanında kurdukları her misyon merkezinde birer kütüphane kurdular. İzmir ve İstanbul misyonlarının kurulmasından sonra ABCFM; Bursa, Trabzon ve Erzurum gibi Ermenilerin uzun yıllardır yaşadığı yerlerde istasyonlar kurdu.⁸²

Amerikalı Protestan misyonerlerin Ermeni cemaati arasında sıcak karşılanmasının bir diğer sebebi ise misyonerlerin verdiği sağlık hizmetleri oldu. Sağlık hizmetlerinin iyi tıbbi donanıma sahip olması ve misyonerlerin halka sıcak davranmaları halkın sempatisini sağladı. Sağlık personeli olan Amerikalı misyonerler 1831 yılında gelmeye başladı.⁸³ 1835 yılında Dr. Ishabel Grant, kurulan bütün misyon merkezlerinde tıbbi donanımın zorunlu olarak bulunmasını sağladı. Sağlık hizmetleri sadece Ermeni halk arasında sempati ile karşılanmadı, Müslümanlar arasında da sempati kazandı. Ayrıca sağlık hizmetlerinde kadın personelin çalışması, kadın hastaların da rahat bir şekilde bu imkândan yararlanmasını sağladı.

Amerikalı Protestan misyonerler 1820’li yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu topraklarında başlattıkları propagandalarının meyvelerini 1850’li yıllardan sonra aldılar. 1840’lardan itibaren Anadolu üzerindeki Protestan faaliyetlerinin neredeyse tümünü Ermeniler üzerine yoğunlaştırdılar. American Board’un önemli şahsiyetlerinden Rufus Anderson’ın Anadolu’ya yaptığı gezilerden sonra Rumlara yönelik çalışmalarını durdurdular, çünkü Rumlarda fazla başarı sağlayamadılar.⁸⁴ 1840’lı yıllardan başlayarak tüm ağırlık bir Amerikan misyonerinin “Doğu’nun Anglosaksonları”⁸⁵ ya da “Doğu’nun Yankileri”⁸⁶ olarak adlandırdığı

⁸¹ White, *a. g. e.*, s. 34.

⁸² Balakian, *a. g. e.*, s. 25.

⁸³ Şafak, *a. g. e.*, s. 67.

⁸⁴ Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerikalılar*, s. 55.

⁸⁵ Tabiri kullanan misyoner, Robert Kolej’in kurucusu Cyrus Hamlin’dir bk. Kocabaşoğlu, *a. g. e.*, s. 55; White, s. 33.

Ermeniler üzerine verildi. 1846 yılında İstanbul'da Ermeni Protestan kilisesinin kurulması ve 1847 yılında da İngilizlerin de yardım etmesi sonucu Babiâli'nin Protestanları ayrı bir millet olarak tanımaları Amerikalı misyonerler için dönüm noktası oldu.⁸⁷ Misyoner William Goodell gerek Ermeni Protestan kilisesinin kurulmasında gerekse 1856 Hattı Humayun'unun Osmanlı İmparatorluğu'na dayatılmasında "görünmez adam" rolünü oynadı. Bu konuda Amerikalı Protestan misyonerler ve İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği işbirliği yaptı. Öyle ki 1858 yılında büyükelçi Sir Stradford Canning, İstanbul'dan ayrıldığı sırada Amerikalı misyonerler kendisine yeniçeri ocağının lağvedilmesi, dönmelerin eski dinlerine dönmelerine izin verilmesi, Kudüs'te Protestan Kilisesi açılması, 1856 Islahat Fermanı'nın hazırlanması ve kendilerine koruyuculuk ettiği için çok müteşekkirdiler. Sir Stradford Canning ise Amerikalı misyonerlere cevabında kendisinin Amerikalı misyonerler ile beraber Protestanlığın ihyası için çabaladığını belirtti.⁸⁸ Böylece diğer Hıristiyan mezheplerinden halkların Protestanlaştırılmasının önündeki engel kalktı. Eğer basit bir örnek vermek gerekirse 1851 senesinde Merzifon'a gelen Philander Oliver Powers isimli Amerikan Protestan misyoneri, şehirde kaldığı süre içinde iki Protestan Ermeni ile karşılaştı.⁸⁹ Hemen bir sene sonra misyoner Edwin Bliss, dokuz tane Protestan Ermeni aile ile tanışır.⁹⁰ 1860'larda Merzifon'da 300 Gregoryen Ermeni, Protestanlığa geçer. Artık farklı mezheplerden olan Ermeniler ve Protestanlar arasında düşmanlık çok azalmıştır. Dönemin Osmanlı sadrazamı, Van'da bulunan Ermenilerin, misyonerlerin dini sohbetlerinde gönüllü olarak hazır bulunduğunu ve bunun ileriki yıllarda devletin başına problem olacağını belirtmiştir.⁹¹ İler ki bölümlerde sadrazamın saptamasının doğruluğunu göreceğiz.

1844 yılında İstanbul Ermeni Patrikhanesi, artık Amerikalı misyonerlerin kendilerine yaklaşık on yıl evvel söyledikleri gibi Ermeni cemaatinin sadece eğitim-

⁸⁶ Oren, *a. g. e.* , s. 293.

⁸⁷ Balakian, *a. g. e.* , s. 26; Şafak, *a. g. e.* , 68.

⁸⁸ Kocabaşoğlu, *a. g. e.* , s. 52.

⁸⁹ Piranyan, *a. g. e.* , s. 133.

⁹⁰ White, *a. g. e.* , s. 85.

⁹¹ Şafak, *a. g. e.* , s. 68.

öğretim işleri ile çalışıklarına inanmıyordu. On yıl evvel eğitim-öğretim düzeyindeki işbirliği ile yükselen ilişkiler bu yıllarda bozuldu. Temel neden ise Protestanlık mezhebine geçen Ermeni cemaatin sayısındaki artış idi. Yalnız İstanbul'da 1839 itibariyle 800 tane Protestanlığa geçmiş Ermeni vardı.⁹² İstanbul Ermeni Patriği Matteos, Amerikan misyonerlerinin Ermeniler üzerindeki artan nüfuzunu azaltmak için sert önlemler aldı. Protestanlığa geçen Ermenilerin kiliseden uzaklaştırılacağını duyurdu.

1850'li yıllardan sonra Babiâli, durumdan rahatsız olmaya başladı. Hariciye Nazırı Rıfat Paşa bunun üzerine Amerikan elçiliğine nota vererek Amerikan misyonerlerinin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde buldukları yerlerde hal ve hareketlerine dikkat etmesi aksi halde bölgeden uzaklaşmaları gerektiğini belirtti. ABD elçiliği de Babiâli'ye verdiği cevabında misyonerlerden bölgeden uzaklaşmalarını istemeyeceğini belirtti.⁹³

ABD Elçisi Dabney Carr'ın 1848 yılında kendi dışişleri bakanlığına verdiği cevap ilginç:

“Misyonerler dışındaki tüm konularda Babiâli'yle iyi ilişkilerimiz var. Misyonerlerin faaliyetleriyle ilgili olarak Babiâli'den sürekli eleştiri dolu notalar alıyorum. Geçenlerde, bu kez, Erzurum'daki bir misyonerin halkı rahatsız edici davranışlarından söz eden ve bu kişinin geri çağrılmasını isteyen bir nota aldım. Ama ben bu konuda hiçbir şey yapamam. Sizin de bu kişinin ya da diğer misyonerlerin geri çekilmesi konusunda bir şey yapmayacağımızı bildiğimden, bu son notayı Washington'a hiç yollamadım.”⁹⁴

Uluslararası konjonktürün müsait olması Amerikalı misyonerlere çok yardım etti. 1830 yılında Osmanlı İmparatorluğu ve ABD arasında imzalanan anlaşma sonucunda “en ziyade müsaadeye mazhar devlet” statüsü kazanması sonucunda rahatlayan Amerikalı misyonerler, 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesini büyük bir sevinçle karşıladılar. Fermana göre Müslüman ve Hıristiyan tüm uyrukların ırz, can, mal ve namus güvenlikleri artık padişahın güvencesi altındaydı; imparatorluğun bütün

⁹² Erhan, *a. g. e.*, s. 195.

⁹³ Şafak, *a. g. e.*, s. 70.

⁹⁴ Erhan, *a. g. e.*, s. 198.

uyrukları padişaha hizmette eşit statü kazandı.⁹⁵ Kuşkusuz bu gelişmeler Amerikalı misyonerlere büyük fayda sağladı.

1856 tarihli Islahat Fermanı ise 1839 Ferman'ından farklı olarak Hıristiyan Osmanlı tebaasına daha fazla ayrıcalık verdi. İki ferman arasında muhteva bakımından fazla bir fark olmamasına rağmen ortaya çıkış biçiminde fark vardır. İlk ferman, Osmanlı yöneticilerinin iradesi ile hazırlandı, ikincisi ise genel olarak yabancı devletlerin özel olarak ta Amerikan misyonerlerinin koruyuculuğunu yapan İngiltere'nin dayatması sonucu ilan edildi.⁹⁶ İngiliz diplomatlarla Amerikalı misyonerlerin ortak görüş içinde oldukları diğer bir hususta Türklerin yöneten sınıftan çıkarılmaları, Hıristiyanların tamamen özgürleştirilmeleri ve bunun sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtulması idi. Misyoner Tillman C. Throwbridge, *Ermenistan'da Bir Turdan Notlar* adını verdiği metninde şunu söylüyordu:

“Türklerin gerek insan olarak kendileri, gerekse tüm toplumsal kurumları ilkindir. Bunun bir nedeni ırksal ise, bir nedeni de dinseldir. Türkler Hıristiyanlaştırılmadıkça ve tüm kurumları Batılılaştırılmadıkça kurtuluş yoktur. Kurtuluşun yolu ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan halkları Protestanlaştırmak ve özgürleştirmektir.”⁹⁷

19. Yüzyıl'ın sonlarına yaklaşıldığı sıralarda ise Amerikalı misyonerler tarafından ulusal bilinçleri uyandırılan Ermeniler, 1878 Berlin Antlaşması ile beraber Osmanlı İmparatorluğu için “sorun” teşkil ettiler. Ermeni sorununun doğuşu 1877 – 1878 Osmanlı – Rus savaşı sırasında meydana geldi. Rusların Doğu Anadolu bölgesini işgal ederek Ermenileri galeyana getirmesi sonucu sorun ortaya çıktı.⁹⁸ Rusların Ermenileri kışkırtması Asya ve Orta Doğu'da çıkar hesapları yapan İngiltere'yi Rusya ile karşı karşıya getirdi.⁹⁹ İngiltere 1878'lere kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaması üzerine kurduğu politikasını değiştirerek pastadan pay alma

⁹⁵ Tanzimat ve Islahat Fermanları metinlerini incelemek için bk. Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, 2. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s. 21 – 29.

⁹⁶ Nurşen Mazıcı, **Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni 1878 – 1920**, 2. Basım, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2005, s. 27.

⁹⁷ Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, s. 54.

⁹⁸ Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, 13. Basım, İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılığı, s. 28.

⁹⁹ Halaçoğlu, *a. g. e.*, s. 29.

mücadelesine girdi. Antlaşma ile getirilen Babiâli'nin Ermeni tebaanın yaşadığı yerlerde ıslahat yapma zorunluluğu, uluslararası kışkıracı Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde genişlemesine neden oldu. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre Babiâli, Ermenilerin ikamet ettikleri vilayetlerin yeri gereği gerekli gördükleri yerlerde ıslahatları gecikmeden yapmayı ve Kürtler ve Çerkezlerle karşı Ermenilerin güven ve rahatlarını sağlamayı garanti eder. Bu konuda alacağı önlemleri sırası geldikçe ilgili devletlere bildirecektir ve bu devletler, önlemlerin alınmasını gözeticekledir.¹⁰⁰

62. madde ise ayin ve mezhep serbestliğinin mutlak surette devam edeceğini, din ve mezhep değişikliğinin hiç kimse için diğer haklarda bir değişiklik yaratmayacağını, herkesin din ve mezhebe bakılmadan mahkemelerde şahitlik edebileceğini, Osmanlı ülkesindeki *konsolosların* ve *misyonerlerin*, dini kuruluşları ve hayratı resmen korumak hakları olacağını belirtiyordu.

1850'li yıllarda Amerikalı misyonerleri hiç iyi karşılamayan İstanbul Ermeni Patrikhanesi, Berlin Antlaşması sırasında müstakil bir Ermeni devletinin kurulması için İngiliz desteğini başvurmaktan çekinmedi. 1874 yılında İstanbul Ermeni Patriği seçilen Narses Varjabetyan, 1878 yılında İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Sir Henry Layard'a Ermenilerin haklarını takibe kararlı olduklarını ve müstakil bir Ermenistan devletinin kurulması gerektiğini belirtti.¹⁰¹

Bu gelişmeler sonucunda 19. Yüzyıl sonlarına 1878 tarihli Berlin Anlaşması ile beraber "uluslararası" bir hal alan Ermeni sorununa ABD'de diğer Avrupalı devletler gibi direkt olarak karışmayacaktır. ABD'nin bu konuda nasıl bir politika izlediği bir sonraki bölümde anlatılacaktır.

¹⁰⁰ Mazıcı, *a. g. e.*, s. 35; Gürün, *a. g. e.*, s. 163.

¹⁰¹ Bilal Şimşir (Ed.), **British Documents on Ottoman Armenians (1856 – 1880)**, 2. Basım, Ankara: TTK, 1989, s. 180 – 182, 190; Gürün, *a. g. e.*, s. 155.

2. 19. YY SONLARINDAN I. DÜNYA SAVAŞ'INA KADAR ABD'NİN ERMENİ POLİTİKASI

Bu dönemin belirleyici özelliği 19. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nda dini-kültürel faaliyetlerini başlatan Amerikalı Protestan misyonerlerin, ABD'nin dış politikasının geçiş dönemine girdiği dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorunu çerçevesinde bir takım politik faaliyetlere girmesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler arasında milliyetçilik bilincinin oluşmasına katkıda bulunan Amerikalı Protestan misyonerler, gerek Amerikan kamuoyunu gerekse Amerikan politik çevrelerinin Ermeniler lehinde kararlar almasını sağladılar. Bu bölümde genel olarak bu tartışılacaktır.

1890'lı yıllar ABD dış politikası için bir geçiş süreci idi. 1861 – 1865 yıllarında Amerikan Sivil Savaş'ından tek birlik olarak çıkan ABD, emperyalizmi kucaklayacak ve kullanacak fırsatları 19. yüzyıl sonunda buldu. ABD'nin parolası ise dünyanın “geri kalmış” milletlerini Protestan Anglo-Sakson üstünlüğü ile kurtarmaktı.¹⁰² Amerikalılar, “Doğu Sorunu” dediğimiz Osmanlı İmparatorluğu topraklarının Avrupalı devletler tarafından paylaşılması şeklindeki planın önemli başlıklarından olan Ermeni sorununa da bu şekilde yaklaştılar. ABD hiçbir zaman Rusya, İngiltere ve Fransa'nın yaptığı şekilde Doğu Sorunu'na müdahale etmedi. Ancak bazen insani amaçlar, bazen de ticari kazançlarının zarar görmemesini engellemek için, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı kurdu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise devir Sultan II. Abdülhamid dönemi idi. İmparatorluk, batıdan İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan; Doğudan ise Rusya tarafından kısıpaca alınmıştır; II. Abdülhamid, imparatorluğunun en zor zamanında tahta geçti. Babiâli, Amerikalı misyonerlerin sınırlarını aşan faaliyetleri konusunda onları boş bırakmayarak; onları eğitim ve öğretim olan kendi silahları ile vurmaya çalışacaktır. Belki de bunu en iyi anlayan yine misyonerlerin kendisi olmuştur. Suriye'deki Amerikan Protestan misyonundan bir misyoner olan Henry Jessup, gördüklerinden duyduğu şaşkınlığı, “Türkler kesinlikle bir ayağı çukurda denebilecek bir durumda değil”, sözleriyle dile getirmişti.¹⁰³ Jessup, “İslami gerilemeye ilişkin önceki tahminlerin temelsiz olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde kız ve erkek

¹⁰² Balakian, *a. g. e.*, s. 5.

¹⁰³ Deringil, *a. g. e.*, s. 121.

çocuklar için okullar açılmasının ve yeni camiler inşasının da gösterdiği bir canlanmanın yaşandığı” bir durum ile karşılaştığını kabul etmişti. Sultan II. Abdülhamid, misyonerlere karşı eğitim ve öğretim alanında başarı kazanmıştı, fakat misyonerler siyasi alanda daha etkili idiler.

2.1. Amerika’ya Ermeni Göçü ve Amerika’da Ermeni Propagandası

19 yüzyılın son çeyreğinde ABD’ye kitlesel bir Ermeni göçü yaşanmıştır. 1820’lerden itibaren Osmanlı topraklarında Amerikan misyonerlerinin varlığı ve Amerikan okulları ile beraber Ermenilerin bu okullarda eğitim ve öğretim görmeleri, Ermenilerin Amerika’ya büyük sempati duymasına neden oldu.¹⁰⁴ 1880’lerden itibaren Amerika’ya Ermeni göçü yoğunlaştı. Amerika’ya Ermeni göçünün yaşanmasında ekonomik sebepler önemli bir amil oldu, fakat siyasi ve sosyal sebeplerin payı daha fazla idi.

1840’larda Amerikalı misyonerler Osmanlı İmparatorluğu’ndan ABD’ye Ermeni öğrenciler göndermeye başladılar. 1830 – 1869 yılları arasında 294 Osmanlı vatandaşı, Amerikan vatandaşlığına geçti ki bunların çoğu Amerikalı misyonerler tarafından yollanmış Protestan Ermenilerdi.¹⁰⁵ 1890 – 1900 yılları arasında ise 12.000 Ermeni Amerika’ya göç etmiştir.¹⁰⁶ 1890 yılından sonraki Amerika’ya Ermeni göçlerindeki büyük sıçramanın nedeni, Ermenilerin ABD’de daha rahat siyasal örgüt kurabilecekleri düşüncesi idi.¹⁰⁷ Osmanlı makamları, her türlü tedbire rağmen Amerika’ya Ermeni göçünü durduramadı, ama Ermenilerin Amerika’daki faaliyetlerini de yakından takip etti. Osmanlı İmparatorluğu’nun Washington elçisi Alexander Mavroyeni Bey¹⁰⁸ Osmanlı İmparatorluğu’ndan Amerika’ya göçleri yakından gözlemlemiştir. Kendisi ABD Dışişleri Bakanı Gresham ile bu konuda nota üzerine nota yollayacaktır. Mavroyeni Bey, ABD’de Osmanlı İmparatorluğu’na karşı Ermeni ihtilal örgütlerinin oluşmasının en büyük sebebini Amerikalı Protestan misyonerler olarak gösteriyor ve Gresham’a çok anlamlı şeyler söylüyordu:

¹⁰⁴ Donald E. Miller ve Lorna Touryan Miller, **Tanıkların Dilinden Ermeni Soykırımı**, Ajdar Pelda (çev.), İstanbul: Peri Yayınları, 2006, s. 63.

¹⁰⁵ Erhan, *a. g. e.*, s. 226.

¹⁰⁶ Şimşir, **Ermeni Meselesi (1774 – 2005)**, s. 18.

¹⁰⁷ Şafak, *a. g. e.*, s. 82.

¹⁰⁸ Kendisi 1887 – 1896 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun Washington elçisidir. Ayan meclisi üyesi Spiridon Mavroyeni Paşa’nın (1817 – 1902) oğludur bk. Şimşir, *a. g. e.*, s. 97.

“Farz ediniz ki, ABD’ne mesela Fransız misyonerleri gelmişlerdir. Yine farz ediniz ki bu misyonerler, Kızılderililer arasında eğitimi yaygınlaştırmakla yetinmemekte, fakat aynı zamanda onlara din değiştirmek için ve özellikle onların ihtilal emellerini desteklemek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Bana söyler misiniz: bu durumda Amerikan Hükümeti acaba ne yapardı? Osmanlı Hükümeti, Türkiye’de yaşayan Amerikan misyonerlerinin haklarını tanımaktadır. Fakat misyonerlerin bize karşı olan Ermenilere sempati beslemelerini, arka çıkmalarını onaylayamaz.”¹⁰⁹

Washington elçisi Mavroyeni Bey, Amerika’daki Ermeni komitelerinin faaliyetlerini yakından izlemek için parayla ajanlar kiralıyordu. Mesela Ermeni Hınçak komitesinin¹¹⁰ faaliyetlerini izlemekte idi.¹¹¹ Epeyce malumat toplamış ve topladığı malumatı Babıâli’ye göndermiştir. Fakat o dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu finansal yetersizlik yüzünden ajanları fazla kullanamamıştır. Ajanlara ödenen para günlüğü sadece 8 dolarla sınırlı idi.¹¹²

Amerika’daki Ermeni örgütleri, Amerika’da isyana hazırlanan Osmanlı asıllı Ermeni göçmenlerini ivedi şekilde Amerikan vatandaşlığına geçmeye ve sonra da Osmanlı İmparatorluğu’na geri dönerek isyan hareketlerine katılmaya teşvik ediyorlardı. Babıâli, bu konuda haklı olarak bir takım önlemler almaya karar verdi; Washington elçisi Mavroyeni Bey’e talimat verdi. Bunun üzerine Mavroyeni Bey, 1893 Ağustos’unda ABD Dışişleri Bakanı’na yolladığı notada, ABD vatandaşlığına geçtikten sonra Osmanlı İmparatorluğu’na dönerek karışıklık çıkarmak isteyen Ermenilerin Osmanlı topraklarına giremeyeceğini; bunun bir devletin meşru müdafaa hakkı olduğunu belirtti.¹¹³ Osmanlı elçisi Mavroyeni Bey ayrıca ABD’nin bu gibi kişilere Amerikan pasaportu vermesinin Monroe Doktrini’ne aykırı olduğunu ABD dışişlerine belirtti. ABD Dışişleri Bakanı Gresham’da Osmanlı elçiliğine verdiği nota da, Monroe

¹⁰⁹ Şimşir, **Ermeni Meselesi (1774 – 2005)**, s. 101 – 102.

¹¹⁰ Kafkasyalı Ermeni Avetis Nazarbek ve nişanlısı Mariam Vardanyan tarafından Cenevre’de 1877 yılında kurulmuştur. Komitenin nihai amacı, bir Ermenistan kurularak bunun siyasal ve ulusal bağımsızlığını sağlamaktır bk. Mazıcı, *a. g. e.*, s. 47.

¹¹¹ Şimşir, *a. g. e.*, s. 103.

¹¹² Şafak, *a. g. e.*, s. 86.

¹¹³ Erhan, *a. g. e.*, s. 312 – 313; Şimşir, *a. g. e.*, s. 112 – 113.

Doktrini'nin Güney Amerika'daki cumhuriyetleri Avrupa müdahalesinin dışında tutmak için olduğunu ve Ermenilerle bir alakası olmadığını belirtti.¹¹⁴ Bunun üzerine Mavroyeni Bey, ABD Dışişlerine bir nota daha gönderdi. Notada, Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir dine ya da ırka herhangi bir kastı olmadığını, fakat Babiâli'nin sadece ülke dâhilinde yıkıcı ihtilal hareketlerinde bulunan Ermenilerin faaliyetlerini engelleme hakkının olduğunu tekrarladı.

Osmanlı Washington Elçisi Alexander Mavroyeni Bey'in Amerikan Dışişleri nezdindeki faaliyetleri işe yaradı. Dönemin ABD Başkanı Stephen Grover Cleveland, 1893 yılındaki Amerikan Kongresindeki mesajında şunları belirtti:

“Türkiye, Ermeni vatandaşlarının iyi niyetle bu ülke bu ülke halkına katılmak için değil, fakat doğdukları ülkeye dönüp ayaklanma çıkarmak amacıyla Amerikan vatandaşlığına geçtiklerinden yakınmaktadır. Türkiye'nin bu şikâyeti pek haksız değildir. Ermenice olarak bu ülkede yayınlanan bir gazete¹¹⁵, okuyucularına silahlanmalarını, örgütlenmelerini ve Asya eyaletlerinde Türk otoritesini devirme hareketine katılmalarını açıkça tavsiye etmektedir. Osmanlı Hükümeti, 1868 yılından beri Birleşik Devletler vatandaşlığına geçmiş olan Ermenileri ülkesinden sınır dışı etmen niyetinde olduğunu açıkladı. Şu veya bu devletin vatandaşlarını sınır dışı etmek bir devletin egemenlik hakkıdır. Bu hak, Birleşik Devletlerce teyit edilmiş ve Yüksek Mahkemenin onayıyla bir ölçüde kullanılmıştır.”¹¹⁶

Bu arada 1894 Şubat'ında ABD ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yeni bir sorun ortaya çıktı. Osmanlı topraklarına girmek isteyen bazı Amerikan vatandaşı Ermeniler, Osmanlı makamlarınca tutuklandı. ABD İstanbul Elçisi Alexander Terrell, tutuklanan kişilerin Amerikan vatandaşı olduğunu ve ABD'nin koruması altında olduğunu, tutuklu vatandaşlarının derhal serbest bırakılmasını talep etti.¹¹⁷ Elçi Terrell, hükümetinin sabrı kalmadığını; eğer Babiâli tutukluları serbest bırakmazsa hükümetinin bölgeye “savaş gemisi” yollayacağını belirtti.¹¹⁸ Bunun üzerine Babiâli, tutuklu

¹¹⁴ Erhan, *a. g. e.*, s. 312 – 313; Şimşir, **Ermeni Meselesi (1774 – 2005)**, s. 112 – 113.

¹¹⁵ New York'ta çıkan *Haik* adlı Ermeni gazetesi bk. Şimşir, *a. g. e.*, s. 115.

¹¹⁶ Şimşir, *a. g. e.*, s. 115.

¹¹⁷ Şimşir, **British Documents on Ottoman Armenians (1891 – 1895)**, s. 314.

¹¹⁸ Erhan, *a. g. e.*, s. 314.

Ermenileri serbest bırakarak sınır dışı etti. Tutuklanan Amerikan vatandaşlarının Osmanlı makamları tarafından salıverilmesi ve Amerikalı Protestan misyonerlerden Robert Kolej'in kurucusu Cyrus Hamlin'in Amerika'da yayınlanan dergilerde Hınçak Partisi aleyhine yazdığı yazılardan sonra ilişkilerdeki gerginlik normale döndü.

2.2. Amerikalı Protestan Misyonerlerin Politizasyonu Sorunu

Ermenilerin yaşadığı bütün bölgelerde açtıkları okullarda verdikleri eğitimle Ermeni ulusal bilincinin oluşumuna katkıda bulunan misyonerler, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız kalmayı en fazla hak ettiklerini düşündükleri Ermeniler ile alakalı her türlü gelişmeyi ve hadiseyi Avrupa ve Amerika kamuoyuna aktardılar. Bu işi bir yandan konuyla alakalı çok sayıda kitap yazarak, diğer yandan da direkt ABD ve İngiltere konsoloslari aracılığı ile gazete ve dergilere haber ve makaleler göndererek yaptılar. Bir bakıma Amerikalı misyonerler "haber ajansı" gibi çalışarak, Amerikan ve Avrupa basınının haber kaynağı oldu diyebiliriz.

1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra müstakil bir Ermenistan devleti kurulması için bazı Ermeni örgütleri kurulmuştur.¹¹⁹ Ermeni örgütlerinin kurulması sonucu ihtilalci Ermenilerin sebep olduğu ayaklanmalar ve terör olayları 1880'ler ve 1890'lar boyunca devam etti.¹²⁰ Ermeni örgütlerinin kurulması ve ağırlık kazanan Ermeni isyanları sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun bu isyanlara karşı aldığı sert tedbirler de yine misyonerler tarafından dünya kamuoyuna aktarıldı.

İhtilalci Ermeni cemiyetlerinin başlattığı ayaklanmalar 1820'li yıllardan beri bölgede olan ve Ermeniler üzerinde alt yapı çalışmaları yapan Amerikalı Protestan misyonerlerin ilgisini çekti. ABD kamuoyunda Ermeniler hakkında oluşan hassasiyet, önceleri konu ile fazla alakadar olmayan Washington yönetimini de etkiledi. ABD'nin İstanbul elçisi Horace Maynard, Washington'a şu şekilde yazıyordu:

"Bu topraklarda yaşayan en eski halk olan Ermenilerin çetin bir tarihleri vardır. Anadolu'nun doğusunda yoğun biçimde bulunan bu halk, Türklerin bölgeye geçmesiyle büyük zorluklarla karşılaşmış. Türklerin hâkimiyeti altında dinlerini korumakla beraber uzun yıllar köle gibi yaşamışlar. Bundan 30 – 35 yıl evvel bölgeye gelen Amerikalı misyonerler, çökmüş olan bu halkı tekrar ayağa kaldırmak için yoğun çaba sarf ettiler.

¹¹⁹ Ermeni örgütleri için bk. Halaçoğlu, *a. g. e.*, s. 31 – 33; Şimşir, **Ermeni Meselesi**, s. 80 – 84.

¹²⁰ Ermeni olayları için bk. Gürün, *a. g. e.*, s. 195 – 241; Mazıcı, *a. g. e.*, s. 50 – 70.

Elçiliğimiz ve konsoloslarımız, bu çabaların başarıya ulaşması ve Ermeni halkının korunması için elinden gelenin en iyisini yaptı..”¹²¹

Amerikalı Protestan misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu’nun Ermenilere yönelik aldığı tedbirlere karşı koydukları tepkiler duygusaldı. Sonuç olarak 19. Yüzyıl başlarından beri Ermenilerle kurdukları yakınlık, misyonerleri Ermenilerin fiili hamisi haline getirmişti. Yarım yüzyıllık emeklerini kaybetme riski, onları Ermenilere daha da yakınlaştırdı ve Ermeni ulusal davası için uluslar arası destek yaratma yoluna girdiler. Kendisi de bir kilise adamı olan Henry Tozer’in Harput’taki özgün adı Ermenistan Koleji (*Armenian College*)¹²² olan okulun müdürü M. Wheeler ile görüşmesine dair şunu belirtiyor:

“... Bu şekilde misyonerler, prensip olarak politikanın dışında kalmakla beraber, dolaylı olarak ‘Avrupa konsoloslarına’ benzer bir etkiye sahipler. Mr. Wheeler bana Sir Henry Layard (İstanbul’daki İngiltere büyükelçisi) sık sık yazıştığını söyledi. Bölgede ne olup bittiği hakkında kendisine bilgi verilmesini istiyormuş. Bu temaslar sayesinde, bir süre evvel misyonerlere karşı antipatisini açıkça belirtmekte olan bir Paşa, İstanbul’dan sert bir ihtar almıştı.”¹²³

New York Herald gazetesi muhabiri Sydney Whitman’ın çözümlemesi kaydetmeye değer:

“Ben gönülden inanıyorum ki, misyonerler karışıklık çıkarmaya veya Türk makamlarına karşı isyanı teşvik etmeye hiçbir zaman niyetlenmemişlerdi. Bununla beraber hiç şüphe yoktur ki, onların öğretimleri herhalde hiç arzulanmayan ve birkaç nesil sonra ortaya çıkan bir neticeyi, Asya Türkiye’sinde ‘Ermeni ihtilal hareketini doğurmuştur.’”¹²⁴

Amerikalı misyonerler Ermeniler konusunda kendi ülkelerinin elçileri ile bile anlaşmazlığa girdiler. ABD elçisi Oscar Strauss, 1888 yılında kendi işleri dışındaki işlere burun sokmamaları konusunda kendi vatandaşları olan misyonerleri uyardı. Ayrıca Strauss, Amerikan Dışişleri Bakanı Bayard’a yolladığı mesajda özellikle Doğu

¹²¹Erhan, *a. g. e.* , s. 305.

¹²² Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika*, s. 149.

¹²³ Gürün, *a. g. e.* , s. 67.

¹²⁴ Gürün, *a. g. e.* , s. 66 – 67.

Anadolu’da görev yapan misyonerlerin, kendi işleri dışındaki siyasi ve toplumsal hadiselerle haddinden fazla karıştıklarını ve bunun sonucu olarak can ve mal güvenliklerinin tehlikeye düşebileceğini bildirdi.¹²⁵ Fakat elçi Strauss’un mesajı, misyonerler üzerinde yatıştırıcı bir etki yapmadı, aksine onları daha da agresifleştirdi. Misyonerler 1885 yılında ABD Başkanı Grover Cleveland’dan Osmanlı karasularına savaş gemisi yollamasını istediler, fakat Başkan Cleveland, bunu Berlin Antlaşmasına taraf olmadıklarından dolayı kabul etmedi.¹²⁶ Buna rağmen misyonerler Amerikan basınına Berlin Antlaşması’nın Ermeniler ile alakalı 61. ve 62. maddelerin gereklerinin Babiâli tarafından yerine getirilmediğini, Avrupalı devletlerin duruma müdahale etmesi gerektiğini belirttiler. 1893 yılında ABD’nin İstanbul elçisi olarak görev yapan Alexander Terrell’in Sultan II. Abdülhamid ile yaptığı bir mülakatta Sultan’ı övmesi, misyonerleri çileden çıkardı. Elçi Terrell, makalesinde Sultan II. Abdülhamid’i “bir Asyalıdan çok bir Avrupalı hükümdar”; hükümdarlığını ise “Avrupa’daki en iyi yönetim” olarak telakki ediyordu.¹²⁷ Terrell, Sultanla mülakatı sonucu kaleme aldığı makalesinde II. Abdülhamid’in Ermeni tebaasıyla bir problemi olmadığını; sarayında çalışan çoğu hizmetlinin hatta hazinedarının bile bir Ermeni olduğunu, fakat “ihtilalci Ermeni komitelerine” karşı ülkesini savunduğunu belirtiyordu. Önde gelen misyonerlerden İstanbul Robert Kolej’i müdürü Cyrus Hamlin, Alexander Terrell’i kendilerine hiç yardımcı olmamakla suçladı ve ABD Başkanı’na şikâyet etti.¹²⁸ ABD elçisi Terrell’in amaçladığı şey, işleri politika olmayan Amerikalı misyonerlerin politik işlere karışmasını engellemek idi.

İki ülke ilişkilerini gerginleştiren başka bir hadise ise 1893 yılında Amasya Merzifon’da oldu. 1893 yılında Ankara civarlarında toplanan Ermeni isyancılar; kamu binalarına ve dini binalara halkı Padişah’a karşı isyana teşvik edici bildiriler astılar.¹²⁹ Bildiriler; Merzifon, Çorum, Tokat, Yozgat, Samsun, Ankara, Diyarbakır ve Sivas’ta

¹²⁵ Erhan, *a. g. e.*, s. 307.

¹²⁶ White, *a. g. e.*, s. 105.

¹²⁷ Alexander W. Terrell, “An Interview with Sultan Abdul Hamid”, *Century Magazine*, (November 1897), s. 132; Balakian, s. 119.

¹²⁸ Erhan, *a. g. e.*, s. 151; Şafak, *a. g. e.*, 51 – 52.

¹²⁹ Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika*, s. 157; Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, 6. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999, s. 56.

asılmıştı.¹³⁰ Aynı bildiriler, 1886 yılında Amerikan misyonerleri tarafından Merzifon'da açılan Amerikan Koleji'nin kapısına da asıldı.¹³¹ Bildiride, “memleketin hastalıklarına çare bulmak” için hükümeti Hindistan'ın başvurduğu yöntemi kullanmaya çağırıyordu. Bildirilerde Sultan II. Abdülhamid'in imparatorluğu yönetemediği, tahtı artık bırakması gerektiği yazılmıştı.¹³² Bu yöntem de ülkenin kontrolünün İngiliz mandasına verilmesi idi. Okul yönetimi bu propaganda faaliyetine şiddetle karşı çıktı ve yapılanı “din dışı, mantıksız ve tehlikeli” olarak yorumladı. Ancak olayı araştıran Osmanlı yetkilileri bildirilerin okul matbaasında basıldığına inanıyordu, çünkü ilanlar o zamanlar Türkiye'de nadir bulunan *cyclostyle* adlı bir aletle basılmıştı. Bu alette bölgede Merzifon Amerikan Koleji'nde mevcuttu.¹³³ Böyle bir gerginlik ortamında Merzifon Amerikan Koleji'nin kızlar okulunun bir kısmı ateşe verildi ve yandı. Okul yönetimi, Osmanlı yetkilileri, kolejin Ermeni profesörlerinden Hagop Tomayan ve Ohannes Kayayan'ı olayları körüklediklerinden sorumlu tutarak tutukladı ve yargılanmaları için Ankara'ya yolladı.¹³⁴ Daha sonra İngiltere'nin baskıları sonucu iki profesör de serbest bırakıldı.¹³⁵ Kolej yönetimi, kolej yapısının Sivas vilayeti jandarma kumandanı ve Sivas vilayeti valisi tarafından sabote edildiğini iddia etti, çünkü kolejden Dr. Melcom'ın iddiasına göre bu kişiler iki gün evvel yapıyı ateşe vereceklerini kendisine söylemişlerdi. Olayların yatışmasından sonra bölgeye İstanbul'dan Türk ve Amerikalılardan müteşekkil bir araştırma komisyonu geldi. Hazırlanan raporda Amerikan kolejinin bir bölümünün yakıldığı doğrulanarak, toplam 500 lira hasar olduğu tespit edildi. Amerikan basınında olay üzerine Osmanlı İmparatorluğu aleyhine çok sert bir hava oluştu. Buna ABD'nin İstanbul orta elçisi David Thompson'ında baskıları eklenince, Babıâli, hasar tazminatı olarak ABD elçiliğine 500 lira (2200 \$) ödemeyi yapmak zorunda kaldı.¹³⁶

¹³⁰ White, *a. g. e.*, s. 144.

¹³¹ Piranyan, *a. g. e.*, s. 148.

¹³² Bilal Şimşir (Ed.), **British Documents on Ottoman Armenians (1891 – 1895)**, 1. Basım, Ankara: TTK, 1989, s. 149.

¹³³ White, *a. g. e.*, s. 143.

¹³⁴ Piranyan, *a. g. e.*, s. 148.

¹³⁵ White, *a. g. e.*, s. 143; Piranyan, *a. g. e.*, s. 149.

¹³⁶ Deringil, *a. g. e.*, s. 135.

1894 Ağustos’unda Ermeni Hınçak Komitesi’nin bugün Siirt’e bağlı Sasun’da başlattıkları ayaklanmalar neticesinde çatışmalar çıktı. I. Sasun ayaklanması¹³⁷, Osmanlı güvenlik güçleri tarafından bastırıldı. Olayların bastırılması ile alakalı haberler, Amerikalı misyonerler Knapp ve Cole tarafından Avrupa ve Amerikan basınına abartılı şekilde aksettirildi. ABD’nin İstanbul elçisi Alexander Terrell, Washington’a yolladığı mektupta olaylar sırasında ölen isyancıların sayısının 28 olduğunu bildirmekte idi; basında çıkan haberlerin abartı olduğunu belirtiyordu.¹³⁸ İngiltere’nin İstanbul büyükelçisi Sir Phillip Curie’nin merkezine yolladığı raporda sayıyı 25 olarak vermesi, Terrell’i doğruluyor.¹³⁹

Sultan II. Abdülhamid, olaylar üzerine dış basında Osmanlı İmparatorluğu aleyhine oluşan havayı düzeltmek için Sasun olaylarını araştırmak üzere uluslar arası bir komisyon kurulmasını istedi.¹⁴⁰ Komisyona; İngiltere, Fransa ve Rusya’da temsilci göndermek istedi. II. Abdülhamid, komisyona ABD’nin de bir delege yollamasını istedi.¹⁴¹ ABD Başkanı Cleveland, soruna taraf olmamak için bunu reddetti, fakat Sultan’ın ısrarı üzerine kabul etti. ABD, Sivas konsolosu Dr. Jewett’i komisyona yollamaya karar verdi. İngiltere ise komisyona katılacak ülkelerin 1878 Berlin Antlaşması imzacısı olması gerektiğini belirtti.¹⁴² ABD ise delegesini yollamaktan vazgeçti. Ocak 1895’ten Temmuz 1895’e kadar komisyonun final raporundan çıkan sonuç ise ayaklanmayı Murat takma adlı Hamparsun Boyacıyan isimli Ermeninin körüklediği şeklinde idi.¹⁴³ Ama Osmanlı İmparatorluğu lehine yayımlanan yazılar dış basında fazla yankı bulmadı, çünkü Bitlis’teki misyonerler İngiltere büyükelçisi aracılığı ile hayatlarının tehlikede olduğunu ABD elçisi Terrell’a yollamışlardı. ABD Beyrut konsolosu Gibson’ın da Güneydoğu Anadolu bölgesinde Amerikan vatandaşlarının öldürüldüğü şeklindeki haberleri ve ABD’nin bölgeye “savaş gemisi”

¹³⁷ Olayların gelişimi için bk. Mazıcı, *a. g. e.*, s. 53 – 55.

¹³⁸ Erhan, *a. g. e.*, s. 317.

¹³⁹ Bilal Şimşir (Ed.), **British Documents on Ottoman Armenians (1891 – 1895)**, s. 377.

¹⁴⁰ Mazıcı, *a. g. e.*, s. 55.

¹⁴¹ Bilal Şimşir (Ed.), **British Documents on Ottoman Armenians (1891 – 1895)**, s. 431.

¹⁴² Bilal Şimşir, *a. g. e.*, s. 431.

¹⁴³ Mazıcı, *a. g. e.*, s. 55.

yollamasını istemesi olayları körükledi.¹⁴⁴ ABD elçisi Terrell ise Babiâli'ye bir nota göndererek Osmanlı İmparatorluğu içindeki bütün Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğinin garanti altına alınmasını istedi. Amerikalı misyonerlerin Washington'a yaptığı sayısız müracaatlar sonucunda *Marblehead* ve *San Fransisco* isimli savaş gemileri Washington tarafından Osmanlı karasularına gönderildi.¹⁴⁵ II. Abdülhamid, elçi Terrell'a gemilerin geliş nedenini sorduğunda elçi, herhangi bir problem olmadığını belirtti. Savaş gemisinin kaptanı *Red Bill* lakaplı Amiral Kirkland ise elçiden farklı olarak Osmanlı makamlarına Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğini sağlamak için geldiğini belirtti.¹⁴⁶ Amiral Kirkland ülkesine dönüşünde donanma komutanına verdiği raporunda bölgedeki Hıristiyanların can ve mal güvenliğine ilişkin herhangi bir tehdit unsuru bulunmadığını; olayların konsoloslar ve Hıristiyanlar tarafından abartıldığını belirtti.

Savaş gemisi yollama politikası, ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sıkça başvurduğu bir yöntemdi. 1850 – 1914 yılları arasında Amerikan savaş gemileri, Osmanlı karasularını ziyaret edecek ve ziyaretler sonucunda ABD istediklerini alacaktır.¹⁴⁷ İşin ilginç yanı, Amerikalı misyonerlerin Washington'ı bu konuda yönlendirerek Osmanlı karasularına savaş gemisi getirtmekteki enerjik tutumları ve başarılarıdır.¹⁴⁸

Amerikalı misyonerler, kendi ülkelerinin basınına Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde abartılı haberler verdikleri konusunda kendi konsolosları tarafından bile eleştiriliyorlardı. Ayrıca ABD'nin İstanbul elçisi Alexander Terrell, misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde milliyetçilik akımlarının körüklenmesinde büyük pay sahibi olduğunu belirtiyordu:

“Amerikan vatandaşlarının ve özellikle misyonerlerin, Amerikan basın organlarına yazdıkları mektuplarda yayınladıkları kitaplarda ve yaptıkları konuşmalarda dile getirdikleri görüşler, ABD'nin Monroe Doktrini'nden beri izlediği karışmama

¹⁴⁴ Erhan, *a. g. e.*, s. 320.

¹⁴⁵ Oren, s. 309.

¹⁴⁶ Oren, *a. g. e.*, s. 294.

¹⁴⁷ Oral Sander ve Kurthan Fişek, **Türk – ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829 – 1929)**, 2. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s. 24.

¹⁴⁸ Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, s. 20.

politikasını zarara uğratmaktadır. Misyonerlerin çoğu, Bulgaristan'ın özerklik kazanmasında, Robert Kolej'in ne kadar önemli rol üstlendiğini her fırsatta söylüyorlar. Misyonerlerin büyük bir bölümünün tarihteki Ermenistan devletinin tekrar kurulması doğrultusunda isyancılara yardım etmekte olduklarına inanmak için birçok neden var. İstanbul'daki *Evangelical Alliance* Derneği, Boston ve Londra'daki benzer derneklerle sürekli irtibat halinde. Bu derneğin başkanı ve Robert Kolej Rektörü George Washburn, Anadolu'daki tüm misyonerlerden gelen katliam haberlerini, İngiltere ve ABD'ye ulaştırıyor. Bu derneğin kurduğu muhaberat ağı, ülkedeki tüm elçiliklerden daha iyi çalışıyor. Amerikan ve İngiliz kamuoyu, tamamen bu kaynaktan gelen haberlerle besleniyor. Benim savunduğum karışmama politikası, tabii ki bu misyonerlerin hoşuna gitmiyor. Onlar Sultan'ın (II. Abdülhamid) değnekle dürtülmesinden yanalar.”¹⁴⁹

ABD'nin Beyrut konsolosunun bölgede durumun gergin bir hal aldığına dair raporu ve İstanbul'da ise 1895 Eylül ayında Ermeni Hınçak örgütü göstericileri ile Osmanlı güvenlik güçleri arasında çatışmalar¹⁵⁰ dolayısı ile ABD, vatandaşlarının can ve mal güvenliğinin tehlikede olduğunu düşündü. *Marblehead* savaş gemisi tekrar Osmanlı karasularına yollandı. Bu kez Osmanlı karasularında sadece Amerikan savaş gemileri yoktu; İngiliz savaş gemileri de Çanakkale boğazına demirlemişlerdi. İngiltere ve Rusya'nın baskıları sonucu Padişah II. Abdülhamid, Ermeniler lehine yeni bir ıslahat nizamnamesi ilan etmek zorunda kaldı.¹⁵¹

Amerikalı misyonerler ise ıslahat nizamnamesi yüzünden Müslümanların galeyana gelip saldırılara geçeceğini düşünerek, Washington'dan savaş gemisi sayısının artırılmasını talep ettiler. Bunun üzerine *San Fransisco* savaş gemisi İskenderun'a yollandı.¹⁵² *Hunter* ve *Chilton* gemileri de İstanbul'a yollandı.¹⁵³

2.2.1. Amerikan Kamuoyunda Ermeniler ve ABD Senatosunda Ermeniler Hakkında Karar Alınması

¹⁴⁹ Erhan, *a. g. e.*, s. 323.

¹⁵⁰ Olayların gelişimi için bkz. Mazıcı, *a. g. e.*, s. 55 – 56; Halaçoğlu, *a. g. e.*, s. 36.

¹⁵¹ Gürün, *a. g. e.*, s. 248.

¹⁵² Bilal Şimşir (Ed.), **British Documents On Ottoman Armenians (1895)**, 1. Basım, Ankara: TTK, 1990, s. 523.

¹⁵³ Erhan, *a. g. e.*, s. 324.

1895 Kasım'ında çıkan Ermeni olayları sonucunda Harput ve Maraş'taki Amerikan okulları zarar görmüş; Harput'taki Amerikan kolejinin binalarından sekizi yangın ya da yağmadan zarar görmüştü.¹⁵⁴ Harput Amerikan konsolosu Barnum'dan gelen direktifler doğrultusunda hareket eden elçi Alexander Terrell, 88.000 dolar tutan zarar masrafını 100.000 dolar olarak Babiâli'den talep etti.¹⁵⁵ Babiâli ise Amerikan dışişlerine yolladığı notada, Osmanlı İmparatorluğu'nun zarar tazminatını ödeme zorunluluğunun olmadığını; çünkü tahrip faaliyetlerini ABD'nin iddia ettiği gibi Kürtlerin ve Türklerin yapmadığını, sorumluların tamamen Ermeni ihtilalciler olduğunu belirtti.

Amerikalı misyonerler, olayların gelişimini kendi ülkelerinin kamuoyuna duyurmakta hızlı davrandılar. Bunun üzerine Aralık 1895 yılında Amerikan Senatosu bu konuda bazı kararlar aldı:

“ABD Başkanı, kendisine veya Dışişleri Bakanına ulaşan ve kamu yararı bakımından açıklanmasında sakınca görmediği, Türkiye'deki (Osmanlı Devleti) tüm Amerikan vatandaşlarının can ve mallarına yönelik eylemlere ve Türk Hükümeti'nin Ermeni tebaasına uygulanan her türlü baskı ve mezalime ilişkin tüm bilgileri Senato'ya aktaracaktır. Ayrıca Başkan, Türkiye'deki (Osmanlı Devleti) Amerikan konsoloslarının görevlerini ifa edip edemediklerine, eğer rahat çalışamıyorlarsa bunun nedenlerine ilişkin bilgileri de Senato'ya iletacaktır.”¹⁵⁶

ABD Senatosu'nun aldığı bu karar, başta Amerikalı misyonerlerin olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda mukim Amerikan konsolosluklarının daha serbest hareket etmesini sağlıyordu. ABD Başkanı Cleveland, Senato'ya olayların gelişimi ve sonuçları hakkında sunduğu raporunda, bölgedeki hiçbir Amerikan misyonerinin ve konsolosunun can ve mal güvenliğine herhangi bir zarar gelmediğini; fakat Harput ve Maraş'taki Amerikan kolej binalarının zarar gördüğünü söyledi. Başkan, zarar masrafı olarak Babiâli'nin ABD'ye 100.000 dolar ödemesi gerektiğini belirtti.¹⁵⁷

1890'lardan sonra Amerikan kamuoyunda da Amerikalı misyonerlerin gönderdiği haberler vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bir Ermeni imgesi

¹⁵⁴ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 153.

¹⁵⁵ Kocabaşoğlu, *a. g. e.*, s. 153.

¹⁵⁶ Erhan, *a. g. e.*, s. 325 – 326.

¹⁵⁷ Erhan, *a. g. e.*, s. 326.

oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Başta *New York Times*, olmak üzere *the Boston Globe*, *San Fransisco Examiner* gibi büyük gazetelerin yanında birçok yerel gazete dâhil Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere “devlet merkezli katliam” yapıldığını yazıyordu.¹⁵⁸

Amerikan sivil toplum kuruluşları Ermeniler için yardım kampanyaları başlattı. Amerika'nın en önemli dini içerikli gazetelerinden biri olan *Christian Herald*'ın editörü Louis Klopsch, Ermeniler para topluyordu. Toplanan paralar genelde bölgede görev yapan Amerikalı misyonerlere veriliyordu. Van'da görevli misyoner Grace Kimball, *Christian Herald*'dan aldığı 10.000 dolarla 8000 Ermeninin giyecek ve yiyecek masraflarını karşılamıştı.¹⁵⁹ *Outlook*, *Woman's Journal*, *the New York Times* ve *the Boston Globe* gibi önemli gazete ve dergiler, Ermenilere yardım toplanması konusunda makaleler yayımlıyorlar ve duyurular yapıyorlardı. New York, Boston ve Philadelphia gibi önemli şehirler Ermenilere yardım kampanyalarının merkezleri idi. Ermeniler lehinde oluşan kamuoyu ve toplanan yardımların boyutu sadece buralarla sınırlı kalmadı; Syracuse, Worcester, Baltimore, Harrisburg, Washington, Cleveland, Columbus, Detroit, Indianapolis, Chicago ve St. Paul gibi yerler de dâhil oldu. New York Ticaret Odası, Amerika'nın en büyük sivil yardım kuruluşlarından biri olan *the National Armenian Relief*'yi (Ulusal Ermenilere Yardım Komitesi) kurdu.¹⁶⁰ Organizasyonun destekçileri, Amerika'nın önde gelen figürleri idi; ünlü finansörler ve hayırseverler Spencer Task ve John Rockefeller, yüksek mahkeme yargıçısı David Josiah Brewer, Amerikalı Yahudi hayırsever Jacop Schiff ve kilise liderleri Dr. Leonard Woolsey Bacon ve Frederick D. Greene. Bu ünlü isimlerin yüz binlerce dolar yardımının yanı sıra Amerikan halkı da battaniye, giysi ve yiyecek yardımı yapıyordu.

Ülkedeki bütün dini liderler ve dini kurumlar Ermenilere yardım hareketine katıldı. Quakerlar¹⁶¹, Protestanlar, Katolikler, Yahudiler, bütün muhafazakâr ve liberal dini figürler harekete destek verdi.

¹⁵⁸ Balakian, *a. g. e.*, s. 66 – 67.

¹⁵⁹ Balakian, *a. g. e.*, s. 68.

¹⁶⁰ Oren, *a. g. e.*, s. 295.

¹⁶¹ 17. Yüzyılda Amerika'da kurulmuş bir Protestan mezhebidir.

Ermenilere yardım hareketi, ayrıca yerel kurumlar ve organizasyonlar tarafından da desteklendi. Resmi olarak Ermenilere Yardım Komitesi'ne bağılı olmayan yerel organizasyonlar, komite tarafından nasıl yardım toplayacakları konusunda yönlendiriliyordu. Mart 1896 itibariyle New York'ta 95.000 dolar, Boston'da 40.000 dolar ve Philadelphia'da ise 15.000 dolar yardım parası toplanmıştı.¹⁶² Yıl sonunda ise Amerikalılar, 300.000 dolardan fazla yardım parası topladı. Artık tek problem toplanan yardımın Ermenilere nasıl ulaştırılacağı idi. Toplanan yardım, 1881 yılında Amerikan Kızıl Haç'ını kuran Clara Barton tarafından Osmanlı Ermenilerine ulaştırılacaktı.¹⁶³ Clara Barton, Osmanlı makamlarına bütün ırk ve din ayırt etmeksizin tüm Osmanlı tebaasına yardım için geldiğini belirtti. Osmanlı otoritelerinin onayını alan Clara Barton, elindeki yiyecek ve ilaç yardımlarını Ermenilere ulaştırdı.¹⁶⁴

Clara Barton Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaiken Amerikan kamuoyunda Ermeniler lehine oluşan atmosfer, Amerikan Senatosu'na girdi. Genelde görüşler ABD'nin duruma müdahale etmesi gerektiği yönünde idi. Demokrat kanattan Louisiana senatörü olan Newton Blanchard, Amerikan Senatosu'nda Ermeni sorununa parmak bastı. Kendisi Amerika'nın güç kullanması gerektiğini düşünüyordu. Florida senatörü Wilkonson Call, 1895 Aralık ayında Amerikan Senatosu'na ABD'nin Osmanlı Devlet'ine karşı "güç kullanması" konusunda karar tasarısı sundu. "Din, insanlık ve bütün medeniyetlerin üzerine bina edildiği prensipler için, Birleşik Devletler önce Osmanlı İmparatorluğu ile barışçıl bir şekilde müzakere edecek eğer olmazsa Ermenilere yapılan zulümü güç kullanarak durduracaktır." Senatör Wilkonson Call'ın karar tasarısı, "uygar devletler tarafından yönetilecek müstakil bir Ermenistan" kurulması gerektiğini içerecek kadar ileri gitmişti.¹⁶⁵

Wilkonson Call'un karar tasarısı Senato'da fazla rağbet görmedi, fakat senato dış ilişkiler komitesi başkanı Shelby Cullom, Call'un tasarısını biraz daha yumuşatarak Senato'ya sundu.¹⁶⁶ Shelby Cullom'un tasarısı ise ABD, Berlin Antlaşması'nın 61. ve

¹⁶² Balakian, *a. g. e.*, s. 70.

¹⁶³ Oren, *a. g. e.*, s. 295.

¹⁶⁴ Erhan, *a. g. e.*, s. 328.

¹⁶⁵ Balakian, *a. g. e.*, s. 71.

¹⁶⁶ Oren, *a. g. e.*, s. 294.

62. maddeleri ile yükümlülük altına girmesine rağmen Ermenilerin yaşadığı yerlerde gerekli reformları yapmayan Osmanlı İmparatorluğu'na antlaşmanın imzacı Avrupalı devletlerinin baskı yapmasına destek olacaktı ve aynı zamanda da geleneksel tarafsızlık politikasını sürdürecekti. “Amerika, Avrupa işlerine karışmamalı idi, ama insanlığa karşıda yükümlülüğü vardı.”

Senatörler Newton Blanchard ve Wilkinson Call, Cullom tasarısını Ermeni sorununun boyutuna göre çok zayıf ve önemsiz buldular. Cumhuriyetçi kanattan senatör William Frye, Ermeni olaylarının Türkiye'deki bütün “Amerikan emeğine” ket vuracağını düşünüyordu. Senatör Frye'a göre, “Amerikalıların hayatları tehlike içindeyken ve milyon dolarlar harcanan Amerikan eğitim – öğretim kurumları Türkler tarafından yok edilirken, Amerika'nın bunu durup kenardan izlemesi çok anormal bir durumdu. Acaba İngiltere'nin başına böyle bir şey gelse, sessiz kalırmıydı?”¹⁶⁷ Amerikan emeği ile kastetmek istediği yaklaşık 70 – 80 yıldır Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunan Amerikalı misyonerlerin kurduğu eğitim öğretim kurumları ağı idi.

Tartışmaların finalinde Senatör Call, Cullom'un karar tasarısının yine çok zayıf olduğunu vurguladı ve kendi tasarısını tekrar senatoya sundu. Senatör Wilkinson Call'a göre, “Ermeniler, ABD korumasında olmalıydı. ABD vatandaşı olup olmamaları önemli değildi; önemli olan ABD halkının medeniyete karşı bir görevinin ve insanlığın ilerlemesine karşı bir ödevi olduğu idi. Senato dış ilişkiler komitesinin Ermeniler katliama uğrarken, Ermenilere sembolik bir bağlılık göstermesi yeterli değildi.”¹⁶⁸

Senato, Wilkinson Call'un bütün çabalarına rağmen Shelby Cullom'un karar tasarısını geçirdi ve tasarımı Beyaz Saray'a yolladı.¹⁶⁹ Beyaz Saray'da 143 evet oyuna karşılık 26 hayır oyuyla kabul edildi. Tasarı, kabul edilmesine rağmen fazla dikkate alınmadı. ABD'nin eski Osmanlı İmparatorluğu elçisi Oscar Straus, Başkan Cleveland'a Babiâli'nin iç işlerine karışmamasını önerdi; çünkü Babiâli, Amerikan Kızıl Haç'ının ülkeye girmesine izin vermeyebilirdi. Başkan Cleveland, eski elçinin önerilerini dikkate

¹⁶⁷ Balakian, *a. g. e.*, s. 72.

¹⁶⁸ Oren, *a. g. e.*, s. 300.

¹⁶⁹ Balakian, *a. g. e.*, s. 73.

aldı. Amerikan Kızıl Haç'ının da Clara Barton eşliğinde Türkiye'ye girdiğinden daha önce bahsetmiştik.

Cullom tasarısının kabul edilmesi ve Başkan Cleveland'ın Monroe Doktrini'ne sadık kalma politikası, tahmin edileceği gibi Amerikalı misyonerler tarafından iyi karşılanmadı. Amerikan kamuoyu ve misyoner çevreler, Başkan Grover Cleveland'ın çekingen politikasını beğenmedi. Kendisi bir takım eleştirilere hedef oldu. Avukat Everett Wheeler Başkan Cleveland'ı eleştirirken şunları söylüyordu:

“Son olaylar sırasında Amerikan vatandaşlarının antlaşmalardan doğan (1831 ve 1862 antlaşmaları) hakları ayaklar altına alınmıştır... Hukuk yoluyla sağlayamadığımız haklarımızı, silah kullanarak geri almalıyız. Hükümet Akdeniz'e güçlü bir donanma ve yeteri kadar asker göndermelidir. Nazikçe istediğimizde reddedilen taleplerimizi, bu kez top namlusuyla tekrar istemeliyiz... Bu Osmanlı Devlet'iyle topyekûn bir savaşa girmek anlamına gelmez. İzmir başta olmak üzere birkaç limanı, haklarımız geri verilene ve zararımız tazmin edilene kadar işgal etmemiz yeterlidir... Hükümetin müdahale etmemek için ileri sürdüğü tüm gerekçeler geçersizdir. Bölgenin uzak olduğu ileri sürülen Hükümet, New York'tan İstanbul'a sadece 21 günde binlerce askerin nakledilebileceğini bilmiyor mu? Nasıl olur da Amerikan vatandaşlarını korumak için yapılacak bir müdahalenin, Monroe Doktrini'ne ve teamüllere aykırı olduğu söylenebilir? Kaldı ki, Monroe Doktrini Avrupa işlerine karışmamayı öngörür. Osmanlı Devleti bir Avrupa devleti değildir.”¹⁷⁰

Ohio Senatörü Henry Grosvenor, “Onlar (Ermeniler) bizden ekmek istedi ve biz onlara taş veriyoruz... Ermeniler kurtarılmayı bekliyor, onlara sempati göstermemiz yetmez” diyor, diplomatik ilişkilerin kesilmesini ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı silahlı müdahalede bulunulmasını istiyordu.¹⁷¹

2.2.1.1. İlişkilerin Gerginleşmesi

ABD, Harput ve Maraş olaylarından meydana gelen olaylarda zarar gören Amerikan mülkiyetlerinin masraflarını Babıâli'den tahsil etmekte ısrarlı idi. Babıâli ise ödeme yapmaya bir türlü yanaşmıyordu. ABD Hükümeti bunun üzerine 1896 yılında İstanbul elçisi Alexander Terrell'dan Osmanlı İmparatorluğu'nun Çanakkale Boğazı'ndaki

¹⁷⁰ Sander ve Fişek, *a. g. e.*, s. 23.

¹⁷¹ Şimşir, *Ermeni Meselesi (1174 – 2005)*, s. 285.

istihkâmları ve İstanbul çevresindeki askeri bilgilerine dair ayrıntılı rapor istedi. Amaç bölgeye sava gemisi yollamaktı. Amerikalı misyonerler ise elçi Terrell'in ABD'nin İstanbul'a sava gemisi yollamasını engellediğini düşünerek kendisini bir kez daha Amerikan Kongresi'ne şikâyet ettiler.¹⁷² Terrell ise bunun üzerine merkeze yolladığı raporunda Amerikalı misyonerlerin Ermeni sorununa karışması hakkında şunları düşünüyordu:

“... İngiltere, Amerikan okullarının Ermeniler üzerindeki etkisini yakından takip etmekte ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ileride kurulabilecek bağımsız bir Protestan Ermeni devletinin, Rusya'nın güneye inmesini engellemek için kullanılabileceğini düşünmektedir... Amerikan misyoner örgütleri, ABD'nin Osmanlı Devlet'ine müdahalede bulunmasını isteyerek ve Amerikan kamuoyunu bu yönde manipüle ederek, en çok İngilizlerin çıkarlarına hizmet etmektedirler. Zaten bu yöndeki direktifleri de İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi'nden almaktadırlar... Çünkü İngiltere Rusya'nın engellemesiyle İstanbul'a bir müdahalede bulunamamaktadır. Bunun için ABD'yi kullanmak istemektedir. Çanakkale Boğazı önünde bekleyen İngiliz savaş gemilerinin, Rusya'nın isteğiyle bölgeden hemen ayrılmasından sonra bana gelen Amerikan misyonerleri, Washington'ın daha sert bir politika izlemesini sağlamamı istediler. Sanki İngiltere Büyükelçisinin isteklerini yansıtır gibi konuşuyorlardı. Benim akılcı ve uzlaşmacı politikalar izlenmesini tavsiye etmemse misyonerleri çok kızdırdı. Beni, ABD'nin İstanbul'a müdahale etmesini önlemekle itham ettiler... İstanbul'daki bir Amerikan elçisi, eğer Amerikan misyonerlerinin tavsiyelerine göre diplomasi yapıyorsa, kesinlikle İngiltere'nin isteklerini yerine getirmektedir... Doğu'daki olaylar yüzünden İstanbul'a dönen Amerikalı misyonerler, bugünlerde geri dönüp, zavallı Ermenilere yardım etmek istediklerini söylemektedirler. Bunların bölgeye geri dönmelerini isteyen tek güç İngiltere'dir. Çünkü İngiltere, ABD'yi “Doğu Sorunu” nun içine çekmek istemektedir...”¹⁷³

ABD'nin İstanbul elçisi Alexander Terrell, açıklamalarından anladığımız kadarıyla 1878 Berlin Antlaşması'ndan İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı izlediği politikanın farkına varmıştı.

¹⁷² White, s. 105.

¹⁷³ Erhan, s. 330 – 331.

ABD, tazminat taleplerinden hala vazgeçmemiştir. Elçi Terrell, Washington'a Rodos Adası'nın işgal edilmesi ya da Girit çevresine savaş gemisi yollanmasının Babiâli'yi güç durumda bırakacağını bildirdi. 1896 yılında İstanbul'da Osmanlı Bankası'nın Ermeni isyancılar tarafından basılması ve gelişen olaylar sonucunda ABD, tazminat taleplerini sonraya erteledi.

ABD'nin İstanbul elçisi Terrell, Osmanlı hariciye nazırı Tefrik Paşa'ya Aralık 1896'da bir nota vererek tazminat taleplerini yineledi. Terrell, eğer o gün saat 12'ye kadar Babiâli tazminat konusunda somut ve olumlu bir adım atmazsa devletin müzakere yolunu kapayacağını belirtti. Babiâli'nin somut bir adım atmadığını gören ABD, *Bancroft* isimli savaş gemisini İzmir limanına yolladı. Geminin Osmanlı karasularındaki varlığı Babiâli'nin tutumunda herhangi bir değişiklik yaratmadı. İki devlet arasındaki tazminat problemi uzayacağı benziyordu, çünkü ABD dışişleri bir türlü olayın peşini bırakmıyordu. 1897 Osmanlı – Yunan Savaşı sırasında konu tekrar ABD'nin gündemine geldi. Savaş sonunda Babiâli'nin savaş tazminatı alması kesinleşince Terrell'dan sonra İstanbul'a elçi olarak atanan James B. Angell, Harput ve Maraş olaylarında meydana gelen olaylardan dolayı Babiâli'nin 22.830 lira ödemesini talep etti.¹⁷⁴ Yalnız ABD'den daha evvel Osmanlı İmparatorluğu'ndan alacağı olan devletler vardı. Rusya, Babiâli'den 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı'ndan doğan 1.230.000 liralık savaş tazminatı hakkını talep etti. Ekonomik olarak çok zor durumda olan Babiâli, 1898'de Amerikan dışişlerine yaptığı açıklamada Ermeni olayları sırasında Amerikan mülklerinin zarar görmesinden kendi güvenlik güçlerinin sorumlu olmadığını yineledi.¹⁷⁵ Amerikan elçisi James Angell ise İzmir limanına yollanacak bir savaş gemisiyle gümrük gelirlerine el konularak sorunun çözüleceği şeklindeki raporunu merkeze yolladı. ABD ise elçisi Angell'in çözüm önerisini pek sıcak karşılamadı. Angell'in kısa süren İstanbul elçiliğinden sonra bu görevi daha önce yapmış ve Babiâli'yi iyi tanıyan bir elçi olan Oscar Strauss göreve geldi. Elçi Strauss ise ülkesinin tazminat talebindeki miktarı biraz düşürerek konuyu çözüme ulaştırmak istedi. Strauss'un Sultan II. Abdülhamid ile yaptığı görüşmeler olumlu sonuç verdi; II:

¹⁷⁴ Şafak, *a. g. e.*, s. 65.

¹⁷⁵ Erhan, *a. g. e.*, s. 333.

Abdülhamid, Amerikan savaş gemisi şirketi *Cramps* ile görüşmeler yaptıklarını, ödemelerin bu şirket tarafından ABD'ye ödeneceğini bildirdi.

ABD, Padişah II. Abdülhamid'in ödeme planını beğenmedi, zaten Babiâli'nin *Cramps* şirketi ile yaptığı pazarlıklar da çok uzadı. ABD'de ise 1897 yılında iktidara gelen Cumhuriyetçi Başkan William Mckinley, selefi Demokrat Grover Cleveland'dan daha sert bir politika izliyordu. Fransa'nın Monroe Doktrini'ne meydan okuyarak Meksika'ya müdahalesi sonucunda ABD'yi bir takım önlemler almaya itti. ABD, 1898 yılında İspanya'nın elindeki Küba ve Porto Rico'yu alarak İspanya'yı kıtadan çıkardı.¹⁷⁶ Başkan Mckinley, Nisan 1900 yılında dışişleri bakanı John Hay'e verdiği talimatta, tazminat sorununu bir an önce halletmesi gerektiğini bildirdi. Müzakere yollarından bir sonuç çıkmadığını gören ABD, *Kentucky* isimli savaş gemisini İzmir limanına yolladı. Savaş gemisinin İzmir'e gönderilmesinde İstanbul Robert Kolej müdürü misyoner George Washburn'ün kuzeni dışişleri bakanı John Hay'e yaptığı baskılar ve eski ABD İstanbul elçisi James Angell'in baskıları etkili oldu. Angell'a göre savaş gemileri, "Sultan'ın pencerelerini titretmeliydi".¹⁷⁷ *Kentucky* savaş gemisi kaptanı Kirkland ise İzmir valisine, "Eğer katliamlar devam ederse, kendini kaybedip birkaç Türk köyünü yerle bir edeceğini" söyledi.¹⁷⁸

Sultan II. Abdülhamid, bu kez durumun her zamankinden daha ciddi olduğu kanısına vararak gemiden sorumlu subayları akşam yemeğine davet etti. ABD'nin kuvvet kullanmakta kararlı olduğunu gören Abdülhamid, 1901 Haziran'ında 100.000 dolar ödeme yaptı.¹⁷⁹

Babiâli'nin, 1904 yılından itibaren Ermeni isyanlarına karışan Amerikan vatandaşlarını tutuklaması Washington ile Babiâli'nin arasını tekrar açtı. ABD'nin yeni İstanbul elçisi John Leishman, Babiâli'ye birkaç kez nota verdi. ABD, tecrübelerine dayanarak müzakere yolu yerine direkt savaş gemisi yollamayı tercih ediyordu artık.

Başkan William Mckinley'in Eylül 1901'de bir tetikçi tarafından suikaste uğramasından sonra iktidar koltuğuna, bu görevi 1909 yılına kadar sürdürecektir Theodore

¹⁷⁶ Dorel, *a. g. e.* , s. 12.

¹⁷⁷ Oren, *a. g. e.* , s. 294.

¹⁷⁸ Oren, *a. g. e.* , s. 294.

¹⁷⁹ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Ermeniler*, s. 153; Oren'in kitabında 83.000 dolar olarak geçiyor bk. Oren, *a. g. e.* , s. 294.

Roosevelt geçti.¹⁸⁰ Selefî William Mckinley gibi Cumhuriyetçi kanattan olan Roosevelt’de yine halefî gibi Babiâli’ye karşı güç kullanma yanlısı idi. Roosevelt, 1901 yılında Amerikan başkanı olduktan sonra aynen şöyle demişti, “Dünyada herkesten önce ezmek istediğim iki güç İspanya ve Türkiye’dir”.¹⁸¹ Roosevelt’e göre, “Birleşik Devletler, Ermeniler lehine duruma müdahale etmeli ve Türk’ün ölümcül gazabı tarafından tehdit edilen diğer Orta Doğu halklarını da kurtarmalı idi”.¹⁸²

Ağustos 1903’te Washington’a ABD’nin Beyrut konsolosu William Magelssen’in öldürüldüğü şeklinde haberler geldi. Konsolos William Magelssen, “Türkleri, Ermenilere saldırdıkları için” protesto etmişti. Başkan Theodore Roosevelt, Washington’a böyle bir haber gelir gelmez *San Fransisco, Brooklyn, Machias* hücum gemilerinin Lübnan’a gönderdi. Amaç, konsolosun katillerinin cezalandırılmasını sağlamaktı; fakat hücum gemileri Lübnan’a varmadan evvel Beyaz Saray, konsolosun hayatta olduğu haberini aldı. Bir Arap düğün töreninde kutlama sırasında atılan kurşunlardan biri, konsolosun kulağının çok yakınından geçmişti. Konsolos Magelssen’in hayatta olmasına rağmen Başkan Roosevelt yine de sakinleşmedi, çünkü misyonerlerin hayatının tehlikede olduğunu düşünüyordu. Hücum gemileri, Beyrut’ta savaş pozisyonu aldılar ve limanı kapattılar. Babiâli’nin Suriye’de çalışan bütün Amerikan misyonerlerinin hayatlarının garanti altında olduğunu, Washington’a belirtene kadar böyle bekleyeceklerdi.

Babiâli’nin Washington elçisi Şekip Bey, ABD’nin bu “savaş gemisi ziyaretini”¹⁸³ öğrenince ABD dışişleri bakanı John Hay’e şunları söyledi:

“Bunun için mi misyonerlere büyük özgürlükler verdik? Misyonerler minnetlerini sunmak yerine, Ermenileri isyana teşvik ederek ülkeyi haritadan silmek için gizli planlar yapıyorlar. Farz edelim ki ben Amerika’da Amerikalı siyahlar için bir okul açtım ve onları isyana teşvik ettim, acaba açtığım okulu tüm Amerika genelinde yayabilir miyim ya da bu ülkede daha uzun kalabilir miyim?”¹⁸⁴

¹⁸⁰ Oren, *a. g. e.* , s. 309.

¹⁸¹ Kocabaşoğlu, **Anadolu’daki Ermeniler**, s. 20.

¹⁸² Oren, *a. g. e.* , s. 311.

¹⁸³ Sander ve Fişek, *a. g. e.* , s. 23; tabir, başka bir eserde “hücum bot diplomasisi” olarak geçiyor bk. Kocabaşoğlu, **Anadolu’daki Amerika**, s. 20.

¹⁸⁴ Oren, *a. g. e.* , s. 313.

Şekip Bey, 1890’larda sabık Washington elçisi Mavroyeni Bey’in zamanın ABD dışişleri bakanı Gresham’a söylediği, “Fransız misyonerler Amerika’daki Kızılderilileri eğitip isyana teşvik etse” şeklindeki örneğe benzer bir örneği bu kez ABD dışişleri bakanı John Hay’e vermişti.

Başkan Roosevelt, Babiâli’nin toprakları içindeki tüm Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğini garanti etme yükümlülüğünü sürüncemede bıraktığını görünce hücum gemilerinin İzmir’e limanına geçmesini emretti. Başkan, gemilerin İzmir limanını bombalamasını istedi.¹⁸⁵ Amerikan dışişleri bakanı John Hay ise hücum gemilerinin gözdağı vermesinin yeterli olduğunu ve bombalama olması durumunda sorunların daha da artacağını belirtti. Durumun çok ciddi olduğunu fark eden Babiâli, ülkesindeki bütün Amerikan vatandaşı Ermenilerin serbest bırakılacağını ve Amerikan okullarının eğitim ve öğretim faaliyetlerine kesintisiz devam edebilecekleri konusunda ABD makamlarına garanti verdi. Bunun sonucunda ise Ağustos 1907’de Amerikan hücum botları İzmir limanını terk ettiler.

1904 yılından Birinci Dünya Savaş’ının başlangıcına kadar geçen on yıllık dönemde, Amerikan misyonerleri ile Osmanlı Hükümeti Ermeni sorunu ile alakalı olarak gerginlikler yaşadı. Fakat Amerikan misyonerlerinin müdahil olduğu bu gerginlikler hiçbir zaman 1890 ile 1904 yılları arasındaki dönemde olduğu kadar olmamıştır. Amerikalı misyonerler, Amerikan ve Avrupa kamuoyunda bu yıllarda Babiâli aleyhine olumsuz bir atmosferin oluşmasının başrol oyuncularını oldular. Birinci Dünya Savaş’ı döneminde ise Ermeni sorunu hakkında Babiâli aleyhine güdümlenmiş hale gelen Amerikan siyaseti, bu dönemde “Ermeni mandası” fikrini tartışacaktır.

¹⁸⁵ Erhan, *a. g. e.*, s. 336.

3. I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE VE SONRASINDA ABD’NİN ERMENİ POLİTİKASI

1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu İngiltere, Fransa ve Rusya üçlü İtilaf ile Almanya, Avusturya ve İtalya tarafından oluşturulan üçlü ittifak saflarından birisiyle anlaşma peşinde idi. 1914 Ağustos’unda seferberlik ilan eden Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa gireceği kesin gibi idi. İngiliz savaş gemileri tarafından takip edilen Alman kruvazörleri *Goeben* ve *Breslau*, 1914 Ağustos’unda Boğaz’dan geçtikten sonra Osmanlı donanmasına devredildi. İsimleri *Yavuz* ve *Midilli* olarak değiştirilen eski Alman yeni Osmanlı kruvazörlerinin Karadeniz kıyısındaki Rus limanlarını bombalamasından sonra Osmanlı İmparatorluğu fiili olarak üçlü ittifak içinde Birinci Dünya Savaş’ına katıldı. Osmanlı İmparatorluğu 2 Ağustos 1914 yılında Alman İmparatoru II. Wilhelm’in isteği üzerine iki devlet arasında anlaşma imzalandı.¹⁸⁶ 2 Kasım 1914’te Rusya; 5 Kasım 1914’te de Fransa, Osmanlı İmparatorluğu’na savaş ilan etti.¹⁸⁷

Osmanlı İmparatorluğu’nun birçok cephede savaşmasını fırsat bilen Ermeni çeteleri ve komitaları ise faaliyetlerine tüm çabalarıyla devam etmekteydiler. İmparatorluğun bu durumdan büyük zarar gördüğünü düşünen üst düzey Osmanlı makamları ise bunu engellemek için kapsamlı önlemler almaya karar verdiler. Osmanlı Dâhiliye Nezareti’nin Sadaret’e gönderdiği 26 Mayıs 1915 tarihli tezkeresinde alınacak önlemler şu şekilde belirtildi:

“Savaş yörelerine yakın yerlerde oturan Ermenilerin bir kısmı ordunun harekâtını zorlaştırır davranışlarda bulunmakta, halka saldırmakta ve isyancılara yataklık etmektedirler. Bu yüzden, Van, Bitlis, Erzurum vilayetleriyle, Adana, Mersin, Osmaniye ve Kozan kazaları, Maraş’ın merkezi dışında Maraş mutasarrıflığında, Halep vilayetinde, İskenderun, Antakya kazalarında oturan Ermenilerin yerleri değiştirilecektir. Bunlar, Musul ve Zor mutasarrıflıklarının Van vilayetiyle bitişik kuzey

¹⁸⁶ Oral Sander, *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, 3. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2004, s. 285.

¹⁸⁷ A. Haluk Ülman, *I. Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş*, 3. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s. 321.

kısımlarına, Halep vilayetinin doğu ve gúneydođusuna ve Suriye vilayetinin doğusuna nakledileceklerdir.”¹⁸⁸

Ermenileri tehcir kararı, 1908 yılında Padişah II. Abdülhamid’i tahtan indiren ve aynı yıl iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi tarafından verilmişti. 1913 yılında da İttihat ve Terakki Partisi’nin içinden gelen bir grup, bir hükümet darbesiyle iktidarı ellerine aldılar. Talat Paşa, içişleri bakanı; Enver Paşa, genelkurmay başkanı ve Cemal Paşa’da donanma bakanı olmuştu. Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu, bu üç üst düzey yönetici tarafından yönetildi.¹⁸⁹

ABD’de ise başkanlık koltuğuna 1913 yılında Demokrat kanattan Woodrow Wilson oturmuştu. Yine aynı yıl yeni seçilmiş Amerikan başkanı tarafından ABD’nin İstanbul elçiliğine ise Henry Morgenthau getiriliyordu.

Morgenthau’nun kendisi İstanbul’da görev yaptığı süre içerisinde Türk – Amerikan ilişkilerinde Ermeni sorunu denildiği zaman ilk akla gelecek kişidir diyebiliriz. Peter Balakian, eserinde Morgenthau için şöyle söyler: “Hiçbir Amerikalı Ermeni sorunu ile Henry Morgenthau kadar alakalı olmadı”.¹⁹⁰ Morgenthau, 1890’lı yıllardaki ABD İstanbul elçilerinin aksine Ermeni sorunu hakkında Amerikalı misyonerlerin tavsiyelerine ehemmiyet göstermiş ve misyonerler ile uyumlu şekilde çalışmıştır. Kendisi başta Amerikan başkanı Woodrow Wilson olmak üzere Amerika’nın Ermeni politikasını ve Amerikan kamuoyunu şekillendirmiştir.

Bu dönemde gelişen diğer önemli hususlardan bir diğer de çoğu Amerikalı misyonerlerin gönderdiği raporlardan oluşan ve úlkemizde son zamanlarda tartışma konusu olan “Mavi Kitap”lardır. Genel olarak Mavi Kitaplar, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ermenileri katlettiğini iddia eden belgelerden oluşuyor. Mavi Kitaplardan da bu bölümde bahsedeceğiz.

Birinci Dünya Savaşı sonundan 1920 yılına kadar olan dönemde ise Başkan Woodrow Wilson “On Dört Ülkesi” ile alakalı olarak yeni kurulmuş olan Ermenistan Devlet’ini Amerikan vesayetine almak için úlkesinin kamuoyunu yoklayacak ve

¹⁸⁸ Mazıcı, *a. g. e.*, s. 102.

¹⁸⁹ William Hale, **Turkish Foreign Policy 1774 – 2000**, 2. Basım, Londra: Frank Cass Publishers, 2002, s. 32.

¹⁹⁰ Balakian, *a. g. e.*, s. 219.

Anadolu'ya araştırma komisyonları yollayacaktır. Araştırma komisyonlarının raporları, Amerikan Senatosu'nda tartışılacak ve Başkan Wilson Ermenistan'ın Amerikan mandasına alınmasını Senato'ya kabul ettiremeyecektir.

3.1. Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau İstanbul'da

Henry Morgenthau, 1868 yılında Almanya'nın Mannheim kentinden Amerika'ya göçen varlıklı bir Yahudi ailenin on iki çocuğundan biri idi. Haham Stephen Wise tarafından devlet sektöründe çalışmaya başladı. 1906 yılında Haham Wise, o zamanlar başarılı bir avukat ve iş adamı olmuş Morgenthau'yu Manhattan'da açtığı sinagogun başkanı yapmıştı. Kendisi 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmış Siyonizm'e büyük ilgi duyuyordu.¹⁹¹

Haham Wise sayesinde Morgenthau, Amerika'daki Yahudi cemaati arasında hızla bağlantılar kurdu. Stephen Wise daha yirmili yaşlarındayken Oregon ve Portland'daki sinagogların başkanlığını yapıyordu ve burada Cumhuriyetçi politikacı ve iş adamı Solomon Hirsch ile tanışmıştı. Solomon Hirsch, 1889 – 1893 yılları arasında ABD başkanı olan Cumhuriyetçi Benjamin Harrison zamanında Amerika'nın İstanbul elçisi idi. Aynı zamanda bu işi yapan ilk Amerikalı Yahudiydi. Hirsch, o zamanlardan beri Haham Wise'a Osmanlı İmparatorluğu'na bir önemli bir Yahudi şahsiyetin gönderilmesi gerektiğinden bahsediyordu; çünkü Osmanlı İmparatorluğu büyük bir Yahudi nüfusu barındırıyordu.¹⁹²

1911 yılında Morgenthau ve Wise, o zamanlar New Jersey valisi olan Woodrow Wilson'ı Manhattan'daki Sinagogun açılışının dördüncü yıl kutlamasına davet ettiler. Morgenthau, burada iki sene sonra Amerikan başkanı olacak Wilson ile yakın bağlar kurdu ve kendisine “parasal yardım” da bulunmayı teklif etti. Woodrow Wilson'la tanışması, Morgenthau'nun politika kariyerinde dönüm noktası oldu.

Henry Morgenthau, 1913 yılında Amerikan başkanlığına seçilecek Wilson'ı destekleyerek siyasete adımını attı; Wilson gibi demokrat kanattan olan Morgenthau, ayda 5000 dolar vererek Wilson'ın seçim kampanyasını destekliyordu.¹⁹³

¹⁹¹ Taner Timur, **1915 ve Sonrası Türkler ve Ermeniler**, 3. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s. 62.

¹⁹² Balakian, *a. g. e.*, s. 220.

¹⁹³ Oren, *a. g. e.*, s. 333.

Wilson, Amerikan başkanı seçildikten sonra Morgenthau'ya Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerikan büyükelçiliği görevini teklif etti. Morgenthau ise teklifi kabul etmedi. Wilson'ın teklifini geri çevirdikten sonra ailesi ile beraber Avrupa'ya tatile çıktı. Güney Fransa'yı dolaşırken ABD'nin Fransa elçisi Myron T. Herrick ile tanıştı. Herrick, Morgenthau'ya diplomasi mesleğine mutlaka girmesi konusunda telkin etti. Bunun üzerine Morgenthau, Amerikan başkanı Wilson'ın kendisine kısa bir süre önce teklif ettiği şeyi ikinci kez düşündü. O dönemde Haham Stephen Wise'da Fransa'da idi. Lyon'da katıldıkları bir yemekte Wise, kendisine Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudilerin haklarını gözetecek bir Yahudinin çok kritik bir misyon üstleneceğinden bahsetti. Haham Wise, bu görevi Morgenthau'nun yapmasını ısrarla istiyordu. Stephen Wise, Morgenthau'nun İstanbul'a büyükelçi olarak atanması hakkında şöyle demiştir, "Morgenthau kısmen de 1913 Ağustosunda Dijon'da benim kendisini teşvikim sonucu İstanbul'a elçi olarak gitti. İstanbul'a gidişi 'Ermenilerin koşullarını düzeltme' ve Filistin'deki Yahudilerin durumunu iyileştirme yoluyla Amerika'ya yararlı olabilirdi."¹⁹⁴

Morgenthau Fransa'da iken hemen başkan Wilson'a telgraf çekmiş; teklifi tekrar değerlendirdiğini ve İstanbul'a elçilik görevini kabul ettiğini Wilson'a bildirdi. Morgenthau, 1913 Eylül'ünde İstanbul'da büyükelçilik görevine başladığı zaman, Arshag Schmavonian isimli Osmanlı Ermenisi tercümanı da yanına aldı. Schmavonian, uzun zamandır İstanbul'daki Amerikan elçiliğinde hukuk danışmanı olarak görev yapıyordu ve Morgenthau, onun "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan çıkarlarını en iyi gözetecek kişi" olduğunu düşünüyordu.¹⁹⁵ Morgenthau, 1914 yılında *The New York Herald* gazetesinden bir muhabire verdiği demeçte danışmanı Schmavonian hakkında şunları düşünüyordu:

"Etrafımdaki işleri halletmek için en ince ayrıntısına kadar uğraşmam gerekecek. Elçiliğin (İstanbul'daki Amerikan elçiliği) Doğu'yu çok iyi bilen hukuk danışmanı Bay Schmavonian sayesinde birkaç hafta içinde görevleri iyi ya da kötü şekilde

¹⁹⁴ Timur, *a. g. e.*, s. 62 – 63.

¹⁹⁵ Balakian, *a. g. e.*, s. 223

halledeceğim".¹⁹⁶ Ayrıca Morgenthau, danışmanı Schmavonian'ı, "her zaman kendi halkı olan Ermenilere sadık biri" olarak telakki ediyordu.¹⁹⁷

Morgenthau, İstanbul'daki büyükelçilik görevinin ilk yıllarında, "İstanbul'a göreve getirilmesinin asıl amacı Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikalı misyonerin faaliyetlerini ve Osmanlı Hükümetinin Filistin'deki Yahudilere yönelik politikasını izlemek olmasına rağmen Ermeni sorununun, kafasını daha fazla işgal ettiğini" belirtti.¹⁹⁸

Büyükelçi Morgenthau İstanbul'da göreve başladığı yıllarda İttihat ve Terakki Partisi yaklaşık bir yıl önce iktidar olmayı başarmıştı. I. Balkan Savaş'ında alınan yenilgiler, parti yöneticilerinin halktan yeteri kadar destek almasını engelledi. Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinden sonra göreve gelen Kamil Paşa hükümeti döneminde savaşta ağır yenilgiler alındı. Edirne, elden çıkmış; Bulgarlar Çatalca'ya kadar gelmişlerdi. İttihatçılar, kabineyi görevden düşürmek amacıyla Babıâli Baskını'nı düzenlediler. Aralarında Enver ve Talat Beylerin bulunduğu bir İttihatçı grubun 26 Ocak 1913 tarihinde düzenledikleri baskın neticesinde Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürüldü.¹⁹⁹ Bu olaydan sonra sadrazamlık makamına İttihatçıların desteklediği Mahmut Şevket Paşa getirildi. Fakat Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın da 1913 Haziran'ında Beyazıt'ta bir suikasta kurban gitmesinden sonra aynı göreve yine İttihatçıların desteklediği diğer bir isim olan Sait Halim Paşa getirildi. Bundan sonraki süreçte İttihat ve Terakki Partisi tam anlamı ile iktidarı ele geçirdi. Talat Paşa, dâhiliye nazırı; Enver Paşa, harbiye nazırı ve Cemal Paşa da bahriye nazırı oldu. Bundan sonra Babıâli, bu üç kişi tarafından yönetilecektir. Büyükelçi Morgenthau, İttihatçıların 1913 yılında hükümeti bir darbeyle ele geçişi hakkında şöyle düşünüyordu:

"Ancak ahlaksız Amerikan çetelerini İttihat ve Terakki Cemiyetiyle kıyaslayacak olursam haksızlık yapmış olacağımı da itiraf etmeliyim. Talat, Enver ve

¹⁹⁶ Heath Lowry, **The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story**, 1. Basım, İstanbul: Isis Press, 1990, s. 14.

¹⁹⁷ Lowry, *a. g. e.*, s. 13.

¹⁹⁸ Balakian, *a. g. e.*, s. 223.

¹⁹⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 9, 2. Basım, Ankara: TTK, 1999, s. 196.

Cemal kendi sistemlerine Amerikan siyasetinde pek de rastlanmayan bir ayrıntıyı – suikast ve adli cinayet- eklemişlerdi.”²⁰⁰

1914 Temmuz’unda I. Dünya Savaşı’nın başlamasından sonra Almanya’nın liderliğindeki İttifak bloğuna dâhil olan Osmanlı İmparatorluğu, 1914 Ağustos’unda seferberlik ilan etti. Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa girmesi kesinleşmesinin buradaki Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğini tehlikeye sokacağını düşünen Morgenthau, Babiâli’nin savaşa tarafsız kalmasından yana idi.²⁰¹ Fakat Amerikalı misyonerlerin Amerikan basınına can ve mal güvenliklerinin tehlikede olduğu yollu haberler yollamaları üzerine Washington, *North Carolina* ve *Tennessee* adlı savaş gemilerini Osmanlı karasularına yolladı.²⁰² ABD’nin savaş gemilerini Osmanlı karasularına yollamasını Babiâli’nin Washington büyükelçisi Ahmet Rüstem Bey tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. *Washington Evening Star* gazetesine 8 Eylül 1914 yılında verdiği demeçte Ahmet Rüstem Bey, “İngiltere ve Fransa’nın Türkiye’de Hıristiyanlara katliam yapıldığı yalanını Amerikan kamuoyunun önünde serdiklerini ve bu yalanı bahane ederek Türk limanlarına Amerikan savaş gemileri gönderilmesini istediklerini” söyledi.²⁰³ “Geçmişte ayaklanmaların bastırıldığını, fakat Ermenilerin Hıristiyan oldukları için değil, isyan ettikleri için Fransa, İngiltere ve Rusya’nın desteğiyle Osmanlı Devlet’ini zayıflatmak istedikleri için cezalandırıldığını” belirtti. Demecinde, Osmanlı İmparatorluğu’nu suçlayan haberlere yer veren Amerikan basınını da eleştiren büyükelçi Ahmet Rüstem Bey, kimsenin Ermeni olayları konusunda Babiâli’yi suçlamaya hakkı olmadığını, “eğer zenciler Japonlarla işbirliği yaparak ABD’yi işgal etmeye kalkışırsa, Washington’ın tutumu ne olur?” sorusuyla göstermeye çalıştı.²⁰⁴

²⁰⁰ Henry Morgenthau, **Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsü**, Atilla Tuygan (çev.), İstanbul: Belge Yayınları, 2005, s. 23.

²⁰¹ Erhan, *a. g. e.*, s. 384.

²⁰² Oren, *a. g. e.*, s. 328.

²⁰³ Şimşir, **Ermeni Sorunu (1774 – 2005)**, s. 130.

²⁰⁴ Şimşir, **Ermeni Sorunu (1774 – 2005)**, s. 130.

Demeçlerinde Amerikalıların Filipinleri işgal ederken yerli halka uyguladıkları işkenceleri ve kendi ülkelerindeki zencileri linç etme girişimlerini hatırlatıyordu.²⁰⁵ Demeçlerinden sonra Ahmet Rüstem Bey, Washington tarafından “istenmeyen kişi” ilan edildi.²⁰⁶ Bunun üzerine Ahmet Rüstem Bey, 9 Ekim 1914 yılında Washington’ı terk etti.

Büyükelçi Morgenthau görevine başlamasından yaklaşık bir yıl sonra kendini “Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikalı misyonerlerin temsilcisi” olarak buldu.²⁰⁷ Büyükelçinin İstanbul’daki ofisine günlük olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun dört bir yanındaki Amerikalı misyonerlerden raporlar geliyordu.²⁰⁸ Morgenthau ise gelen raporları Washington’a gönderiyordu.²⁰⁹ Amerika’nın Harput konsolosu Leslie Davis, büyükelçi Morgenthau’ya Ermeniler hakkında rapor yollayan kilit isimlerden biriydi. Cornell Üniversitesi’nden mezun olduktan sonra Amerikan dışişleri bakanlığına girmiş burada bir süre çalıştıktan sonra dış ülkelerde elçilik yapmayı seçti. Kısa bir Kafkasya gezisinden sonra Doğu Anadolu’da Harput’ta Amerikan konsolosluğu görevine başladı. 30 Haziran 1915 tarihinde büyükelçi Morgenthau’ya gönderdiği raporda şöyle diyordu:

“Bir hükümet (Osmanlı Hükümeti) tarafından alınan en sert önlemlerden birini ve tarihteki en büyük trajedilerden birini Elçiliğe (İstanbul’daki Amerikan elçiliği) raporlamaktan onur duyuyorum.”

Diğer bir metot Ermeni ırkını ortadan kaldırmaktı. Anladığım kadarıyla Ermeniler sadece bu vilayetten değil, Ermenistan’ı oluşturan 6 vilayetten tehcir edileceklerdi... Katliam, kelime olarak korkutucu olsa da toptan tehcirle karşılaştırıldığında daha insancıl kalır...”²¹⁰

Gönderdiği rapordan anladığımız kadarıyla konsolos Leslie Davis, katliamın toptan tehcire göre insancıl olduğunu belirtiyor. Leslie Davis tarafından Harput’ta yaptığı görev süresi içinde yazılan *The Slaughterhouse Province: An American*

²⁰⁵ Ahmed Rüstem Bey, **Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi**, Cengiz Aydın (çev.), 2. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2005, s. 92.

²⁰⁶ Erhan, *a. g. e.*, s. 386.

²⁰⁷ Oren, *a. g. e.*, s. 334.

²⁰⁸ Morgenthau, *a. g. e.*, s. 230.

²⁰⁹ Balakian, *a. g. e.*, s. 225.

²¹⁰ Balakian, *a. g. e.*, s. 232.

Diplomat's report on the Armenian Genocide, 1915 – 1917 adlı eser günümüzde dahi Amerikan kamuoyu tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere organize şiddet uyguladığı iddiasını savunmada kullanılıyor.²¹¹

Büyükelçi Morgenthau'ya aynı içerikte raporlar yollayan diğer önemli kilit ise Amerika'nın Halep konsolosu Jesse Jackson idi. Kendisi 1905 yılında Suriye'de Amerikan konsoloslugu görevine başlamış, 1908 İkinci Meşrutiyet devriminden sonra da Halep'e geçmişti. Kendisi Sultan II. Abdülhamit'in düşüşünü ve yeni Genç Türk devrimini görmüş, Osmanlı bürokrasisinin nasıl işlediğini iyi bilen bir diplomattı.²¹²

Jesse Jackson'ın Halep'teki konsolosluk ofisi, adeta çevre bölgelerden gelen raporların toplandığı merkez olmuştu. Yakın arkadaşı Harput Amerikan konsolosu Leslie Davis gibi Jackson'da büyükelçi Morgenthau'ya Ermeniler hakkında raporlar yolluyordu. Leslie Davis'ten alıp büyükelçi Morgetnthau'ya yolladığı bir raporda şöyle yazıyordu:

“Size buradaki şartlardan bahsetmek istiyorum. Her şey son derece kötü ve giderek daha kötüye gidiyor. Maynard'ın Diyarbakır'da olup biten şeylerden bahsettiğini sanıyorum. Bu kentte de terör hüküm sürmeye başladı. Polis hemen her gün silah bahanesiyle Ermenilerin evlerini arıyor ve herhangi bir şey bulamadığında en saygın ve en namuslu adamları alıyor ve onları hapse atıyor; bazıları sürülüyor ve diğerleri de güya gizledikleri silahları söylesinler diye kızgın demirlerle işkence görüyorlar...”²¹³

Büyükelçi Morgenthau'ya Ermeniler hakkında kendi vatandaşı konsolos ve misyonerlerden yollanan raporların çoğu yukarıda örneğini verdiğimiz şekilde idi. Bu raporları hazırlama görevi 1916 yılında İngiliz hükümeti tarafından James Bryce ve Arnold Toynbee'ye verilmişti.²¹⁴ James Bryce, Oxford'da hukuk profesörüydü. 1876 yılında Ağrı Dağ'ına tırmanmış, bölgede yaptığı gözlemler sonucu Ermenilere sempati

²¹¹ Jeff Jacoby, “Denying the Armenian Genocide”, *International Herald Tribune*, 23 Ağustos 2007.

²¹² Balakian, *a. g. e.*, s. 251.

²¹³ James Bryce ve Arnold Toynbee (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915 – 1916**, Cilt 2, Atilla Tuğyan – Jülide Değirmenciler (çev.), 1. Basım, İstanbul: Pencere Yayınları, 2006, s. 318.

²¹⁴ James Bryce ve Arnold Toynbee (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915 – 1916**, Cilt 1, Ahmet Güner (çev.), 1. Basım, İstanbul: Pencere Yayınları, 2005, s. 73.

duymuştur.²¹⁵ Ayrıca kendisi 1895'te Osmanlı İmparatorluğu'na husumeti ile tanınan İngiltere başbakanı Gladstone'nun dışişleri sekreteri idi. O zamanlar genç bir tarihçi olan Arnold Toynbee ise James Bryce'in "protegé" si idi.²¹⁶

Toynbee ve Bryce ikilisinin çalışmaları sonucu hazırlanan ve "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele" şeklinde adlandırılan rapor İngiliz propaganda bürosu Wellington House tarafından "mavi kitaplar" serisinde yayımlandı. Büronun en esaslı hedefi, "Almanya ve müttefiklerinin vahşet ve gayri insani davranışlarını yaymak suretiyle tarafsız ülkelerin ve özellikle ABD'nin kendi yanlarında savaşa girmelerini temine çalışmaktır".²¹⁷ İngiliz Parlamentosunu Ermeni olayları konusunda rapor yazmaya teşvik eden, İngiltere yetkili çevreleri için önemli görgü tanıklarının ifadelerini sağlayıp Ermeni sorununu açık biçimde tartışmaya yönelten ABD oldu. Raporların aktarılmasını sağlayan en önemli bağlantılar ABCFM (Amerika'nın yabancı Misyonları İdare Heyeti), *The Committee on Armenian Atrocities* (Ermenilerin Maruz Kaldığı Zulümleri İnceleme Komitesi), *The American Committee for Armenian and Syrian Relief* (Amerika'nın Ermeni ve Süryanilere Yardım Komitesi) ve James Barton'dı.²¹⁸

James Barton, James Bryce'a yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

"Dışişleri Bakanlığı, bilgi kaynağımı gizleyebildiğim sürece, belgeleri kamunun kullanımına sunmama izin verdi. Türkiye'deki konsoloslarımız (Amerikan konsolosları) oradaki durum konusunda rapor vermemeleri için uyarılmışlar. Tehlike şu ki eğer raporların kaynağının konsoloslarımız olduğu anlaşılırsa kendilerinin ülke dışına çıkarılma ihtimali vardır."²¹⁹

Mektuptan da anlaşılacağı üzere James Barton, raporların kaynağının Amerikan konsolosları olduğunu belirtiyordu. Amerikan diplomatlarının, misyonerlerinin ve

²¹⁵ Şimşir, *Ermeni Sorunu (1774 – 2005)*, s. 31.

²¹⁶ Şimşir, *a. g. e.*, s. 30; James Bryce ve Arnold Toynbee (Ed.), *a. g. e.*, s. 73.

²⁶⁵ Gürün, *a. g. e.*, s. 73.

²¹⁸ Bryce ve Toynbee (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915 – 1916*, Cilt 1, s. 82; Balakian, *a. g. e.*, s. 281.

²¹⁹ Bryce ve Toynbee (Ed.), *a. g. e.*, s. 83.

konsoloslarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan gönderdikleri raporları toplayıp İngiliz Parlamentosu'na ulaştırmada önemli role sahipti. ABD'nin İstanbul büyükelçisi Henry Morgenthau, Ermeni sorununa müdahale etmek için dönemin üst düzey İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri ile yoğun bir diyaloga girdi. Amacı, Ermenilere sistemli şiddet uyguladığını düşündüğü İttihat ve Terakki Partisi'ni bundan vazgeçirmek ve ABD Hükümeti'nin soruna müdahale etmesini sağlamaktı.

3.1.1. Büyükelçi Morgenthau'nun Ermeni sorunu çerçevesinde üst düzey İttihat ve Terakki Partisi Yöneticileri ile Görüşmeleri

Büyükelçi Morgenthau, “Ermeni sorununa teknik olarak müdahale hakkının olmadığı bilincinde idi. Durumun meşruiyetine göre İttihat ve Terakki yönetiminin Osmanlı tebaalarına yönelik tutumu bir içişleri sorunu olduğunu ve sorunun, doğrudan Amerikalılara ve Amerikan çıkarlarına yönelmedikçe, Amerikan Hükümetinin ilgisi dışında kalması gerektiğini” düşünüyordu.²²⁰ Fakat yine de dönemin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ile görüşmeye karar verdi. 1915 Eylül'ünde Konya'daki Amerikan misyonerleri William S. Dodd ve Wilfred M. Post'un büyükelçiye gönderdikleri mektuplarda bölge Ermenilerinin zor durumda olduğu söyleniyordu.²²¹ Bunun üzerine Büyükelçi Morgenthau, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ile görüşmeye gitti. Konuyu Talat Paşa'ya açtığında Talat Paşa kendisine Konya'daki Ermenilerin Amerikalı olmadığından dolayı durumun ABD'yi alakadar etmeyeceğini belirtti. Morgenthau'da Talat Paşa'ya Ermenilerin dostu olduğunu ve onların durumları hakkında çok üzüldüğünü söyledi.²²²

Büyükelçi Morgenthau'nun anılarında anlattığına göre son geçen görüşmelerinden birkaç gün sonra tekrar Talat Paşa ile görüşmeye gitti. Bu seferki görüşmede Talat Paşa, Morgenthau'ya çekmecesinden bazı telgraf kâğıtları çıkardı; kâğıtta Ermenilere yardım etmesi için Morgenthau'ya para gönderildiği yazılı idi. Büyükelçinin iddiasına göre Talat Paşa, bu parayı Ermeniler yerine kendilerine vermelerini istedi. Morgenthau'da böyle bir telgraf almadığını belirtir; Talat Paşa'da

²²⁰ Morgenthau, *a. g. e.*, s. 242.

²²¹ Bryce ve Toynbee (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915 – 1916**, Cilt 2, s. 174 – 196.

²²² Morgenthau, *a. g. e.*, s. 243.

Büyükelçiye şöyle söyledi: “Evet, almadım ama alacaksınız; biliyorsun bütün telgraflarını evvela ben alıyorum. Ben okuduktan sonra sana gönderiyorum”.²²³ Morgenthau, İstanbul’a gelen bütün şifresiz telgrafların Talat Paşa’ya iletildiğini ve daha sonra telgrafların muhataplarına gidip gitmeyeceğine karar verdiğini iddia ediyordu.²²⁴ Halep konsolosu Jesse Jackson’da aynı şeyi iddia ediyordu. Cemal ve Enver Paşalarla yakın ilişkileri olmasına rağmen, onları İstanbul’daki Amerikan sefaretnamesi ile haberleşmede sansürdeki kısıtlamaları kaldırma konusunda ikna edememişti.

İkilinin arasında geçen başka bir diyalogda Talat Paşa, Morgenthau’ya bir Musevi olmasına rağmen Ermenilerle neden bu kadar ilgili olduğunu sordu. Morgenthau’nun Talat Paşa’ya cevabı ise şu şekildeydi:

“Ben burada Musevi değil, Amerikan sefiriyim. Benim memleketimde 97.000.000’den fazla Hıristiyan, 3.000.000’a kadar Musevi var. Yani, en azından sefir sıfatıyla yüzde 97 Hıristiyan’ım. Lakin mesele bu değil. Ben sana herhangi bir nesil veya din namına değil, beşeriyet namına istirhamda bulunuyorum. Bana Türkiye’yi muasır cihanın bir parçası yapmayı arzuladığını kaç defa beyan ettin. Ermenilere reva gördüğünüz bu hevesinizin tahakkukuna mani olacaktır. Sizi sınıfta geriye, mürteci halkların yanına koyacaktır.”²²⁵

Görüşmelerinin devamında Talat Paşa, büyükelçiye Ermenilerin onları uyardıklarına rağmen silah bırakmayı reddettiklerini, Van’da ve Zeytin’de isyan edip, düşmanları Rusya’ya yardım ettiklerini belirtti.²²⁶ Bu sebeplerden dolayı da haklı olarak Ermenileri sevk etmek zorunda kalmışlardı. Talat Paşa, devamında Morgenthau’ya Ermenileri neden sevk ettiklerini şu şekilde açıklıyordu:

“Birincisi, Türklere nazaran fazlasıyla zenginleştiler. İkincisi, bize hükmetmeye ve müstakil bir devlet kurmaya çalıştılar. Üçüncüsü, düşmanlarımızı alenen teşvik ettiler. Kafkaslardaki Ruslara yardım ettiler ve orada onlar yüzünden muvaffak olamadık.”²²⁷

²²³ Morgenthau, *a. g. e.*, s. 244.

²²⁴ Balakian, *a. g. e.*, s. 277.

²²⁵ Oren, *a. g. e.*, s. 335.

²²⁶ Alpay Kabacalı (hızl.), **Talat Paşa’nın Anıları**, 4. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007, s. 62 – 63.

²²⁷ Mazıcı, *a. g. e.*, s. 105; Morgenthau, *a. g. e.*, s. 247.

Büyükelçi Morgenthau'nun iddia ettiği diğer bir husus ise İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermenilere izledikleri konu hakkında bütün ayrıntıları gözden geçirmiş oldukları ve izlemekte oldukları politikanın uzun değerlendirmeler sonucu meydana getirdikleri idi. Büyükelçinin iddiasına göre bunu kendisine Talat Paşa bizzat kendi söyledi.²²⁸ Enver Paşa'da Morgenthau'nun belirttiğine göre kendisine Talat Paşa'nın söylediği aynı şeyleri söylemişti; iktidar, her şeyi ince ince hesaplamıştı.²²⁹ İngiliz propaganda bürosu tarafından basılan mavi kitaplarda bu konuda Morgenthau ile paralellik gösteriyor.²³⁰

Henry Morgenthau'nun Osmanlı İmparatorluğu harbiye nazırı Enver Paşa ile de bazı görüşmeleri oldu. Enver Paşa, Ermenileri isyan etmemeleri için dürüst şekilde ikaz ettiklerini; Osmanlı İmparatorluğu'nun düşman devletlerine katılmamaları yolunda Ermenileri uyardıklarını büyükelçiye belirtti.²³¹ Görüşmenin devamında Enver Paşa, Ermeni Patriğini çağırıldığını ve ona şunları söylediğini büyükelçiye anlattı:

“Üç ay evvel Ermeni Patriğini çağırtdım. Ermeniler bir ihtilale teşebbüs ederlerse yahur Ruslara yardım ederlerse başlarına geleceklere mani olamam dedim.²³² İkazımı ciddiye almadılar ve bir ihtilal başlattılar, Ruslara yardım ettiler. Van'da²³³ olup biteni biliyorsunuz. Şehrin kontrolünü ele geçirdiler, hükümet binalarını bombaladılar ve ziyadesiyle Müslüman katlettiler. Başka yerlerde de isyana teşebbüs ettiklerini haber aldık. Çanakkale'de canımızı dışımıza takıyoruz ve binlerce neferimizi feda ediyoruz. Biz böyle bir mücadele içindeyken, kendi memleketimizdeki insanların bize arkadan saldırımlarına müsaade edemeyiz... Rusya, Fransa, Büyük Britanya ve Amerika onları teşvik ederek Ermenilere iyilik yapmıyorlar aslında. Ben eminim ki şayet bu harici memalik onları teşvik etmeseydi, onlar da mevcut idareye muhalefet etmek için gayret sarf etmez ve kanunlara itaat ederlerdi.”²³⁴

²²⁸ Taner Akçam, ‘**Ermeni Meselesi Hallolunmuştur**’, 3. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 135 – 136.

²²⁹ Morgenthau, *a. g. e.*, s. 245.

²³⁰ Bryce ve Toynbee (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915 – 1916**, Cilt 1, s. 117.

²³¹ Morgenthau, *a. g. e.*, s. 253.

²³² Kabacalı (hızl.), *a. g. e.*, s. 61.

²³³ 1915 yılındaki Van Ermeni olayları hakkında bk. Mazıcı, *a. g. e.*, s. 99 – 102; Halaçoğlu, *a. g. e.*, s. 54 – 58.

²³⁴ Morgenthau, *a. g. e.*, s. 253; Mazıcı, *a. g. e.*, s. 104 – 105.

Büyükelçinin belirttiğine göre Enver Paşa, Birleşik Devletlerin Ermenilere yardım teklifine hiç sıcak bakmıyor ve bunu kabul etmiyordu. Amerikalı misyonerlerin Ermenilere yardım etmesinin, “Ermenileri cesaretlendireceği ve bunun da daha fazla huzursuzluğa sebep olacağını” düşünüyordu.²³⁵ Morgenthau ise Washington’a gönderdiği raporunda durumu araz eder, “Harbiye Nazırı ve Hariciye Nazırı, bana defalarca Amerikalıların Ermenilere yardım dağıtmalarına müsaade etmeyeceklerini söyledi. Çünkü yabancıların yaptıkları yardımlar Ermeniler gibi idealistlere Hükümete karşı direnme cesareti vermektedir.”²³⁶

Büyükelçi Morgenthau, Osmanlı Hükümeti nezdinden girişimlerinin yanında Almanya’nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim nezdinde de girişimlerde bulundu. Morgenthau, Alman Büyükelçisi Wangenheim’in Ermeni sorununu ABD’yi ciddi biçimde etkileyen bir konu olarak görüyormuş gibi yapıyordu. Wangenheim, Ermenilere yardım etmenin Amerikan çıkarlarına hizmet etmiş gibi olacağını düşünüyordu. Alman Büyükelçisi, Amerikan Büyükelçisine şunları söyledi:

“Misyonerleriniz onların dostları ve ahaliniz onların muhafızlığını yapıyor. Bundan dolayı onlara yardım, bir Amerikan meselesi haline gelmiş. Siz Almanya’nın düşmanlarına mühimmat sattıkça benden bir şeyler yapmamı nasıl beklersiniz? Mr. Bryan (ABD dış işleri bakanı), tezkeresini daha yeni neşretti; orada İngiltere ve Fransa’ya mühimmat satmamanın taraf tutmak olduğunu söylüyor. Hükümetiniz bu tavrını devam ettirdikçe Ermeniler için hiçbir şey yapamam.”²³⁷

İstanbul’daki Almanya büyükelçisi Wangenheim, Morgenthau’ya Ermeni olaylarının Osmanlı Hükümeti’nin içişleri sorunu olduğunu söyleyip kendilerinin karışmayacağını belirtti.²³⁸ Almanya, Birleşik Devletlerin başvurusunu dikkate almadı.²³⁹

Osmanlı Hükümeti üst düzeyleri ve yabancı devletlerin İstanbul’daki diplomatik temsilcilikleri nezdinde baskı yapmasının yanı sıra büyükelçi Morgenthau, ünlü

²³⁵ Oren, *a. g. e.*, s. 337.

²³⁶ Akçam, *a. g. e.*, s. 310.

²³⁷ Morgenthau, *a. g. e.*, s. 270 – 271.

²³⁸ Bryce ve Toynbee (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915 – 1916**, Cilt 1, s. 163.

²³⁹ Mazıcı, *a. g. e.*, s. 116.

Amerikan gazetesi *The New York Times*'ın yayıncısı yakın arkadaşı Adolph Ochs'un vasıtasıyla sadece 1915 yılında gazetede Ermenilerin Osmanlı Hükümeti tarafından katledildiğine dair 145 makalenin çıkmasını sağladı.²⁴⁰ 1915'e Aralık ayına kadar ise *The New York Times*'da konu hakkında 100'den fazla makale çıkmış olduğu varsayılırsa, Morgenthau'nun oynadığı rol daha iyi değerlendirilebilir.²⁴¹

Henry Morgenthau'nun İstanbul'da büyükelçilik görevini yaptığı süre içinde Birleşik Devletlerin Ermeni politikasını şekillendirmede büyük rol oynadığı söylenebilir.²⁴² Gerek Amerikan misyonerleri ve diplomatik görevlilerinden aldığı belgeleri Amerikan ve İngiliz kamuoyuna aksettirmede gerekse kendisinin İstanbul'da Türk ve yabancı siyasiler nezdinde siyasi baskı uygulaması, oynadığı rolü kanıtlar niteliktedir.

3.2. ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın Ermeni Politikası: Ermenistan Mandası

Fikri

Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Birleşik Devletler, geleneksel olarak sürdürdüğü Monroe Doktrini'ne bağlı kalacağını savaş başlamadan evvel duyurmuştu. Birleşik Devletler, savaşa müdahil olmamasına rağmen İngiltere, Fransa ve Rusya'dan mürekkep İtilaf devletlerine savaş malzemesi satıyordu. Birleşik Devletler, İtilaf devletlerine tam 2.262.821.544 dolarlık malzeme satmıştı.²⁴³

1915 yılında iki; 1916 yılında da bir Amerikan sivil gemisinin Alman denizaltıları tarafından torpidolanıp batırılması ve Amerikan vatandaşlarının ölmesi üzerine ABD 1917 Nisan ayında tam 2.000.000 askerle savaşa girdi. Birleşik Devletler'in savaşa müdahil olmasında kuşkusuz Alman denizaltıları tarafından deniz aşırı ticaretinin sekteye uğratılmasının da payı büyüktü.

ABD, savaşa katıldıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi ilişkileri 20 Nisan 1917 yılında kesti, ama iki ülke arasında savaş ilanı meydana gelmemişti.²⁴⁴

²⁴⁰ Balakian, *a. g. e.* , s. 282.

²⁴¹ Donald E. Miller ve Lorna Touryan Miller, *a. g. e.* , s. 45 – 46.

²⁴² Lowry, *a. g. e.* , s. 77.

²⁴³ Seçil Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu**, 1. Basım, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1981, s. 34.

²⁴⁴ Gürün, *a. g. e.* , s. 365.

Birleşik Devletler, savaşa dâhil olarak savaşın seyrini değiştirmesinin yanı sıra başkan Woodrow Wilson'ın "14 İlkesi" ile damgasını vurdu. Ocak 1918'de yayımladığı ilkeleriyle; gizli uluslar arası antlaşmaların terk edilmesini, açık denizlerde dolaşım özgürlüğünün güvence altına alınmasını, sömürgeci devletlerin taleplerinin etkilenen sömürge halklarının çıkarların dikkate alınarak düzenlenmesini Amerikan Senatosu'na sunan başkan Wilson, irili ufaklı bütün devletlerin siyasal bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü karşılıklı güvence altına alabilecek bir uluslar arası örgütün kurulması gerektiğini de ilkeleri arasına aldı.²⁴⁵ Başkan Wilson'ın çabaları sonucu "Milletler Cemiyeti" adlı örgüt 1919 yılındaki Paris Barış Konferansı'nda kuruldu.

Başkan Wilson'ın, 1918 yılında dünya kamuoyuna duyurduğu 14 ilkesinin 12.'si Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiriyordu:

"Hâlihazır Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısmına emin bir hükümlerlik hakkı sağlanmalıdır. Ancak halen Türk hâkimiyetinde bulunan diğer milletlere, rahatsız edilmeden otonom bir gelişme fırsatı ve tereddüde yer bırakmayacak bir can emniyeti temin edilmelidir. Boğazlar milletlerarası garanti altında bütün devletlerin ticaretine ve gemilerine serbest geçit olarak devamlı açık bulunmalıdır."²⁴⁶

Bir grup üst düzey danışmanı, 12. İlkeyle alakalı olarak başkan Wilson'dan "Ermeniler için otonomi"den bahsetmesini istedi, fakat başkanın başdanışmanı Albay Edward House, "Türk yönetimi altındaki ırkları Türk yönetiminin kötü yönetiminden kurtarmanın gerekli olduğunu, ama Ermenilere en az özerklik verilmesi gerektiğinden" bahsederek konuyu geçiştirdi. Sonuç olarak Wilson ilkelerinin hiçbir maddesinde Ermenilerin bahsi geçmedi.²⁴⁷

Başkan Wilson'ın zihnindeki "ulusal egemenlik fikri" onun için dünya demokrasisinin olmazsa olmazı idi. Wilson'a göre devletlerarası ilişkileri biçimlendiren kaide ahlak olmalı idi; bir sonraki yüzyılda bütün uluslar aynı ahlak standartları çerçevesinde yargılanmalı idi. Birinci Dünya Savaşı'ı da, "küçük devletler

²⁴⁵ Ülman, *a. g. e.*, s. 346 – 347.

²⁴⁶ Gürün, *a. g. e.*, s. 357; Mazıcı, *a. g. e.*, s.131.

²⁴⁷ Nurşen Mazıcı, **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919 – 1921**, 1. Basım, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2005, s. 34.

için kendi geleceklerini belirleme yolunda bir kurtuluş savaşı idi. Ermeniler de bu “küçük devletler” den biri olmalıydı.²⁴⁸

Wilson’a göre Ermeniler gibi yeni ortaya çıkan ulusların geçici bir süre en azından kendi ayakları üzerinde durmaya başlamalarına kadar “Milletler Cemiyeti” örgütü tarafından kontrol edilen bir sistemde büyük bir devletin vesayetinde ya da mandasında kalması gerekiyordu. Başkan Wilson, manda konusunu *George Washington* gemisi ile Paris Barış Konferansı’na giderken beraberindeki iki profesörle icat etmişti.²⁴⁹

Özetle Paris Barış Konferansı’na katılacak Birleşik Devletler’in tutumu bu şekilde idi. Başkan Woodrow Wilson, uluslararası ilişkilere taze bir hava getirmek istiyordu. Ancak kendisinin idealist yaklaşımları, I. Dünya Savaşı sonrası Avrupalı devletlerin çıkarları ile uyumlayamazdı.

3.2.1. Paris Barış Konferansı’nda ABD’nin Ermeni Mandası Tasarısı

I. Dünya Savaşı’ndan galip çıkan Avrupalı büyük devletler, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki toprak paylaşımı konularını kendi aralarından Paris Barış Konferansı’ndan evvel halletmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu’nun Boğazlar bölgesi, Orta Doğu ve Anadolu toprakları savaş galibi Avrupa devletleri arasında bir dizi antlaşma ile paylaşılmıştı.²⁵⁰ Amerika, savaşa katılmadan evvel yapılan taksim anlaşmaları kendisine bildirilmişti. 1915 tarihinde başkan Wilson’ın baş danışmanı Albay House, İngiltere başbakanı Asquith, Lord Grey, Lloyd George, Balfour ve Lord Reading ile yaptığı özel bir konuşmayı naklederken şöyle diyordu: “Türkiye’yi hem Asya’da, hem Avrupa’da neşeli bir şekilde paylaştık, münakaşa bir süre İstanbul’un geleceği konusunda uzadı.”²⁵¹ 31 Ekim 1918 tarihinde ise İngilizlerin Karadeniz filoları komutanı Amiral Calthorpe ile Osmanlı Bahriye nazırı Hüseyin Rauf Bey başkanlığındaki Osmanlı heyeti arasında Mondros’ta imzalanan mütareke, Osmanlıların tam manasıyla teslim olması idi. Mütarekenin 24. maddesine göre “Ermeni” vilayetlerinde kamu düzeninin

²⁴⁸ Balakian, *a. g. e.*, s. 300.

²⁴⁹ Akgün, *a. g. e.*, s. 50.

²⁵⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlar’dan 1918’e*, 17. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2008, s. 380 – 383.

²⁵¹ Gürün, *a. g. e.*, s. 355.

bozulması halinde, İtilaf devletlerine buralara askeri müdahalede bulunma hakkı veriyordu.²⁵²

30 Ocak 1919 tarihli oturumda Amerikan, İngiliz, Japon, Fransız ve İtalyan temsilciler Osmanlı İmparatorluğu'nun Adana, Filistin, Ermenistan, Suriye ve Mezopotamya bölgelerinin birbirinden ayrılmasının Türklerin tarihsel kötü yönetiminden ve son zamanlarda Ermenileri katlettiklerinden dolayı bir "Ermenistan" kurulmasının konferansın amacı olmasını ummuşlar ve böylelikle Anadolu topraklarında oluşacak bu devletçiklerin, Cemiyet-i Akvam'ın rehberliğinde (Milletler Cemiyeti) manda yönetimine kavuşturulabilmeleri önerisini getirdiler.²⁵³ Bu çözüm önerisi bizzat ABD başkanı Wilson, İngiltere başbakanı Lloyd George, Fransa başbakanı George Clemenceau ve İtalya başbakanı Vittorio Orlando'dan geldi.

İngiltere, Güney Kafkasya bölgesinin İtalyan mandasına verilmesini istedi, fakat İtalya'daki hükümet değişikliği yüzünden İtalya bu mandayı almayı reddetti. İngiltere bu bölgeye mutlak surette kendine yakın mandater bir devlet bulmalıydı; böylece Orta Doğu'daki sömürgelerini Rusya'ya karşı sağlama alacaktı. İngiltere dâhil olmak üzere Fransa ve İtalya, bu yükü almak istemedi.²⁵⁴ Lloyd George'un amacı, "İngiliz İmparatorluğu'nu Mısır'dan İran Körfezi'ne kadar uzatmaktı ve bunu yaparken de Amerika'yı Rusya ve Fransa'ya karşı kullanacaktı."²⁵⁵ Bunun üzerine İngiltere gözünü ABD'ye çevirdi.²⁵⁶ Konferanstaki diğer Avrupa devletleri de Amerika'nın Ermenistan mandası için en uygun devlet olacağını düşünüyorlardı, çünkü Amerika'nın bölgede misyonerleri vasıtasıyla kurduğu güçlü kültürel bağları vardı. Amerikan delegeleri ise Amerika'nın kültürel bağlarının mandaterlik için tek başına yeterli olmadığını düşünüyorlardı. İngilizler ise 7 Şubat 1919'da konferansta Orta Doğu hakkında hazırladığı 22 maddelik planını sundu. Planda Mersin, Sivas ve Giresun'un doğusunda kalan Anadolu toprakları Türkiye'den kopartılmalı; Türk, Kürt, Rum ve Ermenilerin yaşadığı bu yerler ayrı bir devlet olmalısı gerektiği belirtiliyordu. Bu arada konferansa

²⁵² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Yasemin Saner Gönen (çev.), 8. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 195.

²⁵³ MAZICI, **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919 – 1921**, s. 37.

²⁵⁴ Akgün, *a. g. e.*, s. 51.

²⁵⁵ Oren, *a. g. e.*, s. 380.

²⁵⁶ MAZICI, *a. g. e.*, s. 38.

Ermeni delegesi olarak katılan Bogos Nubar Paşa ve Aharonyan da katıldılar. Ermeni delegesi, İngilizlerin belirlediği bu bölgeyi daha kuzeydoğu, doğu ve güneye doğru genişleterek bölgede bir Kafkas Ermeni Cumhuriyeti kurulmasını talep ettiler.²⁵⁷

Amerikan Hükümeti de kendi planını hazırladı. “sorunun çözümü için en iyi önerilerimiz ve diğer başlıklar” adı altındaki planda Ermenistan’da kurulması gereken manda sistemi hakkında şu önerileri sıralamışlardır:

En iyi çözüm önerisi: Amerikan mandası altında bir Ermenistan ile bu manda yönetiminin olası gelişmesiyle Ermenistan ve diğer Kafkas devletleri Gürcistan ve Azerbaycan üzerinde bir konfederasyon sağlanmasıdır.

İkinci en iyi çözüm önerisi: Mezopotamya ve Filistin’in İngiliz; Suriye ve Anadolu’nun Fransız; İstanbul ve Ermenistan’ın da ayrı olarak Amerikan mandasına verilmesidir.

Üçüncü en iyi çözüm önerisi: Filistin, Mezopotamya ve Suriye’nin İngiliz; Anadolu ve Lübnan’ın Fransız; İstanbul ve Ermenistan’ın Amerikan mandası denetiminde olmasıdır.

Dördüncü en iyi çözüm önerisi: Filistin ve Mezopotamya’nın İngiliz; Suriye’nin Fransız; Anadolu ve Ermenistan’ın birleşik, İstanbul’un da ayrı şekilde Amerikan mandasında olmasıdır.

“Misyoner ve kapitalist plan” adı altındaki son çözüm önerisinde uluslar arası bir örgüt ya da Amerika’nın denetiminde bir Anadolu ve Ermenistan’ın Türk devleti dâhilinde kalması önerilmiştir.²⁵⁸

Amerikan kamuoyu da ABD’nin Ermeni mandasını kabul edip etmemesini kendi içinde tartışıyordu. Amerika’nın İstanbul komiseri Levis Heck’e göre Ermeni topraklarına ek olarak Amerika’nın Gürcistan ve Azerbaycan bölgesinde de hâkim konumda olması gerekiyordu, çünkü sadece Ermenistan mandasını almak ABD için çok külfetli olacaktı.

ABD’nin eski İstanbul elçisi Oscar Strauss ise, Amerika’nın Ermenistan mandası sorumluluğunu almasının yanlış karar olacağını, bölgenin Belçika gibi daha küçük bir Avrupalı devletin mandasına verilmesinin daha doğru olacağını belirtti.

²⁵⁷ Akgün, *a. g. e.*, s. 51; Timur, *a. g. e.*, s. 86.

²⁵⁸ Mazıcı, **ABD’nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919 – 1921**, s. 43 – 44.

İstanbul Amerikan Kız Koleji müdiresi Marry Mills Patrick'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nda yaklaşık 1.500.000 Ermeni, ABD'nin Ermeni mandasını almasını istiyordu.²⁵⁹

ABD başkanı Wilson tarafından konu hakkında bazı araştırmalar yapan Wisconsin Üniversitesi eski çağ profesörü William Westermann, "Avrupa'nın Orta Doğu için öngördüğü gizli planları çöpe atılmalı ve Birleşik Devletler, bölgeyi baştan düzenlemede öncü rolü oynamalı" diye düşünüyordu. "Böylece Türklerin çoğunlukta olduğu Anadolu bölgesi müstakil bir mevcudiyet olmalı, Boğazlar uluslararası bir statü kazanmalı ve yeni bir Ermenistan kurulmalı idi."²⁶⁰ Profesör Westermann da ABD'nin Ermenistan mandası sorumluluğunu kabul ederse büyük bir maddi yük altına gireceğini raporunun son bölümünde belirtti.²⁶¹

ABD başkanı Wilson ise Ermeni mandasını almaya eğilimli görünüyordu. İngiltere başbakanı Lloyd George, Wilson'ın tutumu hakkında şöyle söylüyordu:

"Ermenistan ve Boğazlar üzerinde mandaterlik söz konusu olunca başkan Wilson bu projeye karşı daha sempatik bir tutum aldı. Bu gadredilmiş Ermeni milleti bakiyesini, bir nesil boyunca kendisini katleden, horlayan ve soyan ve harbin sonuna dek de bu davranışına devam eden ırkın zalim insafına bırakmayı öngören bir tanzime rıza gösteremeyeceğiz aşikârdı. Ancak, halkını ve ümidini yitirmiş Ermenistan'ın bir taraftan Türklere, diğer taraftan Bolşeviklere karşı tek başına kalması mümkün değildi. Dolayısıyla Ermenistan dağlarındaki bu Hıristiyan toplumun korunmasını insani bir görev olarak yüklenecek mandater bir devlet bulmamız gerekiyordu."²⁶²

Konferans'ta Avrupalı devletler ile Amerika arasında çıkar çatışmaları oldu. Daha önceden söylediğimiz gibi İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya kendi aralarında bir takım anlaşmalarla Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmışlardı. İngilizler, Süveyş kanalını kendilerine ayırmışlar; Fransızlara Suriye'yi vererek onları buradan uzaklaştırmışlardı. Rusya'da zaten 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması ile paylaşma antlaşmalarından çekilmişti. ABD ise İngiltere, Fransa ve İtalya'nın ne gibi çıkarlar

²⁵⁹ Mazıcı, *a. g. e.*, s. 48.

²⁶⁰ Oren, *a. g. e.*, s. 378.

²⁶¹ Akgün, *a. g. e.*, s. 58.

²⁶² Gürün, *a. g. e.*, s. 358.

peşinde olduğundan farkında idi. Başkan Wilson'ın askeri danışmanı General Tasker Bliss şöyle diyordu: "Nerde bir manda altın madenlerini ve petrol yataklarını çevirse İngiltere onu elde ediyor ve Birleşik Devletler'e de geriye kayalık yığınları ve kum tepeleri kalıyor."²⁶³

Sonuç olarak Avrupalı devletler, Wilson'ın 14 ilkesini ve her ulusun kendi kaderini tayin etme kavramlarını çıkarlarına uygun bulmadılar. Başkan Wilson'da Avrupalı devletleri Orta Doğu'yu kendi topraklarına katmak dışında başka bir çaba göstermemekle suçladı. Başkan Wilson'ın danışmanlarından William Yale şöyle düşünüyordu: "İngiliz ve Fransızlar, Yakın Doğu'da sadece kendi çıkarları için çalışıyorlar."²⁶⁴

Paris Barış Konferansı'nda ABD başkanı Wilson, Avrupalı devletlerin aşırı taleplerde bulunmasından ve kendi fikirlerinin Avrupalı devletlerin fikrileri ile uyşamaması yüzünden bütün umutlarını kaybetti.

3.2.2. Başkan Woodrow Wilson'ın Araştırma Komisyonları

Başkan Wilson'ın danışmanları Albay House ve geleceğin ABD başkanlarından Herbert Hoover, Başkan'a Ermenistan bölgesine muhtemel bir Amerikan mandası için tetkikler yapmak üzere araştırma komisyonları göndermesini önerdi.²⁶⁵ Başkan Wilson'da öneriyi kabul etti. Araştırma komisyonları gönderilmesine karar verildiği zaman Paris Barış Konferansı devam ediyordu.

3.2.2.1. King-Crane Komisyonu

ABD dışişleri bakanı Robert Lansing, Başkan Wilson'a 2 Nisan 1919 tarihinde Paris'ten yolladığı yazıda Henry Churchill King ve Charles R. Crane'i araştırma kuruluna seçtiğini yazmıştı. King, Oberlin Koleji rektörü ve aynı zamanda bir teologdu. Crane ise *Committee on Armenian Atrocities* (Ermenilerin Maruz Kaldığı Zulümleri İnceleme Komitesi) eski sekreteri idi ve aynı zamanda Başkan Wilson'ın yakın arkadaşıydı.

İngilizler ve Fransızların ABD'nin Osmanlı topraklarına araştırma komisyonu yollamasını iyi karşıladıkları doğru değildir. Bilakis İngiltere ve Fransa, ABD'nin

²⁶³ Oren, *a. g. e.*, s. 382.

²⁶⁴ Oren, *a. g. e.*, s. 381.

²⁶⁵ Akgün, *a. g. e.*, s. 58.

bölgeye bir araştırma komisyonu yollamasını boykot ettiler.²⁶⁶ 1915 – 1916 yılları arasında bölgeye Skyes ve Picot'u yollayarak Orta Doğu'da araştırma yapmasını sağlayan İngiltere ve Fransa, ABD'nin bölgeye komisyon yollamasının çıkarlarını zedelemesinden korktular.

King–Crane Komisyonu, 10 Haziran 1919'da Yafa'ya vardı. Orada ise kendilerini Illinois Üniversite'sinden Profesör Albert Lybrer; hayatının büyük bölümünü Türkiye'de geçirmiş bir din adamı Dr. George Montgomery ve Başkan Wilson'ın danışmanlarından William Yale karşıladı. Komisyonun amacı; Orta Doğu'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşulmayan kısımlarında Amerikan mandası kurulması olasılıklarını değerlendirmektir. Komisyonun ağırlıklı olarak Suriye ve Mezopotamya bölgesinde araştırma yapması için yollandı.²⁶⁷

Komisyon üyeleri Apostolik, Katolik ve Protestan Ermeni kiliseleri temsilcileriyle; bölgedeki Amerikan misyoner okulları temsilcileriyle ve bölgedeki birçok sivil toplum kuruluşu ile yaptıkları görüşmeler neticesinde bir rapor hazırladılar. 28 Ağustos 1919'da tamamladıkları raporları ancak Aralık 1922 tarihinde Amerikan kamuoyuna duyurulmuş ve 1947 yılında da resmi olarak yayınlanmıştır.²⁶⁸ Raporun Paris Barış Konferansı'nda İngiliz ve Fransız delegeler tarafından okunduğu, fakat dikkate alınmadığı yüksek ihtimaldir, çünkü söylediğimiz gibi İngiltere ve Fransa'nın bölge üzerinde hesapları farklıdır.²⁶⁹

Raporda müstakil bir Ermenistan kurmanın gerekçesi, tarihin tüm kesitlerinde Türklerin kendileri dâhil hiçbir etnik grubu iyi yönetemediklerine, özellikle savaş öncesi ve sonrasında Ermenilerin ölümüne neden olduklarına dayandırılmıştır.²⁷⁰

Müstakil bir Ermenistan kurulmasının sakıncaları ise şöyledir:

1. Çoğunluğu oluşturan öteki ögeler üzerinde azınlığı oluşturan Ermenilerin bir devlet kurması, hem savaşın amaçlarına hem de Wilson ilkelerine aykırıdır.

²⁶⁶ Mazıcı, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919 – 1921*, s. 53 – 54.

²⁶⁷ Akgün, s. 59.

²⁶⁸ Mazıcı, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919 – 1921*, s. 61 – 62.

²⁶⁹ Balakian, *a. g. e.*, s. 352.

²⁷⁰ Mazıcı, *a. g. e.*, s. 62.

2. Tarih boyunca Ermenilerin yönetimine hiç girmeyen Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan bir Ermenistan kurmak söz konusu olamaz. Kilikya'nın (bugünkü Adana bölgesi) tarihsel bir Ermeni toprağı olduğu, yalnızca efsaneye dayanmaktadır.²⁷¹

3. Yapılan tahminlere göre Ermenilerin toplam nüfusu 1925 yılında dahi Rus Ermenistan'ında %40, Türk Ermenistan'ında ise %25'i geçmez.

4. Ayrıca, Ermenistan'ın komşuları Müslüman Türk ve Araplar olacağından bölgede devamlı çatışmalar olma olasılığı yüksektir ki bu da mandater devletin tahmin ettiği süre içinde Ermenistan'a tam bağımsız bir devlet statüsü vermesini zorlaştırır.²⁷²

3.2.2.2. Harbord Komisyonu

Osmanlı topraklarına yollanan diğer bir araştırma komisyonu ise King – Crane Komisyonundan farklı olarak daha çok asker kökenli üyelerden mürekkep bir komisyon General James G. Harbord başkanlığında Ağustos 1919'da İstanbul'a yollanmıştır. General Harbord Komisyonu 2 Eylül 1919'da İstanbul Haliç limanına vardı. Komisyon da Ermeni asıllı Amerikalı iki tane subay da vardı.²⁷³ General Harbord'ın yola çıkarken ilk izlenimleri şöyleydi: “Herhalde hiçbir araştırma grubu, bu işe bizim gibi başlamamıştır. Yola çıkarken gerçekten bir Ermenistan ve katliamlar göreceğimizi sanmıştık.”²⁷⁴

Komisyon; siyasi, askeri, coğrafi, ekonomik, demografik alanlar olmak üzere bölgedeki Amerikan çıkarları hakkında kapsamlı bir rapor hazırlamak için gönderildi. Rusya'daki Ecmiyadzin Ermeni Katolikosluğu dâhil olmak üzere birçok siyasi ve dini gruplarla, bölgedeki Amerikan dini ve kültürel kuruluşları temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirdiler. Hazırladıkları nihai raporlarında, ABD'nin Ermeni mandasını kabul etmesi için onüç neden ve kabul etmemesi için de onüç neden listelediler.

General Harbord raporda, Karadeniz ve Hazar Denizi'nden Hint Okyanusu'na, Akdeniz'den İran'a kadar olan bu topraklara tüm güçlerin kıskançlıkla baktıklarını, bütün bölgenin Amerikan mandasına alınmakla Orta Doğu sorununun çözümlenebileceğini, “ayrı bir Ermenistan mandası” kurmanın ise karışıklığa neden

²⁷¹ Gürün, *a. g. e.*, s. 361.

²⁷² Mazıcı, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919 – 1921*, s. 63 – 64.

²⁷³ Akgün, *a. g. e.*, s. 66.

²⁷⁴ Akgün, *a. g. e.*, s. 68.

olacağını çünkü buradaki çıkarların birbirleriyle üst üste çakıştığını, İstanbul ve Ermeni vilayetleri olarak adlandırılan yerleri içeren tüm Türkiye'yle Gürcistan, Rus Ermenistan'ı ve Azerbaycan'ı kapsayan bir manda yönetiminin düzeni sağlayacağını belirtti.²⁷⁵

General Harbord raporunda, bölgede manda sorumluluğunu üstlenecek yegâne devletin ABD olduğunu, çünkü ABD'nin buradaki doğal kaynakları yine bölge halkının yararı için kullanacağını belirtti. Harbord, bölgede Amerika'nın sicilinin temiz olduğunu ama İngiltere'ye bölge Müslümanlarının korkuyla baktığını belirtti. Raporda ayrıca, Ermenistan mandasını alacak devletin, aynı zamanda Anadolu, Rumeli, İstanbul ve Kafkasya mandasını da alması gerektiği vurgulandı.²⁷⁶ Buna göre General Harbord, King-Crane Komisyonu raporunun aksine Harbord Komisyonu raporu, tüm bölgenin Amerikan mandasına verilmesi gerektiğini belirtti.

ABD'nin bölgede mandaterliği kabul etmesi halinde bazı sakıncalar ortaya çıkacaktır bunlar ise: Birleşik Devletler'in kendi içinde sorunları vardır ve bunları halletmeden uzak bir bölgede manda üstlenmesi mantıklı değildir. ABD'nin bunu kabul etmesiyle yıllardır izlediği geleneksel Monroe Doktrini politikasını bozacaktır. Son ve en önemli olarak ta ABD'nin manda macerasına girmesi durumunda aynı zamanda çok büyük bir ekonomik külfet altına girecektir; bu da tahminen beş yıl için ABD'ye 756.014.000 dolara mal olacaktır.²⁷⁷

Rapor, 16 Ekim 1919 yılında Başkan Wilson'a yollandı. Bir gün sonra ise Amerikan Senatosu, Amerikan mandası üzerine tartışmalara başladı. Sonuç olarak Başkan Wilson'ın buna tek başına karar verme yetkisi yoktu; Senato karar verecekti.

3.3. ABD Senatosu'nda Ermeni Mandası Tasarısının Değerlendirilmesi

ABD'nin Ermeni mandası üstlenip üstlenmemesi gerektiği konusu Amerikan Senatosu'nda Cumhuriyetçilerle Demokratları karşı karşıya getirdi. 3 Mart 1919'da toplanan Amerikan Senatosu'nda Utah'tan Demokrat Parti Senatörü King'in Türkiye'nin üç ayrı mandaya bölünmesi konusundaki teklifine Cumhuriyetçi Senatör Wadsworth, Harbord raporunun Senato'ya neden geç intikal ettirildiğini sormuş, yine

²⁷⁵ Mazıcı, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919 – 1921*, s. 56.

²⁷⁶ Gürün, *a. g. e.*, s. 361.

²⁷⁷ Mazıcı, *a. g. e.*, s. 61.

Cumhuriyetçi Senatörlerden Henry Cabot Lodge ise iktidarın bunu alışkanlık haline getirdiğini belirtmiştir.²⁷⁸

3 Nisan 1920 yılındaki Başkan Wilson'ın Harbord Komisyonu raporunu Senato'ya yolladı. Bunun üzerine Senato'da iktidardaki Demokratlarla muhalefetteki Cumhuriyetçiler arasındaki çatlak genişlemiştir. Amerikan kamuoyu, artık Ermenistan mandası için Amerika'nın sorumluluk almasının çok geç olduğunu düşünüyordu. 13 Mayıs 1920'de Cumhuriyetçi Senatör Warren G. Harding'ten gelen çözüm önerisi Senato'ca benimsendi. Harding'in önerisi yeni kurulmuş Ermenistan Cumhuriyeti'ni kutlamak ve devlet olarak tanımak, Batum'a bir savaş gemisi yollayarak Amerika'nın bölgedeki pozisyonunu sağlamlaştırmaktan öte olmamalıdır.²⁷⁹

Bu arada 26 Nisan 1920 tarihinde İtalya'da toplanan San Remo Konferans'ında İngiltere ve Fransa, Başkan Wilson'dan Ermenistan Cumhuriyeti'nin batı sınırlarını çizme sorumluluğunu kendisine vermek istediler; Başkan da bunu kabul etti. Başkan'ın bunu Senato'ya söylemesi bildirmesi üzerine tartışmalar daha da şiddetlendi; artık Demokrat kanattan bile muhalif sesler yükselmeye başladı. Demokratçı Senatör Gilbert M. Hitchcock, ABD'nin Ermenistan'a ekonomik olarak yardım etmesinin yeterli olduğunu önermiştir. Başkan Wilson'ın en ateşli muhalifi olan Henry Cabot Lodge, 29 Mayıs 1920'de manda tasarısını reddeden bir çözüm önerisini Senato'ya sundu. Lodge'a göre sınırları bile henüz belli olmayan bir devletin manda yönetimini kabul etmekle ABD, dünyanın yoksul evini sırtlamış olurken, İngiltere ve Fransa ise dünyanın en kazançlı bölgesini alıyordu.²⁸⁰ Missouri Senatörü yeni Cumhuriyetçi eski Demokratçı Senatör James A. Reed'e göre ABD kendi iç sorunlarına yönelmeli ve Monroe Doktrini'ne dönmelidir. Henry C. Lodge'da aynı şeyi düşünüyordu. Genel olarak Cumhuriyetçi kanattaki Senatörler, ABD'nin mandayı kabul etmekle Monroe Doktrini'nden sapacağını düşünüyorlardı denebilir.

San Remo Konferans'ında Ermenistan'ın sınırlarının belirlenmesinde Başkan Wilson'ın hakemlik rolünü ve Ermenistan'da manda sorumluluğunu üstlenmesini isteyen kararı Mayıs 1920'de Wilson'ın isteğiyle Senatör Brandegee tarafından

²⁷⁸ Mazıcı, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919 – 1921*, s. 97.

²⁷⁹ Balakian, s. 360.

²⁸⁰ Mazıcı, *a. g. e.*, s. 101.

Senato'ya sunuldu ve 1 Haziran 1920 yılında yukarıda saydığımız bütün öneriler Senato'da reddedildi.²⁸¹

²⁸¹ MAZICI, ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919 – 1921, s. 104.

SONUÇ

1820'li yıllarda Amerikan Protestan misyonerleri, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına ilk adımlarını attılar. Öncelikli amaçları Hıristiyan olmayan Osmanlı tebaasını Hıristiyan yapmak olan Amerikalı misyonerler, bunda başarısız olduklarını gördükten sonra Ermenilere yöneldiler ve dini öğretilerine en pozitif tepkiyi Ermenilerden aldılar. Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarına ilk geldikleri tarihten itibaren 19. yüzyılın sonlarına doğru kurdukları dini ve kültürel müesseselerle Ermeniler arasında milli bilincin oluşmasında büyük rol oynadılar.

1878 Berlin Antlaşması ile uluslararası bir hale gelen, Ermeni Sorunu dediğimiz kavramın oluşmasında Amerikan misyonerlerinin payının büyük olduğunu düşünüyorum. Bundan sonraki dönemde Amerikalı misyonerler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kendi konsoloslarıyla bile çatışmaya girmişler Ermeniler konusunda kendilerine karşı gördükleri elçileri hükümetlerine şikâyet etmekten çekinmemişlerdir. 19. yüzyıl sonlarındaki Ermeni olaylarını Amerikan ve Avrupa kamuoyuna duyurarak, kamuoylarında Babiâli aleyhine bir hava oluşmasını sağlayan yine misyonerlerin kendileridir. Sonuç olarak Amerikalı misyonerlerin bir Amerikan konsolosu gibi hareket ettiği ve politize oldukları söylenebilir ve izledikleri politika, kendi devletlerinin politikası olarak düşünülebilir.

Birinci Dünya Savaşı döneminde ise Amerika'nın İstanbul büyükelçisi Henry Morgenthau'nun Ermeniler sorununa ısrarlı şekilde müdahalelerde bulundu. Kendisi, Amerikalı misyonerler ile bu konuda işbirliği içindeydi. Osmanlı İmparatorluğu aleyhine Birinci Dünya Savaşı sırasında basılan ve günümüzde bile Avrupa ve Amerika'daki akademik çevreler tarafından referans gösterilen İngiliz Mavi Kitaplarının içeriğinin çoğu büyükelçi Morgenthau'nun ve Amerikalı misyonerlerin gönderdiği belgelerden oluşuyor. Henry Morgenthau, Başkan Wilson'ın kafasında Ermeni mandası fikrinin oluşmasında da etkili oldu.

1917 yılında Birinci Dünya Savaş'ına dâhil olan ABD'nin o zamanki Başkanı Demokrat Woodrow Wilson, 1919 Paris Barış Antlaşması'nda İtilaf devletleri tarafından kendisine teklif edilen Ermeni mandası fikrini kabul etti, fakat Konferans'ta dünya kamuoyuna sunduğu 14 İlkesi, İngiltere ve Fransa'nın çıkar hesapları ile uyuşmadı. Amerikan Senatosu'na Ermeni mandası tasarısını sunduktan

sonra bu Amerikan Senatosu'na da Amerika'nın çıkarlarına ters olduğu düşünölüp oy birliği ile reddedildi. 1920 yılı Amerikan başkanlık seçimlerinde de zaten Başkan Wilson, koltuğu Cumhuriyetçi aday Warren Harding'e bırakmak zorunda kaldı.

Çalışmamı neden 1890 ve 1920 yılları arasında sınırlı tuttuğum sorulabilir. 1890'lardan başlamamın sebebi Amerikalı Protestan misyonerlerin bu yıllarda Ermeniler lehinde kendi siyasi organlarını harekete geçirmeye çalıştıkları içindir. 1920 yılı ile bitirmemin sebebi ise bu yıl hem Amerikan Senatosu'nda Ermeni mandasının kabul edilmeyişinin yılı hem de Başkan Wilson'ın başkanlık görevinin bittiği yıl olması nedeniyledir. 1920 yılından sonraki dönem Lozan Antlaşması dönemidir ki bu dönemdeki Amerika'nın Ermeni politikasını inceleyecek ayrı bir çalışma daha isabetli olur diye düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abdülhamit, Sultan. **Siyasi Hatıratım**. 6. Basım. İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.
- Akgün, Seçil. **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu**. 1. Basım. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1981.
- Akçam, Taner. **Ermeni Meselesi Hallolunmuştur**. 3. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Balakian, Peter. **The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response**. 1. Basım. New York: Harper Collins Publishers, 2004.
- Bryce, James ve Arnold Toynbee (Ed.). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915 – 1916**. Cilt 1. Ahmet Güner (çev.). İstanbul: Pencere Yayınları, 2005.
- Bryce, James ve Arnold Toynbee (Ed.). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915 – 1916**. Cilt 2. Atilla Tuygan ve Jülide Değirmenciler (çev.). İstanbul: Pencere Yayınları, 2006.
- Deringil, Selim. **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876–1909)**. Gül Çağalı Güven (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Dorel, Gerard. **Amerikan İmparatorluğu Atlası**. Alper Altuğ (çev.). İstanbul: NTV Yayınları, 2007.
- Erhan, Çağrı. **Türk - Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**. 1. Basım. Ankara: İmge Yayınları, 2001.
- Gürün, Kamuran. **Ermeni Dosyası**. 8. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- Halaçoğlu, Yusuf. **Ermeni Tehciri**. 13. Basım. İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılık, 2008.
- Hale, William. **Turkish Foreign Policy 1774 – 2000**. 2. Basım. Londra: Frank Cass Publishers, 2002
- Johnson, Paul. **A History of the American People**. 2. Basım. London: Phoenix Press, 2000.
- Kocabaşoğlu, Uygur. **Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**. 3. Basım. Ankara: İmge Yayınları, 2000.

Kocabaşoğlu, Uygur. **Majestelerinin Konsolosları: İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580 – 1900)**. 1. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Kabacalı, Alpay (hızl.). **Talat Paşa'nın Anıları**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**. Cilt 9. 2. Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Kili, Suna ve Abdurrahman Şeref Gözübüyük (hızl.). **Türk Anayasa Metinleri**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

Kissinger, Henry. **Diplomasi**. İbrahim H. Kurt (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Koptaş, Rober (hızl.). **Aşçının Kitabı: Boğos Piranyan Merzifon Amerikan Koleji Aşçısı**. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2008.

Lowry, Heath W. **The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story**. 1. Basım. İstanbul: Isis Press, 1990.

Mazıcı, Nurşen. **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu**. 1. Basım. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2005.

Mazıcı, Nurşen. **Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni 1878 – 1920**. 2. Basım. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2005.

Miller, Donald E. ve Lorna Touryan Miller. **Tanıkların Dilinden Ermeni Soykırımı**. Ajdar Pelda (çev.). İstanbul: Peri Yayınları, 2006.

Morgenthau, Henry. **Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü**. Atilla Tuygan (çev.). İstanbul: Belge Yayınları, 2005.

Oren, Michael B. **Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East 1776 to the Present**. 1. Basım. London: Norton, 2008.

Rüstem Bey, Ahmed. **Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi**. Cengiz Aydın (çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2005.

Sander, Oral. **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**. 17. Basım. Ankara: İmge Yayınları, 2008.

Sander, Oral ve Kurthan Fişek. **Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829–1929)**. 2. Basım. Ankara: İmge Yayınları, 2007.

Sander, Oral. **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, 3. Basım. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

Şafak, Nurdan. **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**. 1. Basım. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003.

Şimşir, Bilal. **Ermeni Sorunu (1774–2005)**. 2. Basım. Ankara: Bilgi Yayıncılık, 2005.

Şimşir, Bilal (Ed.). **British Documents on Ottoman Armenians (1856 – 1880)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Şimşir, Bilal (Ed.). **British Documents on Ottoman Armenians (1880 – 1890)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Şimşir, Bilal (Ed.). **British Documents on Ottoman Armenians (1891 – 1895)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Şimşir, Bilal (Ed.). **British Documents On Ottoman Armenians (1895)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

Timur, Taner. **1915 Sonrası Türkler ve Ermeniler**. 3. Basım. Ankara: İmge Yayınları, 2007.

Ülman, A. Haluk. **I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**. 3. Basım. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

White, George E. **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları**. Cem Tarık Yüksel (çev.). İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.

Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**. Yasemin Saner Gönen (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Sürelî Yayınlar

Jacoby, Jeff. “**Denying the Armenian Genocide**”, Herald Tribune. Ağustos 2007.

Terell, Alexander Watkins. “**An Interview with Sultan Abdulhamid**”. Century Magazine. Cilt. 55, No. 4, Kasım 1897, 133 – 138.

